

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Før og nu i
BRAMDRUPDAM

Lokalhistorisk Forening for Bramdrupdam
og
Kolding Stadsarkiv 2010

Før og nu i
Bramdrupdam

Lokalhistorisk Forening for Bramdrupdam
og
Kolding Stadsarkiv 2010

Før og nu i Bramdrupdam 3

Udgivet af Lokalthistorisk Forening for Bramdrupdam og
Kolding Stadsarkiv 2010
med støtte fra

Kolding Kommunes Kulturudvalg

Redaktion: Lokalthistorisk Forening for Bramdrupdam.
Billedarbejde: Knud Bødker og Kolding Stadsarkiv.
Sats og tryk: Jørn Thomsen A/S, Kolding.

ISBN 978-87-88966-32-9

Forsidebilledet: Luftfoto fra 1955 af Gl. Stationsvej, Sidevej og Hammersvej.

Side 1: Luftfoto af Vejlevej 1955.

Side 3: Foto taget fra Paabyvej 1943.

Side 5: Harte-Bramdrup Sogneråd ca. 1900.

Bagsiden: Nyrestaureret ponyvogn på Landbomuseet, og sportsvogn i 2010.

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	5	Sundhed og sociale forhold.....	56
Kort om udviklingen i Bramdrup fra 1788 ...	6	Skole og undervisning.....	68
Bramdrup i krigenes skygge.....	13	Bramdrup under forandring 1970-2010	90
Landbruget i 1900-tallet.....	22	Litteratur	102
Fra landbrugsegn til forstaden Bramdrup.....	31	Indhold til de tre bøger og tre CD'er	104
Fra Harte-Bramdrup Sogneforstanderskab til en del af Kolding Kommune	44		

Harte-Bramdrup Sogneråd omkring 1900. Stående fra venstre: Knud Holst, Stubdrup, Kristian Hansen, Bramdrup Mølle, Martin Pedersen, Alpegård, Søren A. Sørensen, Bramdrupdam. Siddende fra venstre: H. Thorning, Petersbjerggård, Hans Jensen, Bramdrup, Hans Schelde, Nebelsminde. (Lånt af Anton Jensen, Harte).

Ved århundredeskiftet blev sognerådet fotograferet til avisen. Vi har ikke kunnet opspore et bedre foto.

Indledning

I bøgerne "Før og nu i Bramdrupdam 1 - 2 - 3" har vi været vidt omkring, selv om det arealmæssigt bare drejer sig om ca. 1830 tdr. land før 1930 og ca. 1460 tdr. land efter 1930. Vi ville undersøge, hvor der i Bramdrupdam har været tunneldale, vandløb, søer og "bjerge", hvor længe der har boet mennesker her, hvad de har levet af, og hvordan de havde organiseret dagligdagen og årets forløb. Hvordan gik det landsbyens folk under store sygdomme, under krige, under kongers og administratorers regime og under kommunesammenlægningerne? Vi har bragt fotos, kort og tegninger til supplement af teksten, både gammelt og nyt materiale. Ikke alt kunne komme med, heller ikke selv om vi indlagde yderligere oplysninger på en CD i hver bog.

Det har været dejligt at mærke mange lokale tilkendegivelser om det lokalhistoriske arbejde. Tak for megen god hjælp og inspiration fra Stadsarkivet,

specielt Anders Aaboer, Søren Flø Sørensen, fotoværkstedet og stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou, og fordi Stadsarkivet står som udgiver af bøgerne.

Og bøgerne blev til noget, fordi Knud Bødker tog sig af billedarbejdet, og Aase Madsen skrev manuskripterne rent. Jørgen Kristensen, Niels Juhl Andersen, Hanne Hagedorn, Inga Bødker og Sine Ejler har medvirket med beskrivelser, og Per Bødker Andersen rundede den foreløbige historie af i 2010. Hvor intet andet er nævnt, er teksten skrevet af Helga Steffensen.

Bestyrelsen: Børge Vogensen, Karen Johnsen, Ole Borch, Alice Korsgaard og undertegnede har båret projektet igennem.

Helga Steffensen
Formand

Det nye Rønningsminde efter 1917 set fra havesiden. Plantegninger af etagerne ses s. 17.

Kort om udviklingen i Bramdrup fra 1788

Fra bønderne i Bramdrup i perioden fra 1765 til 1780 blev enige om en begrænset udskiftning af gårdenes jorder, var der nu gået en snes år. 1788 kom loven om Stavnsbåndets ophævelse, som borgere og embedsmænd i København markerede ved at rejse "Frihedsstøtten" i 1797.

I de fleste sogne fortsatte pligtarbejdet, f.eks. ved vej- og broarbejde, rensning af åløb og transport af materialer til arbejdet. Først efter loven om sogneforstanderskaber i 1842 og kommunallovne fra 1860'erne blev de fælles "byrder" en del af ligningen i en kommune, som hver borger havde brug for og glæde af og derfor skulle være med til at betale.

Først i 1800-tallet var man klar over, at undervisning af alle børn var en forudsætning for et bedre samfund. I 1814 kom "Anordning om Almueskolevæsenet i Købstæderne og på Landet", senere kaldet Skoleloven af 1814. På samme tidspunkt var Danmark i krig med England, men det har bønderne i Bramdrup nok ikke mærket så meget til, selvom

handlen med landbrugsvarer gik i stå. Gårdene har været ret selvforsynende, og overskud af kreaturer er gået til eksport over Kolding.

Omkring 1830-1870 blev afsætningen af korn, smør og grise til England forbedret. Det blev et løft for landbrugserhvervene, at Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole åbnede i 1858. Her foregik uddannelse til dyrlæge, agronom, landinspektør, hortonom, forstkandidat, mejeriingeniør m.fl. Den videregående uddannelse inden for landbrug, skovbrug og gartneri var med til at styrke erhvervene både i Danmark og overfor udlandet. De forbedrede levevilkår gav gårdejerne flere penge mellem hænderne.

Fra 1850'erne ses det på, at der blev bygget flere nye gårde i Bramdrup. Bramdrupgård blev flyttet til sin nuværende plads i 1859, i 1861 blev Bøgelund bygget, Kringsgård gik på auktion i 1853, og den nye ejer byggede flere nye bygninger, Julianelyst blev renoveret, og Rønningsminde fik grundmuret stue-

hus. På Vestermarken blev Mariesminde og Rodbjerggård bygget.

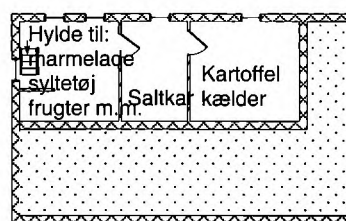
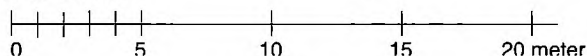
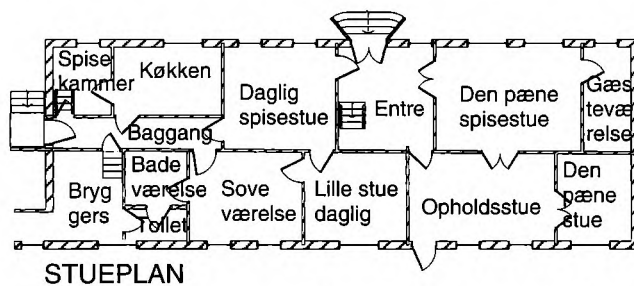
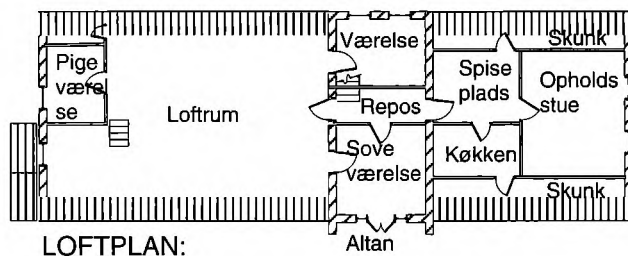
På Mosegård i Raadvad lavede de selv mursten af egnet ler fra jordstykket ned mod Vejlevej 301. Når stenene var tørre, byggede man en enkel ovn til brænding af dem. På samme måde lavede og brændte man mursten ved Hesselballe. Det menes, at et par teglværksarbejdere boede i huset øst for kirken, Nørregyde 8.

De nye stuehuse til gårdene blev bygget i grundmur, og ofte dobbelt så brede som de gamle bindingsværkshuse. Man brugte ofte røde mursten, og taget var afvalmet. Tagbeklædningen kunne endnu være stråtag, men mere almindeligt blev skifer eller tegltag. I de nye stuehuse havde man ofte en lang gang midt gennem huset, som i den ene ende åbnedes mod storstuen, hvor der kunne dækkes op til mange og måske også dances. Langs gangen var der en fin stue, en dagligstue med kakkellovn, soveværelse og køkken med spiseplads og et stort komfur. Det sidste rum var bryggerset, hvor der var plads til dagligt overtøj og træsko samt bryggersindgangen. Ofte var der en trappe ned fra bryggerset til et kælderum med muret saltkar og hylder til syltetøj, asier, agurker, øl og æbler.

Stuehuset på Rønningsminde til 1917.

Fra bryggerset gik der også en trappe op til loftet. Der var et uopvarmet rum i gavlen til pigen, og ved skorstenen kunne der være et fluenetskab, hvor røgvarerne, pølser, flæsk og skinker hang. Måske var der et musesikret skab til sække med mel, gryn og sukker.

Også udlængerne blev udvidede eller nybyggede efter behov og tegnebog. Ved hestestalden var der ofte et rum til en eller to karle. I længerne skulle der være plads til køer, kalve, grise og heste og desuden opbevaringsplads til korn, hør, halm og senere også til grovfoder. Man så ofte staklader til hør og halm, og møddingpladsen lå enten på gårdspladsen eller lige uden for stalddøren. I et mindre hus var der plads til hønseflokken. I vognporten stod hestevogne og plove, der var et "das" ved udhuset eller huggehuset, og i brændehuset lå brænde og tørv i tørvejr.

Til belysning brugte man tællelys af talg fra får eller okse og ofte med væge af lysesiv. Senere dyppede eller støbte man lys og brugte bomuldstråd til væge. Ca. 1860 kom der petroleumslamper. Det siges, at folk i begyndelsen ikke troede, at væsken kunne brænde! Under og lige efter 1. verdenskrig fra 1914-18 begyndte elektriciteten at blive tilgængelig. Det

var jævnstrøm, som kom fra møller Hansens jævnstrømslektricitetsværk. Afhængig af hvor stort pres der var på møllens produktion, kom der mere eller mindre lys i lamperne. Se mere om elværket i bd. 1 s. 69.

Præsten og degnen

Landsbyens ældste embedsmand var præsten. Fra reformationen i 1536 havde hans vigtigste opgaver været at udføre de kirkelige handlinger som dåb, konfirmation, bryllup og begravelse, foruden prædikenen om søndagen og på andre hellige dage. Præsten i Harte-Bramdrup havde sin gård i Paaby at passe, mens der var bestyrer på Anneksgården i Bramdrup. Præsten var sjælesørger for to menigheder, og han var som regel den eneste, der kunne læse og skrive. Kom der en "plakat", dvs. en meddelelse fra Kongen eller hans embedsmænd, skulle præsten læse teksten op fra prædikestolen efter gudstjenesten.

En del præster var fra 1600-tallet begyndt at føre kirkebog over, hvem og hvor mange de havde døbt, viet og begravet hvert år. I Bramdrup har vi kirkebøger fra 1660. Af og til kom biskoppen på visitats og så efter, at bøgerne var ført. Også kirken og de øvrige huse skulle biskoppen tilse, og desuden ville han gerne høre de større børn i deres katekismus.

I slutningen af 1600-tallet kunne præsten have to sognemedhjælpere, der skulle hjælpe ham, når han skulle skrive vandelsattester o.lign. Præsten kunne have en degn til hjælp i arbejdet. Degnen skulle kunne læse og skrive. Han skulle være med ved de kirkelige handlinger, synges for på salmerne og i det

hele bistå præsten. Han skulle overhøre de større børn i Luthers katekismus i deres forberedelse til konfirmationen samt lære dem de almindeligste salmer og bønner. En del kirker havde et stort våbenhus, hvor børnene sad på bænke under overhøringen. Nogle degne lærte også børnene bogstaverne og lærte dem at læse og regne. Nogle steder kunne børnene komme en dag om ugen og få denne undervisning. Præst og degn var ofte gæster hos bønderne, når de havde haft barnedåb.

Degnens løn var noget usikker, den kom fra det kontante "offer", som alle i menigheden lagde i kirkebøsser ved kirkelige handlinger. Desuden fik han en tredjedel af det korn, som præsteembedet fik. Måske var han også klokker og fik et beløb for at ringe solen op og ned.

Skudmålsbogen

Fra 1791 skulle tilflyttere melde sig hos præsten i sognet og modtage en skudmålsbog. Husbond skulle melde ankomst af en karl eller pige og frejse til et andet sogn. I 1822 blev det indskærpet af myndighederne, at der skulle skrives i skudmålsbogen, bl.a. for at undgå løsgænger. Efter Tyendelovens vedtagelse i Rigsdagen i 1854 skulle den arbejdstagende ikke længere binde sig til et halvt eller et helt års arbejde på samme sted. Husmor eller husbond kunne skrive en udtalelse om karlen eller pigen i skudmålsbogen. Det var ikke altid rosende ord, der kom til at stå i bogen, selv om udtalelserne ofte sagde ligeså meget om husbond og husmor som om den ansatte. Ved Medhjælperloven i 1921 var det slut med skudmålsbogen.

Degnens stilling blev afskaffet i 1814 i forbindelse med Skoleloven, og i stedet kunne landsbyens lærer medvirke som kirkesanger ved gudstjenesterne og på den måde få et tilskud til sin lærerløn. Senere er så en kordegn blevet den person, der fører kirkebøgerne, beder ind- og udgangsbøn og synger for på salmerne under gudstjenesten.

I alle årene i 1800-tallet og et stykke ind i 1900-tallet skulle konfirmanderne til forberedelse i Paaby Præstegård, gående og senere cyklende. Børnene fra Bramdrup blev konfirmerede i Bramdrup kirke. Der findes fine billeder af konfirmationshold, der er taget, mens pastor Birk og senere pastor Jespersen var præster i Harte-Bramdrup. Fra 1965 foregik konfirmationsforberedelsen i et lokale på den nye skole i Bramdrup, og fra 1982 i Sognegården.

Bramdrup kirke blev ombygget i 1880 og igen restaureret i 1961-63. I 1903 fik Bramdrup eget menighedsråd, i 1982 egen præstegård med konfirmandlokale og kordegnekantor, som senere kom til at hedde kirkekantor. Den ny præstegård blev prisbelønnet for sin arkitektur af Kolding Kommune i 1984. I 2002 blev der igen bygget til på præstegården eller rettere sognegården, så der nu er 2 undervisningslokaler. I 2002 blev der i samme stil som sognegården bygget et hus til graveren og hans

Konfirmandhold med pastor Langkjer i Bramdrup kirke i 1977. Til venstre ses Sognegården fotografere i 2010.

medhjælper med kirkegårds kontor og omklædningsfaciliteter.

Jørgen Kristensen skrev i 2006 bogen ”Bramdrup Kirke”, hvor man kan læse om kirkens historie og om dens præster og menighedsråd.

Sognefogeden

Sognefogeden var den lokale ordensmagt, udnævnt af amtmanden og med herredsfogeden som sin nærmeste foresatte. I 1661 havde Bramdrup sogn en foged, der hed Jørgen Pedersøn. Det var lige efter den sidste svenskekrig, hvor hele området var stærkt forarmet. I 1698 hed sognefogeden Bertel Jørgensen. Den 27. februar 1699 skulle han sammen med andre fogeder være synsmand ved den forsvundne sø i Harte, der også hang sammen med tilsandingen af Kolding Å. I 1769 må sognefoged Adsbøl svare Landvæsenskollegiet, at Bramdrupbønderne ikke kan blive enige om at fordele jorden i forbindelse med udskiftningen. I 1771, seks år efter at Bramdrupbønderne havde købt deres gårde, var Morten Knudsen foged i Bramdrup sogn. Måske var det ham, der i 1777-80 fik den begrænsede jordfordeling igennem. Se bd. 2 s. 48.

Amtmand Hans de Hoffman redegør i 1773-93 for fogedens opgaver i store træk. Han skal: ”tilsigte

alle ægter og kørsler, alle kirke- og skolereparationer, alle amtmandens ordrer og indkaldelser, alle amtstusens ordrer og breve om fourage, skattekorn, indkvartering og alle kongelige skatter og kontributioner, alle herredsfogedens breve om vejarbejde, brandvæsen, skovsyn, alle sessionssager, reserve-ruller med utallige flere ting”.

Gad vide, hvordan en sognefoged klarede alt det? Arbejdet på hans egen gård måtte klares af familien. Han skulle ikke selv køre ægtkørsel, men han fik ingen løn eller hjælp til kontorarbejdet eller tilsynsarbejdet. Varigheden af arbejdet som foged var 3 år.

I Harte sogn var den ældre Hans Geerthsen sognefoged 1883-1911, hans søn Viggo 1911-1959 og den sidste Hans Geerthsen 1959-1970. Den sidste Hans fortalte i 2004, at det var en ”blandet landhandel” at være sognefoged.

Folk, der ville giftes, kom og fik papirer og attester og afleverede dem i underskreven stand. Så kunne parret blive borgerligt eller kirkeligt viet. Fra ca. 1940 skulle der kun lyses 1 gang i kirken mod før 3 gange!

Udpantninger og udlæg, børnepenge og skat, der ikke var betalt, skulle inddrives. Tilsigelser (stævninger) fra dommer eller politi skulle afleveres personligt, og det var ikke sjældent, at budbringeren blev ilde modtaget.

Det borgerlige ombud som sognefoged blev fra ca. 1850 honoreret med et mindre beløb pr. år.

I Bramdrup var gårdejer Kristian Jørgensen fra Kringsgård sognefoged fra 1910 til 1942. Smedemester Laurids Jørgensen var pantefoged fra 1943 til 1950 og sognefoged 1950-1966, hvorefter skortensfejermester Knud Dahl var det i ordningens sidste år til 1973.

Sognefogeden var fra 1791 politiets repræsentant og havde fra 1793 også tilsyn med vejene.

Landbetjenten

I 1930 var rets- og politikredse anlagt, næsten som i det gamle Koldinghus amt. Landbetjent Thomas Eskildsen Skov havde sit embede i Aagaard-Gravens-Starup fra 1937-67. Jægere fra Bramdrup skulle anmelde jagt hos ham, og jagttegn skulle også fornys der. Han var en fornuftig, godmodig mand. Han blev dræbt, mens han tog sig af en bilulykke på Vejlevej nær Fredsted.

Bramdrup hørte til 1962 under politikreds 34 og derefter under kreds 38 Kolding.

1. jan. 1973 var det slut med sognefogedernes arbejde. Politiledelsen samledes med de sidste 6 afgående sognefogeder til en "afskedsparade".

Fattigvæsen, aldersrente og folkepension

Fra omkring år 1700 ved man, at landsbyer og sogne gjorde noget for de fattige. Stakler, der var ringe begavede eller handicappede, gik ofte på skift på sognets gårde, måske fandt en bonde et rum, hvor de kunne bo, når de ikke var ude at tigge. Man så gerne staklerne, når der var marked eller ved Helligkilden, hvor de tiggede til livets ophold.

I 1708 fik landet en fattigforordning. I sognet skulle der være en kommission med sognepræsten som leder. Alle i sognet skulle en bestemt søndag give deres offer, dels i korn og andre naturalier og dels med mønter i kirkebøssen. Præsten fordelte så goderne til de fattige, men ikke alle gav noget, og de fattige fik kun lidt. I 1746 kom de første officielle regler for forsørgelse af fattige i et sogn.

I 1790erne kom der en ny fattiglov, hvor alle i landsbyen skulle betale en fattigskat, og hvor der blev ansat en fattigforstander. Det blev igen præsten, der skulle opkræve og fordele pengene. De fattige var inddelt i 3 klasser:

- De gamle, syge og svækkede
- Fader- og moderløse børn
- Familier m.v., der ikke kunne tjene nok til underhold

I 1803 udkom et reglement for fattigvæsenets bestyrelse i by og på land. Indledningen lød: "De borgere, der ikke ved egen kraft kunne erhverve det fornødne til liv og helbreds opretholdelse, havde krav på at modtage fattigløn". I sognets fattigkommission sad præsten, sognefogeden, en gårdejer med meget jord og 3-4 af de bedste sognemænd. Præsten skrev brevene og førte protokollen, indkaldte til møde og førte regnskabet. Selv om der blev oprettet sogneforstanderskaber i 1842 fortsatte administrationen af de fattige i de særlige fattigkommissioner frem til landkommunalloven i 1868. Først da oprettede sognerådet et fattigudvalg, der administrerede fattiglovgivningen.

Efter 1803 skulle der være eller opføres et fattighus i hvert sogn. I Bramdrup byggedes et fattighus i 1830. Den gamle graver Jes Jensen skrev i 1955: "Bramdrups yderste hus ved sognegrænsen mod syd var det lange, gule hus, der lignede stuehuset til en gård. Det var kommunens hus og blev benyttet som husvildebolig og til dem, som kommunen havde omsorg for". Huset blev omtalt som "kommunehuset". Det blev nedrevet først i 1960erne.

Andre steder, f.eks. i Lejrskov, indrettede man en hel længe på en gård med en midtergang, værelser til begge sider og et fælles køkken. ”Alumnerne” dvs. beboerne skulle arbejde for husly og kost, så meget deres helbred kunne klare, og gårdmanden var fattighusforstander, samtidig med at han passede sin gård.

I Harte-Bramdrup sogneforstanderskabs forhandlingsprotokoller fra 1850-60erne kan man se, at fordelingen af naturalier til de fattige ofte var til behandling på møderne, hvor sogneforstanderskabet hvert år skulle sikre, at de fattige og nødlidende fik en rimelig hjælp. Måske havde en familiefar været syg længe, en gammel kone havde hverken dyne eller lagen, drengen Niels Peter blev taget i pleje et år hos en gårdmand, pigen Mette havde været i plads i Seest og kom gravid hjem, og faderen bad kommunen om hjælp.

Den gamle Peder Hansen fra Hvidsminde mark bad om nye klæder, og sogneforstanderen skulle sørge for det. Pigen Ane Christine bad om hjælp til konfirmationstøj. I protokollen bruges ”ligning” over udgifterne til fattigvæsenet, og dermed menes, at hver mand, der ejede jord, skulle betale en forholds-mæssig del af sognets udgifter til fattige, men også folk, der tjente penge uden at have jord, blev pålagt en afgift. Den, der modtog hjælp fra sognet, vidste godt, at det var almisse, men også at man havde ret til at få noget hjælp. Fik man hjælp fra kommunen, mistede man sin valgret.

I 1891-92 fik Danmark en lov om alderdomsunderstøttelse. Gamle, der ikke havde fået fattighjælp inden for de sidste 5 år, kunne få den særlige alderdomsunderstøttelse uden samtidig at miste sine borgerlige rettigheder. De gamle, der havde modtaget fattighjælp, var derimod stadig henvist til denne. Først med Socialreformen i 1933 blev det en ret at modtage offentlig hjælp, når man uforskyldt var kommet i nød – og man mistede ikke længere valgetten ved at modtage hjælp. Kommunerne fik også pligt til at bygge alderdomshjem, så forsørgelsesvæsenet kunne blive ens i landets kommuner. Alderdomsunderstøttelsen, eller som den senere kom til at hedde aldersrenten, var indtægtsbestemt og kun tiltænkt de dårligst stillede. Aldersrenten blev i 1957 til folkepension, men først fra 1970 fik alle over 67 ret til folkepensionens grundbeløb.

I 1922 fik vi loven om aldersrente. Alle var berettiget til at få den, men hvis en borger havde mere til sig selv end det månedlige grundbeløb, fik man in-

gen aldersrente. I 1957 kom så loven om folkepension. Først fra 1970 skulle folkepensionens grundbeløb udbetales til alle, der er fyldt 67 år.

To eksempler på sikring til alderdommen skal nævnes. Gårdejer Niels Jensen købte sin mors grund og hus på Petersmindevej i 1922 og købte obligationer for pengene, så han hvert år kunne sælge en obligation, som hans mor så kunne leve for. Regnskabet førte han nøjagtigt på det tinglyste aftalepapir.

Mange følte det nedværdigende, at de skulle på ”støtten”. På de større gårde havde det i mange år været almindeligt, at den ældre gårdmand og den nye generation lavede en aftægtsordning, se s. 12.

Folketællinger

Den første folketælling blev foretaget i 1769. De to næste tællinger var i 1787 og i 1801. Her er alle nævnt ved navn, alder og beskæftigelse. Fra 1925 til 1970 finder tællingerne sted hvert 5. år.

Befolkningstallet i Bramdrup sogn 1787 var på 148 personer, i 1801 også 148 personer og ved tællingen i 1845 på 316 personer.

1845-folketællingen fortæller:

- I Bramdrup var der 49 familier med i alt 316 personer.
- Der var 16 gårde og 29 huse. På gårdene var der foruden gårdmanden og hans kone: deres børn, deres tjenestefolk, ofte plejebørn, ofte mandens eller konens forældre på aftægt.
- I flere huse boede to familier, ofte var manden handelsmand og daglejer, en havde en smed på kost, en anden var hjuler. Der var tre vævere med familier i tre huse, træskomanden var også handelsmand, en skrædder havde også et jordstykke og en skrædderlærling på kost, bøsse-mageren var handelsmand ved siden af, en havde sin datter og svigersønnen, der var murer, boende, en anden murer dyrkede også et stykke jord, et par familier havde en ”almisselem” boende, grænsepatrijebetjenten ved Kolding Fjord havde foruden familien to ”edssvorne” grænsetoldkarle boende, på Hvidsminde var der en husjomfru, og øst for skoven boede der en ”entledigt” skolelærer med pension. I et hus boede skomageren, der også var handelsmand.
- På skolen i Bramdrup boede skolelæreren, der også tog sig af kirkesang og havde en smed på kost.

Opholdskontrakt

Gårdejer H.C. Petersen på Mosegård i Harte indgik i 1893 ved generationsskifte en opholdskontrakt med sin far Peter Christensen: Opholdskontrakt mellem Gaardejer Hans Christensen Petersen af Raadvad som Opholdsgiver og hans Fader Peter Christensen, sammesteds, som Opholdstager.

1. Jeg H.C. Petersen forbinder mig herved til, saa længe bemeldte min Fader P. Christensen lever, at yde ham alt fornødent til Livets Ophold og Underholdning, saasom Husveje, Føde, Klæder, Sengeleje, Varme, Vask, Opvartning, Tilsyn og Pleje, alt forsvarligt og lige saa godt som Gaardens Ejer med Familie selv har eller faar det. Derhos betales i Haandpenge den første Dag i hver Maaned 10 Kr. Gaardens Ejer skal derhos aarlig afgive en passende Befordring med Heste, Vogn og Kusk til 12 Ture efter 24 Timers Varsel, dog maa hver Tur ikke vare over 24 Timer fra Henkjørslen til Hjemkomsten. Paa Anfordring skal Gaardens Ejer lade hente og hjemkjøre Læge samt lade Medicin hente, men Lægens Honorar og Betalingen for Medicin er Gaardens Ejer uvedkommende. Opholdstageren forbeholder sig fri og uhindret Adgang overalt i Gaardens Bygninger og paa dens Grund særlig Adgang til Brønd og Retirade.
2. Saafremt opholdstageren ikke ønsker saaledes at have sin Bopæl og Underholdning i Fællig med Gaardens Ejer, tilkommer han til Bolig de 3 østlige Fag af Gaardens Stuehus, som da indrettes efter hans Ønske og Anvisning, hvorhos der betales ham 400 Kr., Fire Hundrede Kroner, aarlig med $\frac{1}{4}$ den første Dag i hvert Kvar-tal stedse forud. Til have tilkommer han da den Del af Gaardens Have, som ligger Syd for Boligen og dennes Bredde samt hele Dybden. Haandpengene efter Post 1 bortfalder, naar Ydelsen efter denne Post tager sin Begyndelse.
3. Opholdstageren forbeholder sig for Livstid den udelukkende Brug og Afbenyttelse af en lille Plantage i Markens nordvestlige Hjørne paa ca. 4 Skp. Land med Ret til at hugge af Træerne efter Behag.
4. Naar Opholdstageren indflytter i sin egen Bolig, maa han af Gaardens Indbo udtage en Seng, og hvad han i øvrigt maatte ønske.

5. Saafremt Opholdstageren boer på Gaarden ved sin Død, bekoster og besørger Gaardens Ejer hans hæderlige og anstændige Begravelse efter Egnens Skik og Brug, og faar da som Vederlag hans Efterladenskaber, dog ikke Penge eller Pengeeffekter, men er han bortflyttet, er Begravelsen og Effekterne ham uvedkommende.
6. Saafremt Opholdstageren vil flytte bort, betales de 400 Kr. paa hans vordende Bopæl, men da bortfalder alle hans øvrige Rettigheder efter Kontrakten undtagen Brugen af Plantagen, dog kan han efter $\frac{1}{2}$ Aars varsel flytte tilbage igjen, og indtræder da alt som før Flytningen.
7. Til Sikkerhed for den rigtige opfyldelse af denne Kontrakt fra Opholdsgiverens Side pantsætter han herved med prioritet næst 8.000 Kr., der maa forrentes med mere end 4%, den ham efter Skjøde af Dags Dato tilhørende Ejendom i Raadvad, Harthe Sogn, med Bygninger, disses mur- og nagelfaste Ting herunder Komfur og Kakkelovne, samt Jorder, som under Matr. Nr. 2, 6d og 6g har Hartkorn 2 tdr. 4 Skp. 2 Alb., Gl. skat 36 Kr. 07 Øre, med Anpart i Sognets indkjøbte, men behæftede Konge- og Kirketiende, Ejenkommens Avl, Afgrøde og Gjødning, dens Besætning, Inventarium og Avlsredskaber samt det pantsattes Assurancesummer.

Et ifølge Kontrakt, læst 5. Juli 1808, bort arvefæstet Stykke Tørvejord, samt et over Ejendommen gaaende Vandløb efter Kontrakt, læst 1/5 27 reserveret.

8. For Afgifternes Skyld ansættes	
Opholdet aarlig til	400 Kr.
<u>De øvrige aarlige Ydelser til</u>	<u>50 Kr.</u>
	450 Kr.
Som 5 Gange taget bliver	2.250 Kr.
Boligens Indretning	20 Kr.
<u>og Begravelsen</u>	<u>80 Kr.</u>
Ialt	2.350 Kr.

Til Bekræftelse med vore underskrifter vidnesfast.
Nærværende i Kolding 17. Jan. 1893

Som Aftægts giver	Som Aftægtstager
Hans Chr. Pedersen	Peder Christensen

Bramdrup i krigenes skygge

Bramdrup under de slesvigske krige 1848-50 og 1864

Beboerne i Bramdrup var i begyndelsen af 1800-tallet ved at konsolidere sig på deres gårde og ejendomme. Befolkningstallet steg fra 148 i 1765 til 316 i 1845, og en stigende andel havde andre erhverv end landbrug.

Man vidste, at der var uroligheder i Europas mange lande, og at Danmark blev tvunget til at holde med Frankrig eller England. Valget faldt uheldigvis på Frankrig, som tabte, og i 1807 måtte Danmark afgive flåden til England, og efter statsbankerot i 1813 måtte vi efter Wienerkongressen afstå Norge til Sverige i 1814.

Kongerigets grænse gik langs Kolding Å og videre mod vest langs Kongeåen. I princippet gik Danmarks grænse langs Ejderen. Slesvig-Holsten, dvs. hertugdømmerne, krævede en stænderforsamling, ligesom man havde fået i det øvrige Danmark. Især holstenerne ønskede at blive delstat i en tysk forbundsstat. De slesvig-holstenske oprørere fik støtte fra Preussen, og det endte med 1. slesvigske krig 1848-50.

Den danske hær slog slesvig-holstenerne ved Bov, men da danskerne rykkede ned til Dannevirke, blev de slået af en langt større tysk hær. Våbenhvilen blev brudt af Danmark i 1849 ved Eckernförde. De udvidede tyske tropper forfulgte danskerne nordpå. Landevejen sydfra gik gennem Aabenraa, Haderslev og til Kolding, hvor general Rye skulle forsinke den tyske hær, så danske soldater kunne trækkes mod nord til Fredericia. Ved Sønderbro i Kolding holdt danskerne d. 20. april stand i to timer, og efter endnu en skudveksling trak de danske soldater sig tilbage mod Bramdrupdam og senere mod Almindalen for at puste ud. Da tyskerne begyndte at følge efter, havde en gruppe danske soldater dækket et par kanoner, som effektivt standsede de tyske soldater og sendte resten tilbage mod Kolding.

Der var kampe ved Gøhlmanns mølle ved Vejlevej, tyskerne forsøgte udfald ved Fynsvej, der var tilbageerobring af Kolding, og byen fik en storbrand, der

sendte mange flygtninge ud mod Bramdrup. Skolen i Bramdrup blev inddraget nogle dage til befalingsmændenes planlægning. Kroejer Søren Kristensen havde god søgning på den nye Bramdrupdam Kro i 1849-50.

Den 22.-23. april 1849 samledes de slesvig-holstenske soldater for at forsvare deres stillinger mod vest, hvor de byggede skanser ved Gøhlmanns Mølle og mod øst ved Slotssøbanken, hvor de kunne kontrollere Fynsvej, men de havde hverken soldater eller kanoner nok. De danske soldater kæmpede mod oprørerne ved Ejstrup, Kolding Å og Harte. Mange både danske og tyske soldater blev dræbt, og general Rye trak styrken tilbage til Fredericia. 11 af de danske ofre fra kampene ved Kolding d. 23. april blev bragt til våbenhuset i Bramdrup kirke, hvor de blev begravet på kirkegården. De danske tropper samledes både fra det nordlige område af Kolding og fra Fyn, hvor de havde et sejrrikt udfald fra Fredericia d. 6. juli.

Anders Buchvaldt fotograferet i 1864.

Der var igen våbenhvile, og i juli 1850 sluttede man fred, som den tyske hær brød d. 24.-25. juli. Danskerne besejrede den tyske hær ved Isted, men ved fredsftalen måtte Danmark opgive Ejdergrænsen og indføre helstatsforfatningen. Den skulle bevare Slesvig, Holsten og Lauenborg inden for det danske monarki. Den forfatning, man fik i 1855, blev ophævet i Holsten og Lauenborg i 1858, og i Danmark og Slesvig gik man i 1863 over til novemberforfatningen. Men Bismarck og Tyskland modsatte sig tidligt i 1864 denne ordning, og efter en 2 måneders tysk belejring af Dybbølskanserne, måtte danskerne give op. En fredskonference i London var resultatløs, og d. 30. juli 1864 måtte Danmark acceptere at afgive Holsten, Lauenborg og Slesvig helt til "Kongeågrænsen".

Krigsmindesmærket på Bramdrup kirkegård

Monumentet er rejst af Bramdrup-borgere og skal minde om slaget ved Kolding den 23. april 1849. Det er først rejst og afsløret den 2. maj 1874. Talen blev holdt af pastor A.C.L. Grove-Rasmussen.

Monumentet havde ikke et stabilt fundament, og i 1986/87 godt 100 år efter opstillingen, bestemte menighedsrådet med Harald Jessen som initiativtager, at det var nødvendigt at restaurere det. Et murerfirma tog sig af fundament og opbygning, og en stenhugger lavede en ny minde-tavle.

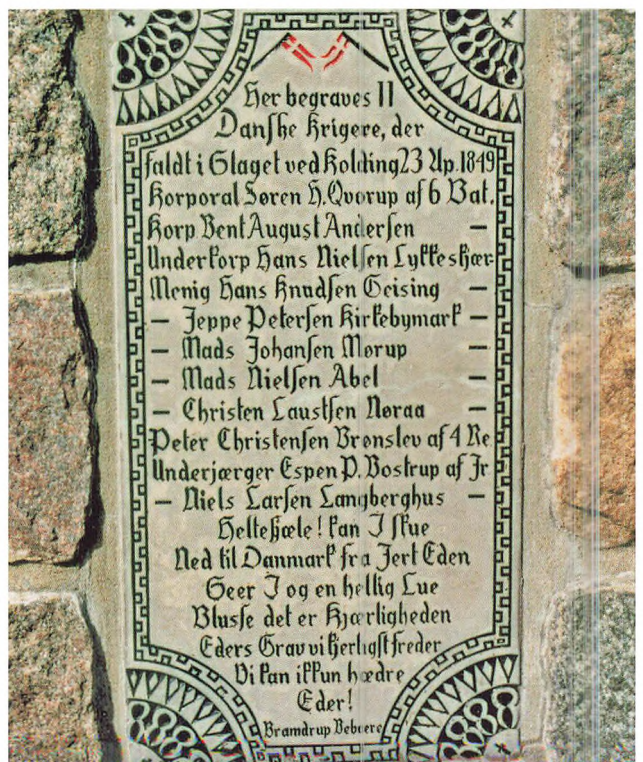
Denne situation, at de danske i Nord- og Sydslesvig nu var under tysk styre, gjorde, at en række danske landmænd og håndværkere indså, at hvis de ikke solgte, hvad de ejede, og flyttede nord for Kongeågrænsen, risikerede de at skulle kæmpe mod Danmark på tysk side. Specielt tænkte de på deres store drenge og unge mænd.

Udrejste

Listen over udrejste fra Bramdrupdam og tilflyttere til Bramdrupdam bygger på samtaler med de pågældendes familier, venner og naboer. Listen er måske ufuldstændig, men den kan give indtryk af nogle menneskers ønske om at prøve en ny tilværelse og for de tilflyttede sønderjyders stærke ønske om at høre til i "det gamle land". Derfor søgte de nord for Koldingåen mellem 1864 og 1920.

I perioden fra 1870-1900 var der 170.000 danskere, der emigrerede til "De forenede Stater". Det var på det tidspunkt 1/10 af Danmarks befolkning. Fra Bramdrup udrejste 17 personer med familier, måske 50 personer, men ikke kun til USA.

Kro- og gårdejer Hans Jeppesen forlod stedet og rejste til Amerika. Kroen kom på auktion året efter i 1885.

Væver Jens Jensen solgte i 1880 matr. 21 på Fæledvej til Anders Jensen fra Fyn og rejste selv til Amerika.

Kristen Buchvaldts kusine Marie rejste til Amerika i 1887 og blev gift med Iver. Først i 1905 hørte familien fra dem og opkaldte en søn efter en amerikansk fætter Andrew.

Uth-familien ved Dons "sendte" flere familiemedlemmer til Amerika mellem 1882 og 1900, til Oregon og Minneapolis.

Sognefoged Hans Geerthsens farbror Georg rejste først i 1912 til England, men emigrerede så til Amerika, hvor han kaldte sig Georg Douglas.

Ellen Barsø, datter af murer Barsø, giftede sig med en nordmand og flyttede til Norge o. 1950.

Møller Chr. Hansens datter Petrelle rejste til Amerika i 1903 sammen med sin bror Wolf. Wolf var urmageruddannet og blev bl.a. dansk konsul i Denver.

En yngre søn af mølleren, Richard Hansen, og hans kone Ely rejste også derover o. 1950 med deres 3 døtre. Døtrene blev derovre, Richard døde i 1969, og Ely rejste til Danmark, hvor hun døde i 1984.

Johanne Lauenborg rejste til Amerika ca. 1914 og giftede sig med en koldingenser Wendel. De fik en søn, men Johanne døde, da sønnen var 5 år. Drengen Emil kom til Danmark og blev skiftevis opdraget af sine farforældre i Kolding og morforældre i Bramdrup, indtil hans far hentede ham til Amerika igen.

Dagmar Hansen fra Surkær havde 4 sønner, hvor en af dem emigrerede til Canada først i 1950'erne.

Richard Jørgensen, søn af vejformand Viggo J. rejste til Amerika ca. 1950.

Murermester Niels Jacob Nielsen rejste med sin kone og 4 børn til Australien i 1955. De glædede sig til den nye tilværelse, men N.J. Nielsen døde ved en trafikulykke et halvt år efter ankomsten.

Sofus Jensens forældre udvandrede til Amerika i 1880'erne. De vendte tilbage til Danmark 10 år efter, og Sofus blev født derovre.

Maler Bech og hans kone Dora fra Vejlevej udvandrede omkring 1900 til Amerika. Sønnen Peter har besøgt Bramdrup i 1920 og 1932.

Anna Pedersen, Poul Pedersens yngste datter, mistede sin mor som 5-6-årig i 1888. Anna blev adopteret af sin moster i Omaha og kom ikke senere til Danmark.

Amalie og Laurids Hede, der havde et hønseri på Sønderholmsvej 3, rejste til Canada ca. 1922 med familien.

Anton Foged fra Nørreskovgård udvandrede sidst i 1890'erne til Californien. Han var hjemme i 1910 og fejrede sin 37-års fødselsdag på Skovkroen.

Rigmor Bæk Kristensen, datter af førstelærer Kristensen, blev uddannet som sygeplejerske og giftede sig med landmand Jens Nielsen. De havde en gård ved Skærbæk, hvor deres to børn blev født. De emigrerede til Alberta i Canada i 1953.

De første år boede de i Edmonton. Jens tjente penge, især som tømrer, bl.a. ved USA's radaranlæg i det nordlige Canada (blandt indianere og bjørne). Rigmor havde i en periode arbejde som sygeplejerske. I 1958 flyttede de ind i nyt hus, som Jens havde bygget. Fra julen 1958 til februar 1959 besøgte familien Danmark. Formålet var, foruden at besøge familien (især Rigmors far), at få solgt "Strandgård". Rigmors far døde i 1959. De købte et stykke uopdyrket jord på prærien, 100 km fra Edmonton, 125 tdr. land af den allerbedste muld. Begyndte at bygge i 1964, startede biavl i 1965 og flyttede ud på farmen i 1976 (Jens var 60 år).

Jens arbejdede stadig i perioder som tømrer. Biavlen gav op til 8.000 kg honning pr. år. Jorden blev

forpagtet ud i 1979. Kirsten, som var ugift, havde taget en læreruddannelse, og blev senere universitetsbibliotekar derovre. Sønnen Niels blev elektriker, senere en overordnet stilling. Gift med Gloria og har 2 sønner Jeffrey Dane og Andrew. Rigmor døde 22. maj 1999. Jens er nu 90 år gammel, men er stadig på gården, sammen med sine tre katte. Klarer sig med megen hjælp fra Kirsten og Niels. Selv om tilværelsen, bortset fra de sidste år, vel ikke formede sig helt som Jens og Rigmor havde drømt om, så fortrød de aldrig, at de rejste. De var arbejdsomme og positive, åbne over for nye udfordringer, nye muligheder, og nye mennesker. Brevene fra Canada bærer gennem alle årene vidnesbyrd om familiens glæde ved naturen, det storslåede landskab og de vilde dyr. De var stolte over Danmark, men Canada blev deres land: "Canada har gjort os meget godt"!

Tilflyttere

Efter den anden slesvigske krig i 1864, hvor Danmark mistede Sønderjylland, var der mange sønderjyder, som brød op fra deres hjemstavn og fandt et nyt hjemsted på den anden side af Kongeågrænsen.

Søren Ebbesen Schmidt, født i Kastrup ved Gram i 1857, blev "overløber" som 17-årig i 1874. Han kom til noget familie i Lilballe, og han var da "hjemløs" i Lilballe, og "statsløs". Søren Schmidt blev senere hjemmeslagter og byggede hus på Donsvej 4.

Møller Christian Hansen var født på Als i 1857. Som 22-årig i 1879 lykkedes det ham at komme til Fyn og derefter til Kolding, fordi han ikke ville være tysk soldat. Han var først gårdejer ved Sonebjerg og blev i 1904 møller i Bramdrup.

Marie og Jørgen Petersen (fra 1863 og 1854) kom fra Als sidst i 1800-tallet og købte den lille ejendom på Donsvej 2. De havde ejendommen til ca. 1913.

Peter Bonefeldt (1856-1930) kom til "det gamle land", dvs. nord for Kongeåen sidst i 1880erne og bosatte sig i Bramdrupdam. Hans søster Kathrine, kaldt Trenne Bech, giftede sig med Jørgen Skovmand sidst i 1880erne, og de købte Lindegård. Peter Bonefeldt og hans kone Dorthea købte Bakkely også sidst i 1880erne.

Laurids Winterberg (1827-1905) fra Bjerndrup og hans kone Marie (1836-1924) fra Moltrup købte Rodbjerggård i 1882 fra at sikre, at deres 2 ældste

sønner ikke skulle indkaldes til den tyske hær, fordi de var født i Sønderjylland.

Christian Winterberg var også fra Bjerndrup, han giftede sig med Karen fra Lemming. Christian var fætter til Laurids. Christian havde først en ejendom i Jordrup og i Viuf, inden han i 1907 købte Hedelund i Almind. Også deres sønner skulle ikke "springe tysk soldat".

Wilhelm Lohmann kom fra Slesvig til Munkenborg ved Kolding, hvor han giftede sig med Mette Margrethe i 1908. Wilhelm begyndte at arbejde sig op som glarmester. Han havde ikke dansk statsborgerskab og måtte derfor med i verdenskrigen 1914-18 på tysk side. Han blev ikke såret og flygtede sammen med andre over Kongeåen og kom hjem et halvt år, før krigen sluttede.

Käthe Godbersen var født ved Ladelund i Sydslesvig. Hun kom hertil sammen med sin bror og søster i 1920, da det var muligt og lovligt. Hun giftede sig i 1923 med Hans Bygvraa på Mariesminde. De fik ingen børn, men i 1931 adopterede de Käthes afdøde søsters lille søn, Martin. Han havde sin barndom og lidt af sin ungdom her, men da han kom hjem fra efterskole, var der brev til ham fra de tyske myndigheder, at han skulle møde til tysk militærtjeneste. Han var da 17 år, og hans forældre havde ikke vidst, at de skulle have søgt dansk statsborgerskab til ham. I 1943 blev han sendt i kamp i Rusland, hvor han blev meldt savnet efter det første slag.

Fotoet er fra 1943. Hans Bygvraa sidder til venstre, så den lille finnedreng Tauno, adoptiv sønnen Viggo, Käthe Bygvraa og Martin Bygvraa.

Bramdrup under 1. Verdenskrig, 1914-18

Under 1. verdenskrig var Danmark, Norge, Sverige, Nederlandene, Schweiz og Spanien neutrale. Danmark havde handelsforbindelser både med England og Tyskland, men kunne kun håbe på, at stormagterne havde interesse i at respektere neutraliteten.

Der kom prisstigninger på dagligvarer, og efter en meget dårlig høst i 1914, blev import af korn nødvendig, samtidig med at rug og hvede ikke måtte bruges til husdyrene. Staten fastsatte en maximalpris for rug, og under resten af krigen fastholdt staten reguleringspolitikken. Det vil sige, at der var rationering af mel, gryn, sukker, kaffe og the m.v. til husholdningerne og for landbruget regulering af foderkorn og antal slagtninger på slagterierne. Det var første gang, danskerne skulle bruge rationeringskort, når de ville købe brød. Hver person fik mærker til 8 kg rugbrød og 4 kg hvedebrød eller hvedemel pr. måned. Man gennemførte megen kontrol ude på landbrugene, men det menes, at der alligevel var en del handel med grise og grisekød "under bordet".

Danmark var neutralt under verdenskrigen, landbefolkningen klarede sig igennem uden store problemer, og for landbrugsegnen ved Bramdrup har dagens og årets rutiner gået, som de plejede. Krigen var langt væk. En ung mand, der var født i 1902, begyndte at skrive i sin lommebog i 1918. Han skriver om, hvilket arbejde, hans far sætter ham til, at de er i Kolding med hest og vogn og sælger kartofler, at han skal med på familiebesøg, at han går til dans i Forsamlingshuset, at hans far er med i ægsgalskredsen og i læseforeningen, men ikke et ord om krigen!

Bramdrup under 2. Verdenskrig, 1940-45

Sidst i 1930erne kom der i danske aviser og i radioen mange meldinger om uro og krige i det centrale Europa. Danmark forsøgte sig med neutralitet, men 9. april blev vi i stedet besat af Den tyske Værnemagt.

Den 9. April 1940 kørte tyske militærvogne nordpå gennem Bramdrupdam. Beboerne rettede sig efter de anvisninger, de fik, feks. skulle alle, der havde et værelse, stille det til rådighed for den tyske gruppe, der skulle bo ved Vejlevej med ledelsen ved kroen. Et af deres arbejdsområder var rugbrødsbageriet ved og i Forsamlingshuset. Bageriet forsynede tyske forlægninger mellem Kolding, Esbjerg og grænsen med rugbrød.

Ligesom under 1. verdenskrig betød besættelsen, at mange varer måtte rationeres. Der var 3 typer rationeringskort:

- til alm. familier
- til mødre med spædbørn
- til landbofamilier.

Kortets mærker gjaldt en begrænset periode. De små mærker skulle klippes af, så det var klogt at have en lille saks med, når man skulle handle eller stå i kø efter noget, der var rationeret. Fra 2. september 1939 var der rationering af benzin, el og gas, sukker, kaffe og the. Efterhånden kom flere varegrupper under rationering. Det var almindeligt (og ulovligt), at man byttede og købte rationeringsmærker. Spiste man på restaurant, skulle man aflevere mærker. Skolebørn, der skulle på rejse til København sidst i 1940erne, skulle have smørmærker med. Efter krigen holdt rationeringen gradvist op, rationering af franskbrød ophørte i 1948, og kaffe- og sukkermærker havde vi til 1953.

TEKSTIL-KORT

1945—46

Kortet tildeles kun Personer, der opfylder de af Handelsministeriet
for Tildeling af Tekstil-Kort fastsatte Betingelser.

Navn: Henry Winterberg Fødselsaar: 1921

Adresse: Bramdrup Fødselsdato: 1-1

Kortet er strengt personligt og maa ikke overdrages.

Her i bogen har vi valgt at bruge fotos og erindringer til at beskrive de fem besættelsesår.

Kaj Nyvads erindringer fra 1940-45

Kaj Nyvad er født i 1929 på Vejlevej 312. Han fortæller om krigsårene:

I tiden før 9. april 1940 var der mobilisering af de danske tropper, og vi havde en soldat indkvarteret. En søn af forstander Arnfred i Askov. Selve den 9. april vil jeg nok aldrig glemme. Jeg husker tydeligt, at vi vågnede tidligt ved, at tyske flyvere fløj lavt hen over hovedvejen. Det varede lidt, inden vi fandt ud af, hvad det var, fordi flyverne ikke havde identifikationsmærker på. Min mor græd, kan jeg huske. Da vi gik til skole hen ad Kirkestien, fløj flyverne stadig lavt hen over os, og vi var næsten enige om, at vi kunne skyde op til dem med slangebøsserne. Da vi kom til skolen, fik vi at vide, at den var lukket. Opråbene havde vi jo læst. De blev jo smidt ud fra flyverne i store mængder.

Så begyndte tyskerne at bygge bunkers langs den jyske vestkyst og etablere telefonisk kontakt fra Berlin og til Norge samt ud til alle bunkers langs kysten. Bramdrup blev også "besat" af tyskerne. Det betød, at der blev tvangsindkvarteret soldater i Bramdrup og Bramdrupdam. Sognefogeden (smed Jørgensen) fik besked på at skaffe plads til så og så mange soldater. Mange af gårdene blev omfattet af dette. Min far gik heller ikke fri, idet vores hus havde et værelse, som kunne inddrages til en befalingsmand. I løbet af krigen havde vi 4-5 forskellige indkvarteret. Far, der gerne ville høre nyhederne fra London, indbød ham til en kop kaffe, for at finde ud af, om han var glødende nazist.

Alle voksne skulle have et legitimationskort, som man altid skulle have med.

Politikreds **Legitimationskort**
Nr. 34 for
Sikkerhedsområdet i Jylland.

Navn Bødker Karl

Stilling Bankassistent

Bopæl Bramdrupdam

Født d. 2/12/1907 i Sorø, Holbørg

Indehaverens
Underskrift K. Bødker

Jørg. M. Jørgensen
Bramdrupdam
d. 19/7 1941

Nr. Bramdrup
Indkvarteringsregister.

Kortet skal altid medføres.

Heldigvis var der kun en af dem, der var det. Nogle af disse befalingsmænd havde til opgave at opføre en telefoncentral, der havde forbindelse til linjen mellem Berlin og Norge. Centralen blev bygget på det, der var vores fodboldbane. Det var på det flade stykke jord, der lå to huse efter vores telefoncentral. Her blev centralen gravet ned, så taget var i højde med jordoverfladen og camoufleret med et net. Omkring centralen var der i ca. 4 m afstand rullet pigtråd ud for at forhindre uvedkommende i at komme ind, og indenfor pigtråden var der på lave pæle opsat snubletråde, som, ifald de blev berørt, udløste en bombe.

Lederen af centralen var en nervøs mand. Han havde en lille hunhund. En af naboerne til centralen havde en hanhund af ca. samme størrelse. Det var en hund, som ikke havde fået halen kuperet. Den var rullet op over ryggen og var netop i den højde, så den udløste bomberne, når den forsøgte kontakt med hunden på centralen. Lederen blev hver gang "hundeanst" og troede, der var sabotører på vej, når en bombe detonerede. Til sidst truede han med at skyde hunden, men jeg mener, den overlevede krigen. Befalingsmanden, der boede på mit værelse på 1. sal, havde selvfølgelig indlagt telefon. En dag, da min far gik i haven neden for vinduet, hørte han tyskeren tale i telefon. Han meddelte, at der om natten havde været sabotage på centralen. Kablet var klippet over. Hvem der havde gjort det, fandt vi aldrig ud af.

De mange soldater i området skulle jo have noget at spise, så derfor blev forsamlingshuset i Bramdrup beslaglagt af tyskerne. Udenfor blev oprettet et rugbrødsbageri. Både æltning, formning og afkø-

ling efter bagningen foregik inde i forsamlingshuset. Så var det slut for os med at bruge det til efter krigen.

De tyske soldater forsøgte at komme i forbindelse med de danske piger. Nogle bed på, for vores tysker kom da af og til hjem med en. Det var ikke de eneste, vi havde rendende, for han havde jo også en oppasser, som kom.

En aften kom min søster og hendes veninde løbende hjem og fortalte, at der var en soldat i hælene på dem. Udenfor var det mørkt, så det var ikke let at se, hvor han var. Min bror tog en kæp og gik ud i haven, jeg fulgte naturligvis bagefter. Vi fandt ham i den anden ende af haven ved et æbletræ, hvor han spiste af æblerne. Da vi var 8-10 m fra ham, råbte min bror i en meget bydende tone: "Kan du så komme ud". Tyskeren blev så forskrækket, at han løb gennem en 2 m høj naurhæk. Tænk om han havde haft våben på sig! Ellers mærkede vi ikke så meget til krigen, bortset fra mangelen på fødevarer og tøj og sko. For at forøge vores smørration købte vi mælk hos en gårdmand, der boede nede ved jernbaneoverskæringen. Far havde købt en lille mælkespand, der kunne rumme et par liter. Vi købte så en spand jersey-mælk, som vi skummede og lavede smør af.

Mod enden af krigen hørte vi næsten hver nat engelske fly, som fløj ind over Jylland og derefter drejede ned mod Tyskland. Af og til kunne vi se lyset fra sporprojektilerne, når der var luftkampe mellem tyske og engelske flyvere. Vi fandt også patronhylstre fra flyverne.

De fem rugbrødsovne. I midten det store telt med camouflagemaling.

Lastbilerne og teltet ved Forsamlingshuset. Se flere fotos på CD'en bag i bogen (under erindringer).

Spærreballonen i 1942 på Bramdrupvej 24. Bramdrupvej 13 i baggrunden.

Om aftenen den 4. maj sad vi som sædvanlig foran radioen og hørte London. Kort tid efter udsendelsens start blev der en pause i oplæsningen, og så kom meddelelsen om, at tyskerne havde overgivet sig. Vi løb naturligvis ud på gaden som alle andre og var lykkelige over, at besættelsen nu var forbi. Det varede dog et par dage, før vi så noget til englænderne. De kørte blot igennem Bramdrupdam, men enkelte var så heldige at få et stykke chokolade af dem. Vi havde da også skrevet WELCOME med store bogstaver med kridt på gaden.

Så begyndte tilbagetrækningen af de tyske tropper fra Danmark, og det var et ynkeligt syn. De traskede af sted, enkelte havde en trækvogn, ellers foregik alt til fods. De havde ingen mad, så der blev handlet en del med kikkerter og andet for lidt mad af forskellig art. På vejen hjem bivouakerede de i skovene omkring Bramdrup. Da de skulle afvæbnes i Kolding af englænderne, var der mange, der efterlod deres geværer i skovene. En af mine legekammerater fandt et gevær, som jeg fik i hånden, og jeg trykkede på aftrækkeren. Der skete heldigvis ikke noget, men da jeg tog ladegreb, kom der en patron op. Da løb den kolde sved ned ad ryggen på mig.

Mikael Kristensens erindringer

Vognmand Mikael Kristensen måtte som andre vognmænd skrive under på et "Udskrivningsbevis" for sin lastbil. Den var fra 1931 og havde en bæreevne på 2000 kg. Udskrivningsbeviset er underskrevet 28. juli 1935. Hvis der kom mobilisering, skulle Mikael Kristensen møde og aflevere køretøjet til 2. Pionerbataillon, Søndre indkørsel til Kolding Havn. Køretøjets værdi var på datoen 3200 kr.

Graver Jes Jensens erindringer

Forsamlingshuset og pladsen rundt om det blev indrettet til et stort rugbrødsbageri og garageanlæg. Rugbrødsbagerne var ældre soldater, som passede deres arbejde, og som var indkvarteret på gårde og huse i nærheden.

Der blev oprettet 5 store bageovne, som blev fyret med 400-500 m³ træ fra skovene syd for Kolding. Der gik også meget træ til lastbilernes gasgeneratorer. Man kørte brød ud 3 gange om ugen til tyske forlægninger i Syd- og Sønderjylland.

Der var dobbelt vagt på bageriet døgnet rundt. Når de tyske soldater havde fri, gik de ofte i Bramdrup og Kolding Skov og holdt fest ved Skovløberhuset.

Der kom meget sne i 1944-45, og det var svært at rydde Vejlevej for de almindelige snerydningsmandskaber fra huse og gårde. Men – rugbrøddet skulle ud, så der kom 70-80 mænd fra tyskernes kolonner og ryddede. Så gik danskerne hjem og holdt søndag!

Bramdrupgård havde i en periode 150 heste opstaldet, Julianelyst 120 og de øvrige gårde ligeledes. Der var øvelse på Vestermarken på Wintherbergs jord.

I dagene efter 5. maj boede mange ungarske soldater med kvinder og børn i huler af gran i Bramdrup Skov. De tændte bål og brugte meget træ. Grundlovsdag 1945 var der på Dyrehavegårds mark mange radmagre heste, der var ved at dø og måtte skydes.

Helga og Niels Lauritsens erindringer fra 1943-1945

En aften med klart vejr i vinteren 1943 var Helga og Niels Lauritsen på besøg i Stubdrup, hvor de hørte flyvere. Alle gik ud og så flyverne smide 200 brandbomber med 10 meters mellemrum i sneen! Det gik først rigtigt op for selskabet bagefter, at det var noget med krigen, de så.

Netop den 17. januar 1943 blev der smidt spræng- og brandbomber, som ramte Hans Hviids ejendom "Fredensbo". Laden blæstes omkuld, og staldens gavl blev knust. Brandbomber antændte stuehuset, der nedbrændte. Gården blev senere bygget op igen. Også Markussens ejendom i Surkær fik en brandbombe, der gik gennem taget på kostalden. Ilden blev slukket.

I perioder i 1944 fløj britiske og amerikanske flyvere lavt hen over steder, hvor de vidste, at de tyske forlægninger havde radar eller lyttestationer. På Bramdrupvej 24 var der nedgravet en sådan lyttestation. Så lempede de mængder af staniolstrimler ud fra flyverne, og når så det tyske mandskab ville bruge radaren, virkede den ikke. Mange børn fandt sådanne strimler i 1944/45.

På Bramdrup kirkegård blev der efter krigen sat en mindegravsten over grænsegendarm Kristian Iversen. Han havde været grænsegendarm fra 1919, først ved den gamle grænse i Farris og derpå i Padborg. Han boede med familien i Vonsild, hvor tyskerne hentede ham i 1944 og sendte ham til Neuenamme, hvor han døde få måneder efter. Hans kone flyttede i 1945 til Bramdrup, og der er både hun og manden begravet.

På 4-års dagen for tyskernes kapitulation den 5. maj 1949, samledes en stor del af Bramdrups beboere på kirkepladsen foran Forsamlingshuset for at overvære afsløringen af den mindesten, som var rejst i taknemmelighed over den genvundne frihed. Stenen var fundet på Julianelyst's jorder og skænket af ejerne Hans og Chr. Rønning. Muremester Barsøe, Bramdrupdam, havde rejst stenen. Indskriften var forfattet af malermester Johannes Jensen, Bramdrupdam:

5. MAJ 1945
OM DANMARKS FRIHEDSDAG
OG DANMARKS ÆRE
TIL SLÆGT DER KOMMER
SKAL BUD JEG BÆRE

Førstelærer Sigurd Oxholm, Bramdrup, holdt afsløringstalen, hvori han pegede på den anskuelsesundervisning, alle havde fået med hensyn til "frihed". At leve under "frihed" kunne forekomme lidt teoretisk og som noget selvfølgeligt. Først da friheden afløstes af tvang ved tyskernes overfald, forstod man den fulde betydning. Lærer Oxholm lod også tankerne gå til de mange unge mænd, som havde ofret deres liv for Danmarks frihed og nævnede den beundring, man følte over, at de i fængslet i deres sidste time kunne synge "Altid frejdig".

Lærer Oxholm og gårdejer Hans Sidelmann, Kringsgård, foretog derefter afsløringen af stenen, som var anbragt ved Forsamlingshuset, ud mod ve-

jen, som forbandt Bramdrupdam med Kolding-Snoghøj Landevej. Dengang gik trafikken højre om stenen, forbi Kringsgård og forbi Julianelyst og videre mod øst. Efter afsløringen samledes man til kaffebord i Forsamlingshuset, hvorefter pastor Sarnæs holdt en national tale over et Grundvig-citat. Til slut læste han en skildring af kapitulationsbegivenhederne den 5. maj i Danmark fire år tidligere.

Stenen blev året efter placeret på sin nuværende plads, vest for Forsamlingshuset.

Omtalen er fra hæftet "Krigens mindesten" fra 1995, samlet af Jesper Ratjen. I foråret 2009 satte Serapionsordenen, der nu ejer Forsamlingshuset, pladsen ved mindestenen pænt i stand, og mange unge og ældre fra byen var med til at mindes befrielsesdagen 5. maj 1945.

Dele af flyver, der skal hugges op og smeltes om. Metalsmelteriet 14. maj 1955. (Thastum, Folkebladets fotograf).

Bramdrupgård i 1955. Til venstre i hjørnet 3 ensilagebeholdere, storvasken hænger på tørrepladsen, og haven er nyanlagt.

Landbruget i 1900-tallet

Sidst i 1800-tallet havde bønderne lært at se fordelene ved at stå sammen og løse opgaver i fællesskab, f.eks. i andelsforeninger som mejerier og slagterier. Om dette kan læses i bd. 1. I Bramdrup blev der i 1915 også oprettet Bramdrup Foderstofforening og i 1916 Bramdrup Gødningsforening.

Bramdrup Foderstofforening

Af Inga Bødker

Den 2. december 1915 blev der på en stiftende generalforsamling valgt en bestyrelse til Bramdrup og Omegns Lokalforening under Jydsk Andelsselskab for Indkøb af Foderstoffer. Følgende valgtes: Peder Pedersen, Jens Foged, Hans Chr. Hansen, Anton Larsen og Peter Lynggaard. Alle havde gårde i Bramdrup. Senere kaldtes foreningen Bramdrup Foderstofforening pr. Bramdrupdam under Jydsk Andels Foderstofforretning.

Jydsk Andels Foderstofforretning, stiftet 1898 var et andelsselskab, som blev oprettet med henblik på at skaffe medlemmerne gode og billige foderstoffer

under den af foreningen fastsatte kontrol og garanti. Foreningen kunne også afsætte korn el.lign. avlet af medlemmer til andre medlemmer. Den blev i 1969 sammensluttet med Dansk Landbrugs Grovvarereselskab (DLG).

Den 5. januar 1916 påtog brugsuddeler Kristian Svendsen, der siden 1897 havde været uddeler i Bramdrupdam Brugsforening (se bd.1 s. 100) sig ansvaret for uddelingen af foderstofferne for 25 øre pr. 100 kg. fra pakhus og 15 øre pr. 100 kg fra banevogn. Han skulle selv betale for fragten fra Kolding til pakhus og for leje af pakhus. Den 15. september 1926 overtog hans efterfølger Kristian Hansen ansvaret for uddelingen af foderstofferne. Han fik dengang en provision på 2% af salgsprisen, fra 1936 3% og fra 1953 2,5%. Brugsen stod for leveringen af foderstofferne indtil 1963, og derefter overtog Jydsk Andels Foderstofforretning, Kolding. I 1937 var omsætningen 37.000 kr., i 1950 steget til 311.047 kr. og i 1960 steget til 547.627 kr. De enkelte andelshavere fik årligt en overskudsudbetaling pr. 100 kg foderstof købt i det foregående år.

Andelshaverne havde gårde i Bramdrup, Bramdrupdam, Lilballe, Dons, Eltang, Almind, Møsvrå, Vonsild, Nr. Stenderup, Harte, Paaby, Raadvad, Soneberg, Stubdrup og Sandbjerg. De årlige generalforsamlinger blev afholdt i Bramdrup Forsamlingshus eller på Bramdrupdam Kro. Mange Bramdrup- og Bramdrupdambønder har været medlemmer af bestyrelsen i kortere eller længere perioder. Det kan ikke ses, hvornår der har været formandsvalg til bestyrelsen, og først i 1932 kan der ses et navn på en formand, Søren A. Sørensen.

Den 20. november 1972 blev der holdt et bestyrelsesmøde sammen med gødningsforeningens bestyrelse. Man bestemte, at der ikke længere skulle holdes generalforsamling, for i de seneste år var det kun bestyrelsen, der mødte op. Den 7. august 1974 blev der sammen med Gødningsforeningen afholdt en ekstraordinær generalforsamling på Bramdrupdam Kro. Bestyrelsesmedlemmerne Poul F. Bloch, Anker Jensen og Ole Korch foreslog, at de to foreninger skulle sammenslutes med Kolding Omegns Foderstof- og Gødningsforening. Forslaget blev vedtaget. Indestående i DLG skulle overføres til Kolding Omegns Foderstof- og Gødningsforening (KOF & G) pr. 1. september 1974. På det sidste bestyrelsesmøde, der blev afholdt den 11. oktober 1974, blev det vedtaget at fordele restbeløbet på 2996,36 kr. til medlemmerne.

Bramdrup Gødningsforening

Af Inga Bødker

Den 26. august 1916 blev der på et møde, som var indvarslet af gårdejer Søren Rønning, på Bramdrupdam Kro valgt en bestyrelse til Bramdrup Lokalforening under Dansk Andels Gødningsforretning af 1916. Følgende valgtes: Formand gårdejer Jens Foged, gårdejer Jørgen Holst og gårdejer Peter Lauenborg.

Dansk Andels Gødningsforretning var et andelsselskab, der blev oprettet 1901 med henblik på indkøb og detailsalg af kunstgødning. Foreningen blev i 1969 sammensluttet med Dansk Landbrugs Grovareselskab (DLG). Fra 1952 hed lokalforeningen: Bramdrup og Omegns Gødningsforening.

Bestyrelsen ansatte den 28. august 1916 brugsudeler Kristian Svendsen, Bramdrupdam Brugsforening, som forretningsfører. Den 4. april 1927 blev hans efterfølger Kristian Hansen ansat i hans sted. Han fik en provision på 2% af salgsprisen indtil

1946 og derefter 2,5%. Herefter stod Brugsen for leveringen af gødningen indtil 1963, hvor Dansk Andels Gødningsforretning, Kolding, overtog.

De enkelte andelshavere fik årligt en overskudsudbetaling pr. sæk el. 100 kg gødning købt i det foregående år.

På en generalforsamling den 10. marts 1927 valgtes en ny bestyrelse: Formand, Mads Winterberg, Niels Jensen og Hans Bygvraa. Alle 3 havde gårde i Bramdrupdam. Mads Winterberg forblev som formand indtil sin død i 1965.

Den 7. august 1974 blev der afholdt en ekstraordinær generalforsamling sammen med foderstofforeningen på Bramdrupdam Kro, og begge foreninger blev sammensluttet med KOF&G. På det sidste bestyrelsesmøde, der blev afholdt den 11. oktober 1974, blev det vedtaget at fordele restbeløbet på 6344,17 kr. til medlemmerne.

Man passede på sine sække, for de skulle bruges igen. Ofte kunne trykte hjemsteder bringe tankerne på langfart.

Fra venstre ses M.K. Klint, Solvang. Jørgen Madsen, Lindegård, Chr. Pedersem, Rønningsminde, J.M. Sørensen, Damhus, Lars K. Thygesen, Enghavegård og Mathias Johansen, Drejensbjerggård.

Landboforeninger

Kolding Omegns Landboforening blev stiftet i 1862. Man ville fremme landbruget ved indførelse af bedre redskaber, bedre sædarter og kreaturers forædling ved dyrskue og præmier m.v. Der blev afholdt dyrskue ved Hvilested kro, i Holsted og i Vejen. Der var foredrag på kroen i Hvilested, Bramdrupdam og Vonsild. 3. juli 1943 kom der 5000 til dyrskue i Kolding. Man støttede husmandsarbejdet. Den første husmandsforening i Danmark er fra 1896, de jyske foreninger sluttede sig sammen i 1902, og de samvirkende husmandsforeninger i 1908. Der har været en husmandsforening i Harte-Bramdrup, og følgende var medlemmer i 1944 og blev nævnt i mindeværket "Danske Landmænd og deres indsats": Se ovenfor.

I 1950'erne var Hans Jensen fra Stubdrup formand. Husmandsforeningen informerede på møder og kurser om planteavl, kunstgødning og gødningsforsøg, husholdnings- og regnskabskurser, hegnsplantning, mark, have og staldbedømmelse. Landbrugs-konsulent Børge Eriksen, Bramdrupvej 34, var i mange år ansat som konsulent i Vejle Amts Husmandsforening.

Kolding Herreds Landboforening blev stiftet i 1869 med C.J.V. Ræder fra Dyrehavegård som formand. Foreningen var med til at danne Jydsk Andels Foderstofforening i Kolding og aktiv i etablering af Kreatureksporten fra Kolding, hvortil man byggede Eksportstaldene, og i etableringen af Andelssvineslagteriet i 1888. Til sukkerroehøsten byggede De Danske Sukkerfabrikker "Saftstationen" i Kolding

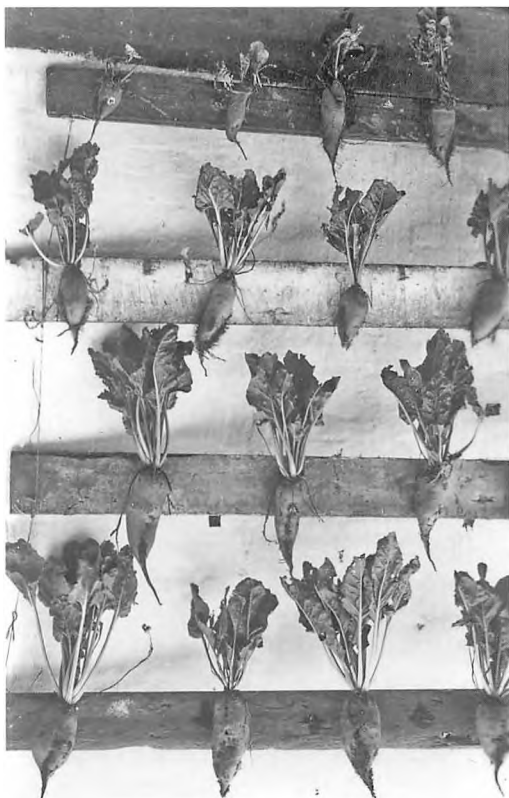
Medlemmerne af landboforeningen var den 21. juli 1932 på besøg hos Niels Jensen på Donsvej, måske hvor Burcharths Farve- og Lakfabrik blev bygget. Til venstre ses savværkets mølle, i midten Bramdrups mølle til jævnstrøm, Møllebageriets skorsten, vindrose og en enkelt møllevinge fra Bramdrup mølle.

Til højre står gårdejer på Rønningsminde Erling Petersen og hans kone Erna og fra venstre kommer sønnen Christian.

1899, som fungerede til 1970. Foreningen støttede forsøgsarbejde indenfor landbruget, og fra 1937 begyndte hør dyrkingen, som i 1939 havde 200 landmænd med, og hvortil man byggede Kolding Hørfabrik i 1940 som et selvstændigt andelsselskab.

Foreningen arrangerede ofte markvandring. På billedet fra 16. juli 1942 er man på besøg på Rønningsminde, hvorefter man gik ned til middagen på Bramdrupdam kro. Efter middagen var der foredrag og kaffe, inden man skulle hjem og malke – hvis ikke karlen havde klaret det.

Foreningens første konsulent var Jes Nielsen, der virkede fra 1907-37. Der blev holdt kursus og foredrag, man støttede forsøgsstationen i Askov, man satte regnskabskurser i gang, og der blev dannet kvæg- og svineavlforeninger. Den næste konsulent var Karl Sørensen. Foreningen byggede nye lokaler på Niels Bohrs vej i Kolding i 1966, hvor alle kontorer og konsulenter nu har hjemme.

Den 21. juli 1932 blev der ved besøget hos Niels Jensen på Donsvej redegjort for det forsøg, Landboforeningen og Niels Jensen havde gennemført. På 4 ens markstykker var der sået roer:

- øverste række = roerne har fået kunstgødning, men ikke borax.
- anden række = staldgødning, men ikke borax
- trede række = kunstgødning og borax
- fjerde række = staldgødning og borax

Borax er et salt, natriumtetraborat, men man skal nok være fagmand for at forstå betydningen for roernes vækst!

Årsregnskab fra 1903

Et årsregnskab for en middelstor gård for 1903 var enkelt og med en del underforståede forhold. Op i århundredet blev det mere kompliceret for en travl landmand også at føre regnskabet, og mange benyttede sig af landbrugets regnskabskonsulenter.

Årsregnskab fra Mosegård i Rådvad:

Indtægt for år 1903	kr. øre
1. Mælkepenge	2.700,00
2. Overskud fra mejeriet	540,00
3. Korn	4,00
4. Skummet mælk forbrugt i hush.	20,00
5. Sødmælk til husholdningsbrug	80,00
6. Høns og æg brugt i husholdning	50,00
7. Svin, får og spædekælve brugt i husholdning	200,00
8. Ost	6,00
9. Smør brugt i husholdning	60,00
10. Kartoffler	20,00
11. Brændsel	100,00
12. Huslejligheden	140,00
13. 4 køreture	20,00
14. Renter af aktier	52,00
15. Svin solgt på slagteriet	900,00
16. Kreaturer	400,00
17. Æg	10,00

18. 2000 pund rug	120,00
19. Byg til malt	30,00
I alt Indtægter	5.452,00
I alt udgifter	4.437,00
	<u>1.015,00</u>

Udgift for år 1903	kr. øre
1. Folkehold, kost og løn	882,00
2. Daglønssarbejde med kost	75,00
3. Foderstoffer, mask og oliekgager	1.000,00
4. Besætningsvedligehold	75,00
5. Forsikringer	50,00
6. Bygningers og redskabers vedligeh. og smederegning	75,00
7. Møllepenge, drikkepenge og rejser	70,00
8. Frø, gødning og kunstgødning	400,00
9. Skatter og tiender cirka	290,00
10. Renter	370,00
11. Eurens underhold	600,00
12. 2 børn under 15 år	140,00
13. Sædekorn	404,00
I alt udgifter	<u>4.437,00</u>

Ejendommen til ejendomsskyld ansat til 22.000 kr.
Besætning og maskiner 6.000 kr.
På ejendommen hviler en aftægt 400 kr. årlig.

Kvægsygdomme, inseminering og dyrlæger

Den sidste kvægpest hærgede Bramdrup i 1745-52, og man kendte ingen anden udvej end at slå dyrene ned og begrave dem i en lang rende. Ofte plantede man tjørn oven på et sådant sted. I 1870 gravede man i kanten af Bramdrup skoles mark og fandt en mængde ben, som mentes at stamme fra en pestkule. Også nu til dags begraver man kreaturer, som man har måttet slå ned på denne måde.

I 1892 var enkelte besætninger angrebet af mund- og klovsyge, der var angreb igen i 1925-29, i 1938 og i 1952. Det er meget vigtigt, at alle, både post, naboer og handlende overholder politiets påbud om afspærringer for at undgå smitte.

Når grisen var ornegal, kaldte man det, at den var "vrajj", og så skulle den til ornen. Hvis man ikke selv havde en orne, fik grisen en snor på, og så gik man til ornen med den. I 1940-50erne kom "orne-

manden" kørende med 2-3 orner i sin varevogn. Senere var det inseminøren, der kom, og på de store grisefarme inseminerer personalet i dag selv grisene.

Kørerne blev ført til tyren, når de var "villige" eller "tyregale". Gårdejerne på Bramdrup Vestermark havde i 1920-30erne en tyr stående på Lindegård. Senere fik man tyrestationer, hvorfra inseminøren kørte ud med sæden. Sigvard Abildskov på Bramdrupvej 17 var inseminør.

Mads Winterberg på Rodbjerggård havde i 1920-30erne en særlig god hingst, som bønderne kunne bringe deres hopper hen til og få dem bedækket.

Ved vanskelige fødsler og til dyr, der var kommet til skade, kunne man få fat i dyrlægen. Dyrlæge Nielsen i Aagaard kom kørende med sin hest forspændt den lille, lette "kariol". Den havde kun et sæde, og bag det var en trækasse med instrumenter og tilbe-

hør. Vognen kan i dag ses på Landbomuseet. Dyr-læge Nielsens efterfølger var dyrlæge Ravn, som boede i Ødsted, og han havde også et stort distrikt. I 1950erne var dyrlægen P.E. Rasmussen.

På det gamle regnskab fra Mosegård ses udgift til besætningsvedligehold, som nok betød, at bonden købte en kalv, eller et føl. Han har måske med naboers hjælp klaret situationer, som man i 2010 ville tilkalde dyrlægen til.

Landbrugsafgrøder i 1900-tallet

Afhængig af jordens egnethed dyrkede man før i tiden havre, byg, rug og hvede med det sædskifte, man brugte på egnen, og som bonden troede på.

Kløver havde man kendt fra sidst i 1700-tallet og brugt den i sædskifter.

Lucerne blev almindeligvis sået i sædskiftet for at forbedre jorden med kvælstof. Lucerne har op mod 2 m lange rødder og er tørketålende. Brugtes som foderplante, hønsenes æg blev flot gule, når de spiste lucerne.

Ærter, dvs. foderærter, indeholder 25% protein, 3-4 gange kornets indhold.

Lupin og hestebønner er også kvælstofforbedrende for jorden og er samtidig foderplanter.

Raps havde man brugt langt tilbage i sædskiftet. Nye sorter dyrkes på grund af stort olieindhold, 30-45 % i frøene.

Hør, de afruskede planter, leveredes til Kolding Hørfabrik. Fibrene brugtes til hør- og blågarner,

stråaffaldet til brændsel, frøene blev til linolie og resterne til høfrøkager, som var meget proteinrige og blev brugt som kraftfoder til kvæg.

Cikorie blev dyrket for røddernes skyld, de kunne tørres og ristes og bruges som kaffebønner, som kaffetilsætning og som kaffeerstatning. Cikoretørreriet "Jylland" ved Kolding Havn blev nedlagt efter 1918.

Roer kunne være sukkerroer, der blev leveret til Saftstationen, foderroer, bederoer, der blev høstet og lagt i kuler med halm og jord i oktober, eller kålroer, som ofte blev høstet i november og dækket med jord.

Kartofler blev stort set kun dyrket til eget forbrug. I 1935 leverede Havgrenegård dog læggekartofler til Algier!

Majs er siden 1980erne blevet en stedse større foderafgrøde.

Oldtidens kornsorter som emmer, enkorn og spelt bliver igen dyrket siden o. 1990 på grund af det høje proteinindhold og gode bageegenskaber.

Forsøg med afgrøder

I Bramdrup var der allerede i 1870erne en foregangsmand i frøavl. Det var lærer J.P. Dreyer (1841-1919), der i sin tid som lærer i Bramdrup brugte skoleloddet til forsøg og fremavl af havefrø. I 1881 stiftede han sammen med rentier J. Pedersen i Bramdrup "Dansk Frøhandel" i Kolding. Proprietær, konsul Ræder, Dyrehavegård, indtrådte et par år senere i Dansk Frøhandel. J.P. Dreyer forlod skolelæsesenet og blev direktør for Dansk Frøhandel i 1885. Dreyersvej i Kolding er opkaldt efter ham.

På Mosegård dyrkede man o. 1900 byg til malt, kan man se af regnskabet. De har sikkert fået mask, dvs. maltaffald, retur fra ølproduktionen, antagelig fra Slotsmøllen, og der har stadig været en foderværdi i masken.

Kristian Jørgensen på Kringsgård brugte i 1914-16 23 td. land til forædlingsforsøg af runkelroe- og kålrabifrø, der leveredes til "Dansk Frøhandel" i Kolding. Også gårdejer Richard Madsen, Nørreskovgård, arbejdede med 2-årige fremavlsforsøg med roefrø i 1950'erne.

Lauge og Hans Sidelmann fra Kringsgård leverede hvert år mange tons sukkerroer til Saftstationen i Kolding. Sukkerroeffaldet kunne man få retur – det var nærmest slik for køerne.

Blodfoder er det samme som blodmel. Repræsentant Hundevad på Vejlevej brugte Mikael Kristensen som vognmand til at hente det på fabrikken i Vejle og køre det ud til landmændene. Foderet var protein- og jernrigt.

I 1942 oprettedes Danske Andelsslagteriers Kødfoeder- og Albuminfabrik DAKA i Lunderskov. Fabrikens biler hentede døde dyr hos landmændene og forarbejdede dem, hvorefter landmændene kunne få leveret kød- og benmel til foder til kør og svin.

Uden for stalden havde man i gammel tid møddingen, som helst skulle kastes om og gerne blandes med halm, avner eller jord. Det tynde, ajlen, sivede ned i et muret hul eller i en støbt kule. Ajlen har et stort indhold af ammoniak og kali og er en værdifuld gødning, når den doseres rigtigt. Både mød-

På Mosebakken er denne ajlebeholder kommet på pension.

dingen og ajlebeholderens indhold blev kørt ud på markerne, når frosten var af jorden. "Udslip" fra moderne staldes gylletanke skal undgås. Ved udslip risikerer man, at alt levende i grøfter og åer dør.

I 1940'erne hørte man fra Finland og USA om ensilage og ensilagebeholdere. Ensilage er dannet af grønne foderafgrøder af f.eks. græs, kløver, majs og roetop, som sammenpresses i en ensilagebeholder, så luften drives ud. Man tilsætter ofte AIV-syre, så man får en mælkesyregæring, der hindrer andre gæringer og hurtigt nedbringer pH-værdien. AIV-syre er en blanding af salt og svovlsyre, der anvendes til konservering af grøntafgrøder. AIV er firma-navnet.

Ensilagebeholderen kunne være fritliggende eller bygget op af muren ved kostalden. Man slog hul på muren, så ensilagen var nem at fordele til dyrene inde fra stalden. Til selve beholderen kunne man købe færdigstøbte, armerede elementer, som var nemme at mure op. Man måtte have snitter og transportør for at fylde beholderen. På Bramdruggård og Petersbjerggård havde man 3-7 flade betonbeholdere, som blev fyldt op og brugt fra en ende af. Den aflange beholder ved Petersbjerggård var til kogte kartofler, som man fik dampkogt på mejeriet.

Fra 1980erne grønthøstede bonden eller maskinstationen den ene dag, og grøntmassen luftedes på marken til næste dag og blev så kørt ind, lagt og presset i plansiloen, som var foret med kraftig plastik. De store maskiner med de brede dæk kørte op over dyngen og pressede grøntmassen sammen. Når siloen var tilpas fuld, blev plastikken trukket hen over grøntmassen, og tunge, brugte bildæk holdt plastikken fast og tæt, så gæringen kunne foregå uden lufttilgang. Gæringen kunne også foregå i plastik på marken eller i de såkaldte ”madpakker”.

Majsen er blevet erstatning for den arbejdskrævende roedyrkning. Mange var skeptiske over for majsdyrkning i Danmark i 1990erne og først i 2000-årene, men nye majs sorter og et lidt mildere klima har fået antallet af majsdyrkere til at stige i takt med udbytte og foderværdi. Det er en speciel fornemmelse at køre i sin lille bil på de små veje og have kæmpehøje majsplanter på begge sider af vejen!

Hørytter

I årene efter 2. verdenskrig kom landbruget ind i en rivende udvikling. Traktorer afløste hestene, selvbindere blev afløst af mejetærskere, staldene fik mere moderne indretning med malke- og køleanlæg. Lettelserne førte på en måde landbruget ind i en ond cirkel. De moderne hjælpemidler var kostbare, og alt for mange timer stod de uvirksomme hen. Gårdene blev udvidede, hvis der var jord til salg, og økonomien var til det.

Ordet landbrug er kommet af ”at bruge landet”, og man kan vel sige, at før 1950 påvirkede landbruget landet, dvs. jorden, som reagerede og ”klarede” det. Efter 1950 kom kampen om naturen og dens næringsstoffer og det, man både i by og på land hældte ud over og ned i jorden i form af sprøjtemidler og

kunstgødning, så det danske drikkevand og de ferske og salte vande kom i ubalance. Økologi er forhåbentlig vejen frem.

I 1999 sluttede landbrugets æra helt i Bramdrupdam. Landbrugsjorden ”inden for motorvejen” er blevet til parceludstyknings, og uden for er der anlagt nye veje til industribygninger på landbrugsområdet. Bramdrups gårde kan man læse om og se fotos af på den CD, der ligger i ”Før og nu i Bramdrupdam 2”.

Når vi ser en traktor i Bramdrupdam i 2010, er det ofte en fra et entreprenørfirma, eller en sjælden gang en med et læs af de store halmballer.

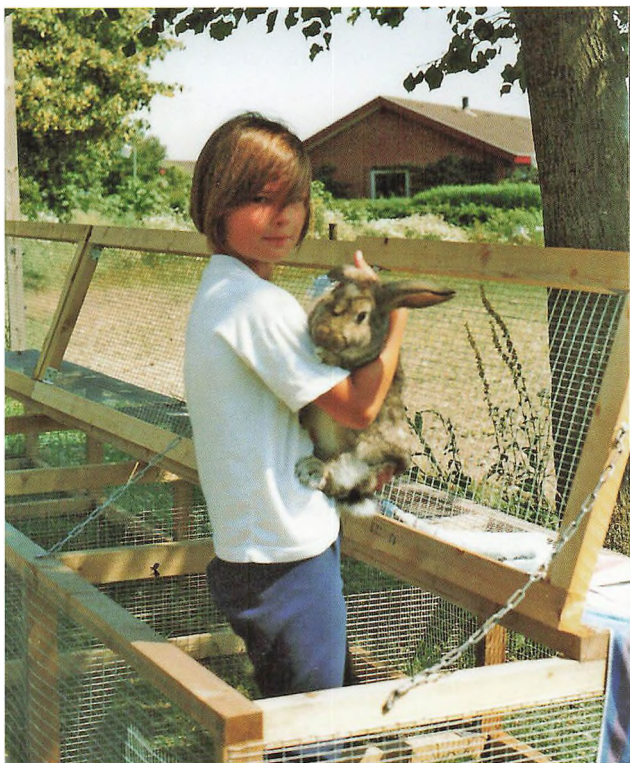

4-H-arbejdet

Landboudommens børnearbejde fik en stor opblomstring i 1960-70erne. Man kaldte børnearbejdet for 4-H, der står for: ”Hænder, hjerte, hjerne og helbred”.

Olav Uth var med i ungdomsarbejdet, og sammen med repræsentanter for grundejerforeningerne ansøgte de Kolding Kommune om at få lov til at lave 4-H-arbejde på Højgård. Det fik de lov til, og de skulle ikke betale leje til kommunen.

4-H-arbejdet blev stiftet den 17. marts 1983 og fik en bestyrelse valgt blandt forældrene. Olav Uth blev formand. Den ene fløj på Højgård blev indrettet med hestebokse, bure til kaniner og andre mindre dyr, sti til geder og hønsehus både ude og inde. Hvert barn betalte et medlemskontingent og betalte leje for plads til sine dyr. Dyrene blev ofte gamle, fordi børnene ikke kunne skille sig af med dem.

Gården var ved overtagelsen ikke indrettet til børne- og ungdomsbrug. Der blev indrettet en opholdsstue med et lille køkken og toiletter. I den røde lade kunne der blive en ridebane. Over stalden var høløftet, så der gik forældre og unge i gang med at rydde det gamle høg, halm og en masse støv væk. Olav kom med traktor og vogn og sammen med en flok børn i alle aldre og en forælder hentede de ny halm på Siedelmanns mark. At prøve at sidde på et hølæs og køre vinkende forbi alle de andre børn – det var herligt – og lidt farligt!

Hestene lavede "landskabspleje" ved at græsse arealerne af. Et problem i de første år var "affaldet" fra dyrene i staldene – både høg, halm, grønt, hestepærer osv. Det resulterede i "verdens længste mødding", der gik rundt om 2 sider af bygningen. Man fandt så på løsningen med en container, som blev tømt jævnligt. På vestsiden af gården kunne børnene på hvert sit stykke jord dyrke grøntsager og blomster. Olav spredte mæg og pløjede. Når børnene havde sået i haverne, glædede de sig til, at planterne kom op. Men – "der kom så meget andet op end det, de havde sået"! Så de skulle lære at forstå "lugning" og så udføre det. Der skulle ofte lidt hjælp til fra far, mor og søskende!

Der blev holdt indvielsesfest, hvor pigen Berit red i spidsen for de andre børn, der havde deres dyr med rundt i byen. Der var Sct. Hans-fester for områdets børnefamilier og tit med rigtig mange deltagere. I 80'erne og begyndelsen af 90'erne var der ofte ansat langtidsledige på skift. I stuehuset boede Bent og Asta Klint. Asta kikkede tit ud til børnene, og de kikkede tit ind til hende, hvis de var kedede af det, havde slået sig eller skulle opmuntres. Til jul blev der lavet godter og julepynt, og ved afslutningen var der saftvand til børnene og gløgg til de voksne. Der blev holdt 10-års og 20-årsfest. Et par damer kom i flere år og hjalp lidt til med samvær med børn og dyr. Forældre, bl.a. Inger Kvistgaard med sønner gav hvert år lokaler, hegn og arealer en omgang, de kalkede, rensede tagrender og klarede andre vedligeholdelsesarbejder. En gang årligt er der en stor sammenkomst med deltagelse af 4-H-medlemmer fra hele amtet. Det bliver afholdt på skift af de forskellige 4-H-afdelinger i det gamle Vejle Amt. Det er en rigtig familiedag med konkurrencer, ture i naturen, madpakker og samvær med børn og dyr. I de senere år har flere kaninejere deltaget i og arrangeret konkurrencer i "kaninhop", bl.a. ved børnedyrskuet ved Sognegården.

Fra landbrugsegn til forstaden Bramdrupdam

I midten af 1800-årene blev gårdene i den vestlige og nordlige del af Bramdrup bygget, men de fik ikke så lang funktionstid. Allerede fra omkring 1900 blev der bygget huse på gårdenes parceller langs Vejlevej, Bramdrupvej, Paabyvej og Sønderholmsvej, og byggeriet er fortsat over hele sognet.

Den kendte hustype fra 16-1700-tallet med bindingsværk og stråtag, lerstampede gulve og åbne skorstene var brandfarlig og dyr at forsikre, så da der blev råd fra midt i 1800-tallet, byggede man i grundmur og med delvis nye materialer. Man begyndte at bygge huse med høj sokkel støbt med skærver og cement, fik en støbt trappe med støbejernsgelænder, murede skorstene og lagde fast tag af tegl eller skifer. I Syd- og Sønderjylland brugte

man røde brændte mursten og lagde ofte 1-2 hvide, murede bånd ind på facaden, lavede buer over vinduerne og udsmykkede ofte gavlen med mønstre af mursten. Man satte dobbelte døre i, og i vinduerne mod vejen brugte man buet glas. Havde man ikke råd til tegl eller skifer på taget, lagde man tagpap på, som så skulle tjæres med års mellemrum.

Nogle få husejere fik lavet en fin hoveddør med markerede sider og med en trekant ovenover, som gav mulighed for at skrive husets eller gårdens navn, eller som her placere symbolet på ejendommen Ankershus.

Omkring 1915 var der flere stuehuse, der dels skulle have nyt tag, og dels ville man udnytte loftetagen

Bramdrupdam 1955 med Vejlevej, Bramdrupvej og Gl. Landevej.

til beboelse, ikke kun med små værelser i gavlene, men med et værelse på langsiden af huset. Det kunne gøres på flere måder.

Murermester Hans Jakob Hansen (se nærmere) nedsatte sig som murermester i Bramdrup i 1902. Hans første store arbejde var den ”nye” Brugs på Vejlevej 339. Han byggede om på møller Hansens stuehus og satte senere kvist på huset. Hans Jakob Hansen byggede i 1907 en cementvarefabrik på den senere Gl. Stationsvej, så han kunne støbe cementsten, tagsten og forskellige typer rør. Cementmurstenene blev brugt til husbyggeri. Husene blev pudse udvendig, så de kunne kalkes, som regel hvide. Støbte cementsøjler, balustre og blomsterkummer blev meget brugt på gårdspladser, i haver og til verandaer. I perioder havde Hans Jakob Hansen 20-30 mand i arbejde, både ved byggeri af ”de hvide huse” i tiden fra 1910-1930 og på fabrikken.

I 1909 havde man landsudstilling i Aarhus, hvor bl.a. arkitekterne P.V. Jensen Klint og Poul Holsøe i deres ”model i fuld skala af en stationsby” viste, hvordan man kunne lægge vægt på form og mere ensartethed i de kendte hustyper. I årene efter søgte man at bygge både landejendomme og beboelses-

huse ud fra opmålinger og generelle ønsker om placering af døre, vinduer, længer og gavle, så indtrykket og indretningen af husene blev funktionelt og roligt. En sammenslutning af arkitekter og byggestre dannede sammenslutningen ”Bedre byggeskik”, som fik støtte fra statens byggesagkyndige. Man kunne sende sine ideer om et hus ind og få ”tegnehjælp”, ligesom der kunne fås generelle arbejds- og materialebeskrivelser, så arkitekt eller bygherre kunne sikre sig under byggeriet. Fra 1926-27 kunne en bygherre søge lån af statsboligfonden, ved at kommunen sendte ansøgningen ind til fonden. Bygherren skulle klare mindst 15% af byggesummen. De 85% ville så blive udbetalt i statsobligationer og skulle afdrages med 6% årligt i 30 år.

I ”Boligbogen” 1926 af Harald Nielsen og indenrigsministeriet finder man tegninger og beskrivelser til små familiehuse. De fleste har stueetage med entre med trappe op til 1.-salens 2 værelser, indgang til stueetagens 2 stuer, køkken og spisekammer, nedgang til kælder, som kun er halv kælder med vaskerum, brændselsrum, og i de fleste tilfælde forslag til, hvor man kunne placere et ”kloset”, et wc. Der var indlagt vand i huset, men det er tydeligt, at afledning af vand fra køkken, bad og toilet er nye

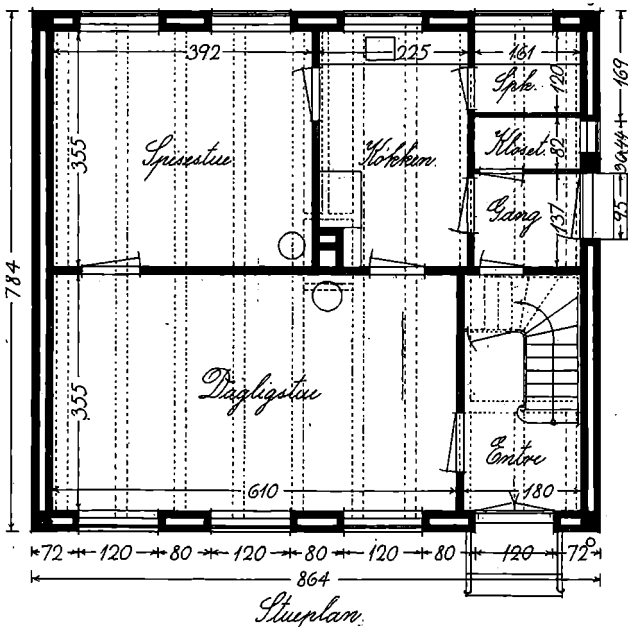
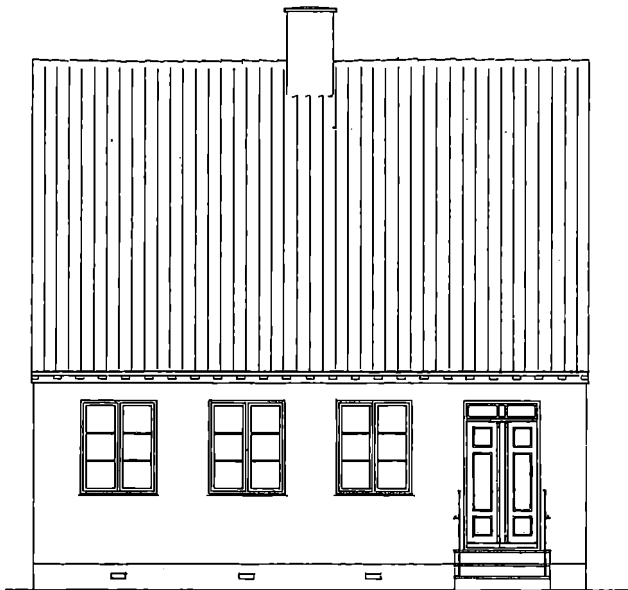
Niels Jensens stuehus, Donsvej.

Møller Hansens hus, Bramdrupvej 1.

forhold, som må "rette sig efter gældende regulativer". Elektrisk lys hørte med til indretningen af huset. Alle tegninger i den nævnte bog er udført på Kolding Tekniske Skole.

I 1927 kan man i "Lommebog og Overslagsbog" for bygningshåndværkere se, hvordan håndværkere kunne ruste sig til de nye udfordringer i byggeriet.

Helt op i 1940erne havde husene i Bramdrupdam "retirade" eller lokum i udhuset. Ude i haven ved hindbærrerne eller i køkkenhaven blev der gravet en rende eller et hul, så tønden kunne tømmes der. Fra 1934 kunne beboerne få indlagt vand og træk og

slip til et indendørstoilet, hvis man også havde fået lavet en septiktank! I 1961-63 begyndte kloakeringen, og rensningsanlægget blev bygget.

Husmandssteder, landarbejderboliger m.v.

Med "Husmandsloven" fra 1899 og loven om oprettelse af husmandsbrug i 1909 var der åbnet mulighed for landmænd, der ville prøve at klare sig på 10-20 tdr. land med et mindre husdyrhold. Landmanden vidste, at det var hårdt arbejde for ham og hans familie, men gik det uden uheld eller misvækst, kunne man måske købe mere jord. I årene mellem verdenskrigene mener man, at der i hele landet var 60.000 landmænd, der dannede husmandsforeninger. I 1920-30erne kunne man få statstilskud til at bygge sig et husmandssted. I Bramdrupdam var der 2 unge landmænd, Peter Berthelsen og Viggo Berg, der startede i en udstykning i Vesterkær i Nr. Stenderup.

Vi havde ikke egentligt byggeri af husmandssteder i Bramdrupdam. Vi havde flere mindre ejendomme, som ophørte med landbrugsdrift og solgte eller lejede jorden ud. Få steder tog husmanden lønarbejde ude og passede sit eget brug om aftenen og i weekenden. Også hans kone tog udearbejde.

Landarbejderboliger kunne i 1950erne opføres med statstilskud. Man skulle have arbejde ved landbruget, dvs. manden skulle være heltidsbeskæftiget der. Man skulle så købe sin grund, indlægge vand og støbe soklen til sit hus efter de givne tegninger og bestemmelser. Så først kunne man låne penge i bank og kreditforening til selve byggeriet. Der var 8 familier i Bramdrup, der fik lånet.

Boligerne havde fuld kælder og stueetage. Mange ville gerne afvige fra planen og vende rummene eller flytte vinduerne, men det kunne ikke tillades. Lånene skulle afdrages over 30 år. Både på Vejlevej, Sidevej og Hammersvej ligger der huse, der er opført med dette statstilskud, men husene er nu ændret ved om- og tilbygninger.

Når huset var færdigbygget, og ejeren var begyndt at afdrage på lånene, skete der som regel det, at manden kvittede sin tilknytning til landbruget og fik arbejde på en fabriksvirksomhed. Der var der fast arbejdstid og en fagforeningsaftalt løn, og det gav et anderledes stabilt liv for manden og hans familie. Virksomhederne Jydsk Beton, Sonebjerg Maskinfabrik, Børstefabrikken Dan i Nr. Bjert og

Fortsettes side 36

Bebyggelsen af de store gårdes jorder

Kringsgård

1970 jorden solgt til Harte-Bramdrup Kommune,
1977 bygningerne solgt til J.J. Johansen.
"Kringsvejene".

Rønningsminde

1972 solgt til Bramdrupdam Byggeselskab.
Rønningsminde.

Enghavegård

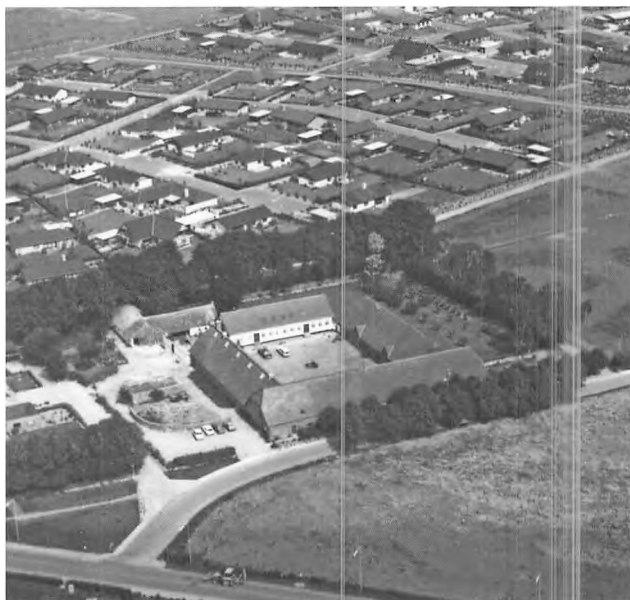
1990 solgt til Kolding Kommune.
Golfhaven.

Højgård

1972-73 solgt til Kolding Kommune.
Dele af "årstidskvarteret".

Bakkegård

1971 solgt til arkitekt J.E. Jensen, stuehuset til
malermester Sørensen.
Bakkegårds Allé.

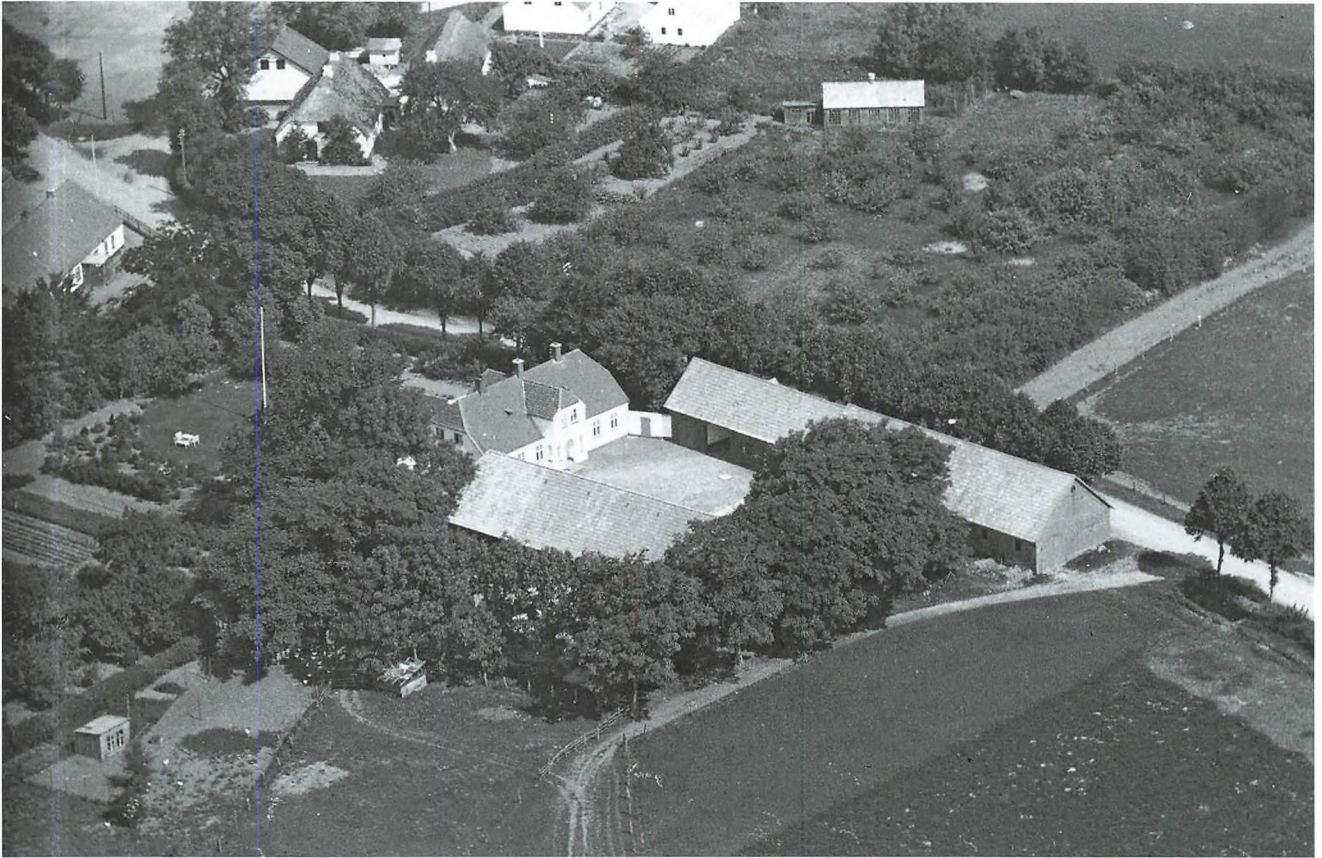

Bramdrupgård ↑

1972 gård og jord solgt til entreprenør Peter Niel-
sen, 1973 bygningerne købt af Per Bødker Ander-
sen.
Dele af "årstidskvarteret".

Bakkegård 1947.

Julianelyst i 1947. Øverst til venstre "Buchvaldts hus", skolebygningen fra 1874 med vinduer på 1. sal, lærerbolig med sidebygning, lidt af smedens huse, hønsehus med 5 vinduer. Vejen går endnu fra gadejorden og svinger langs Julianelyst's stald mod skoven.

Julianelyst ↑
1967 solgt til Harte-Bramdrup Kommune.
Løkken, Gyden, Brynet.

1990erne og 2000-2010: Industrikvarterer som
Vejlevej, Vestermarken og Kokholm. ↓

Sti langs Nørreskovgårdsvej og Januarvænget.

Almind Frø gav arbejde til mange af mændene. Husmødrene fandt udearbejde f.eks. på Vatfabrikken eller hjemmearbejde fra Strømpefabrikken "Den med Sommerfuglen" ved Hvidsminde.

Built-up-tag er betegnelsen for et fladt tag, hvor tagdækningen typisk udføres med tagpap. I nogle

tilfælde lægges flere cm perlegrus på tagpapoverfladen, og det gør det vanskeligt at afsløre eventuelle utætheder i tagpappet. Boliger med flade tage blev typisk opført fra 50'erne til op gennem 70'erne, hvorefter byggestilen gik lidt af mode. Byggestilen med flade tage blev indført fra USA og er mest velegnet i lande med et relativt tørt klima.

Husbyggeri i Bramdrupdam ca. 1890 til ca. 2010

1890-1910

Røde murstenshuse med hvide, vandrette bånd, høj sokkel, ofte dannebrogsvinduer, ofte skifer-tag.

Vejleveys vestside:	11
Vejleveys østside:	9
Sønderholmsvej:	2
Bramdrupvej:	5

← 1910-1930

Hvide, pudsede huse af cementsten, høj sokkel, ofte kælder og 1. sal, cementkunst.

Vejlevej:	9
Bramdrupvej:	7
Gl. Stationsvej:	5
Andre:	3

*Bort under tagstenene.
(Herunder): halvbalustre
under et verandavindue.*

*Verandaens 1. sal har
balustre med en bred
karm, hvor blomster-
kummerne må plantes
til hvert år.*

1925-1950

Bungalows, med eller uden kælder, af mursten, måske pudset, "pyramidetag".

- Gl. Stationsvej: 4 →
 Bramdrupvej: 4
 Egtvedvej, Bakketoppen: 5

1947-1965

Enfamiliehuse, ofte med kælder og garage, bygget af muremester N.J. Nielsen:

- ← Bakketoppen: 10
 Paabyvej: 2
 Bramdrupvej: 12
 Gl. Stationsvej: 1
 Hammersvej: 8
 Lyngen, Sidevej, Nytoft: 9

1955-1962

Statslånhuse af røde eller gule sten, kælder, stue, første sal.

- Hammersvej: 3-4 →
 Paabyvej: 2

1960-1970

To-etages huse med 4-8 lejligheder, gule og røde sten, samt parcelhuse bygget af

- ← Ingvard Buchreitz Jensen, Iver Hansen, Egon Frederiksen, Jens Christensen m.fl.
 Paabyvej
 Enghavevej
 Højbovej, Raadvadvej

1960-1975

Huse med flade tage, med og uden kælder, af træ, sten, gasbeton, ene huse, rækkehuse, klyngehuse.

Nørreled:	15	→
Hammersvej, Lyngen:	2	
Bramdrupvej:	3	
Kringsvej:	51	
Oktobervænget:	63	

1970-1980

Blandet parcelhusbyggeri ofte med "lommer" og stier.

← "Træ-kvarteret" med Pile Allé, Platan Allé, Tjørne Allé, Poppel Allé og Ahorn Allé. Vestervang, Raadvadvej, Lykkevænget, Paabyvej, Mosegårdsvej, Borchsmindevej, Damhusvej, Vesterled, Nørreled og Sønderled. Rønningsminde, Løkken, Gyden, Brynet, Kringsvejene, årstidskvartererne.

1981-1983

Et-planshuse, rækkehuse, gårdhaver, carporte. → Januarvænget, Julivænget.

2000-2006

Etagehuse i blokke, i store, grønne områder med stier. ←

Slåenvej
Snebærvej
Hvidtjørnevej

2004-2010

Et-plans huse, mursten, garager/carporte, haver, store, åbne områder med stier. →

Mirabellevej
Kirsebærvej
Sønderlunden

Byggematerialer

Mursten har været brugt i Danmark siden 1000-årene. Det var munkesten med målene 9x13x24-32cm. De var æltet af ler, presset i træforme, tørret og brændt. Soltørrede mursten blev brugt mellem bindingsværk i ydermure og ofte til opmuring af ildsted, skorsten og indermure. Op gennem århundreder har egne med godt ler haft teglværker, som ofte lå, hvor der var skov, fordi teglovne krævede meget træ. Målene på normale danske mursten er 5,5 x 11 x 23 cm. Ved Hesselly ved Lilballe har der været et teglværk. Ved fævejen mellem Bramdrup og Kokholm er der også markeret et teglværk i 1800-tallet. Teglværket ved Sandbjerghavn ved Stallerup sø har produceret mursten og tagsten op i 1900-tallet.

Kalkovne lå ved kalkminer eller langs stranden, og røgen fra dem kunne være fyldt af kalkstøv, som satte sig på træer, buske og hustage. Råstoffet var kalk, kildekalk, kalk fra kalkminer, strandkaller el.lign. Hjertemuslingeskaller var meget velegnede. Der skulle bruges meget træ til at fyre i kalkovnene. Kalk og brænde (og måske senere kalk og cinders i skaktovnene) blev antændt over en rist, hvorefter

de glødende kalkstykker kunne kradses ud. Den brændte kalk skulle bruges snarest, læskes med vand og magres med sand, så man fik kalkmørtel. Kalkovnen ved Kolding Fjord hørte under Bramdrup sogn til 1930. Kalkovnen var et stort rum, indmuret i bakken, dækket med jord, hvor der brændtes kalk. Omkring 1864 blev den kommende dæmning for jernbanen mellem Kolding og Fredericia anlagt nord for den gamle kalkovn. Kalkovnen er samtidig blevet nedlagt.

En murer blander hver dag den mængde mørtel, han har brug for. Mørtlen hærder hurtigt under påvirkning af luftens kuldioxid. Behovet for kalk til mørtel steg i 1800-tallet, fordi husene nu blev bygget af brændte sten, der skulle mures op med mørtel. Hvidtekalk kunne købes i blokke, som man skar skiver af og derpå fortyndede med vand. Danmarks første kvindelige ingeniører Agnes Klingberg og Betzy Meyer blev uddannet i 1897. Agnes Klingberg kom bl.a. til at arbejde med at restaurere Thorvaldsens Museum og fik i 1900 patent på "Fremgangsmåde til imprægnering af farvet og ufarvet kalk eller cementpuds mod fugtighed". Foto s. 40.

Cement blev det nye byggemateriale, ofte benævnt Portland cement, fordi byen Portland i England lå på klipper af lys kalksten, som brugtes til cementen. Cement fremstilles ved brænding og formaling af en blanding af kalk, ler og 2% gibs. Når cement blandes med vand, dannes en grødagtig masse, der afbinder i løbet af få timer, hvorefter den skal hærde. Cement anvendes til fremstilling af beton, mørtel m.v.

I "Andelsbladet" i 1911 ses billedet af en cementmurstensmaskine med dansk patent. Den er, som der står: enkel, original med praktisk konstruktion, ydeevne 1000 sten pr. dag, transportabel og kan betjenes af 1 mand! Opskriften var: 1 del cement, 8 dele sand og meget lidt vand. Det skulle nærmest

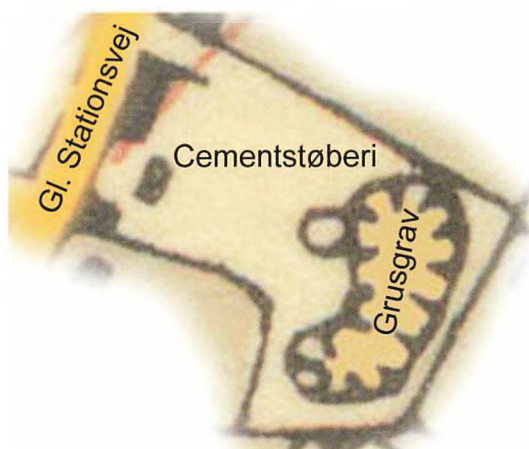

være tørt. Maskinen, som nu står på Landbomuseet, er fra O.C. Olsens maskinfabrik i Jelling. Der var ingen, der tænkte på at fotografere på en fabrik, der lavede cementsten i 1910'erne. Heldigvis har Johs. Elbæk og Øjvind Hede sørget for at opbevare redskaberne til fremstillingen af stenene på Landbomuseet, og der kan de ses. Her viser vi et par arbejdssituationer.

Murermester Hans Jakob Hansen byggede en cementvarefabrik ved grusgraven i 1907. Foruden cementmursten lavede man tagsten, fliser, rør, kantsten, sten til indkørsler m.v. samt søjler og blomsterkummer. (Se nærmere om cementfabrikken under virksomheder på CD'en).

Agnes Klingberg f. 1874 blev kemiingeniør som 24-årig. Hun underviste, men især arbejdet med at restaurere facaden på Thorvaldsens Museum optog hende. Hun tog i 1900 patent på "Fremgangsmåde til imprægnering af farvet og ufarvet kalk, eller cementpuds mod fugtighed".

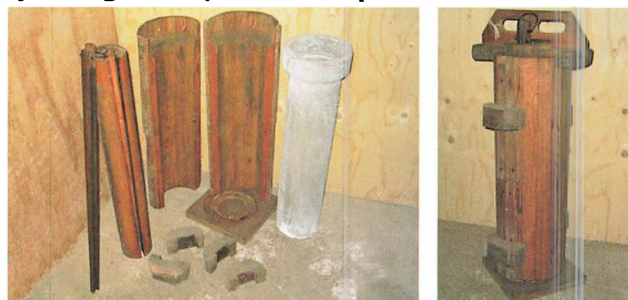

Hussokler var langt op i 1800-årene udført med store sten og kalkmørtel. Eventuelle kælderrum havde ofte mursten som gulv. I slutningen af århundredet tog mureren ofte cementen ind i byggeprocessen, og udviklingen af nye byggeteknikker tog fart. Fundamenter, ydermure og kældergulve blev støbt af beton med afløb og rør til kloak m.v. Betonrørene blev i slutningen af 1900-tallet erstattet af plastikrør, og selve byggeprocessen benytter lette, støbte elementer til vægge og rumopdelinger. Byggetiden er kort for "råhuset" og i heldigste fald også for færdiggørelsen af huset eller virksomheden.

Cementblanding kommes i formen, jernrammen slås hårdt ned, stenene løftes ud og lægges til tørre. Johs. Elbæk viser processen på Landbomuseet.

Formen til støbning af et betonrør havde en kerne af træ og 2 dele yderst med spændebånd i riller.

Gasbeton er en letbeton, dvs. cement, kalk, fint kvartssand, vand og aluminiumspulver. Det svulmer op, størkner og bruges f.eks. til gasbetonbyggesten eller til elementer til rumadskillelse. "Leca-blokke" kendes fra husbyggeri fra 1960erne.

Hvem byggede husene?

Folk med initiativ, kendskab til håndværk og lyst til at arbejde med husbyggeri havde gode muligheder i 1950-70erne. Her kan nævnes Knud Aage Poulsen, som overtog N.J. Nielsens byggerier, bl.a. på Fælledvej, murer Iver Hansen, som opførte huse på Raadvadvej i 1950erne, Egon og Kirstine Frederiksen, der opførte huse på Højbovej og Raadvadvej i 1960-70erne, Jens Christensen, der byggede på Lykkevænget og Raadvadvej i 1970erne og Ingvar Buchreitz Jensen, der opførte 2-etages huse på Paa-byvej og Enghavevej i 1960erne.

Både ingeniørerne Knud Bødker, Knud E. Reddersen og Chr. Mathiesen Hansen tegnede gerne huse, så bygherrerne kunne få godkendt planerne for deres byggeri.

Et par store entreprenører skal også nævnes. Peter Mortensen arbejdede på motorvejen sidst i 1960erne og byggemodnede sammen med ingeniør Lysemose det store område Løkken, Gyden og Brynet i 1970erne og arbejdede derefter med hallen og svømmebadet. Entreprenør Peter Nielsen byggemodnede på samme måde "årstidskvartererne" også i 1970erne.

Arkitekt Jens E. Jensen byggede hus til sig selv på Bakkegårds Allé og tegnede mange huse i de nye kvarterer i 1970erne. Enkelte husejere havde en udenbys arkitekt til at tegne deres hus. I 1973 indbød arkitekter og byggefirmaer til byggeudstilling på August- og Septembervænget.

Typidan Byggeindustri, Gl. Donsvej 12, var stiftet i 1962-63 af arkitekt Johs. Schmidt i Toftlund, men flyttede efter et par år til Donsvej 12 på en 16 tdr. land stor grund. Der blev opført kontorbygning og 1800 m² produktionsbygning. Firmaet tilbød 12 husmodeller fra 100-187 m², elementbyggeri med skalmur af gule eller røde sten. Der var 100 ansatte, og firmaet opførte huse på Fyn, i Syd- og Sønderjylland og i Århus. Firmaet gik konkurs i 1967.

Ecco Seriehuse A/S, Korsørvej 24, stiftedes i 1972. Virksomheden byggede ca. 50 huse i Kolding, Vejle,

Esbjerg, Odense, Slagelse, Haderslev og nogle stykker i Nord-Tyskland. Huset vandt 1. præmie som seriehus i "Familiejournalen" i 1972. Firmaet blev startet af arkitekt Jens Erik Jensen i Bramdrupdam. Firmaets personale bestod af arkitekt Jens Erik Jensen, ingeniør Vajnø Jeppesen, kloakmester, formand Andreas Krab, tømrermester Aksel Klint, tømrer Bent Klint, tømrermester Rachlits og hans medhjælper betonmand Henning Smed og medhjælper Juhl. Firmaet havde tre biler: til ingeniøren, formanden og til tømreren. Gitterspærene til husene blev lavet i Bramdrupdam bag Vagn Jacobsens gård. Kontoret lå på Korsørvej 24. Firmaets levetid blev ret kort. Allerede i 1975 måtte det standse (fortalt af A. Krab).

En stor del af en-familiehusene fra de seneste årtier er købt som typehuse, som firmaer tilbyder at opføre med muligheder for, at køberen kan sætte sit præg på husets ydre og på placering af værelser og gangarealer m.v.

Harte-Bramdrup kommunes bygge- og vejregulativer styrede byggemodning og bebyggelse. Ændringer i trafikken f.eks. ved nye handelscentre eller uddannelsessteder kan betyde ændringer af bebyggede områder.

Harte-Bramdrup kommunes byggesagkyndige var i 1920erne tømrer Søren Clausen, 1930 var det murermester Hans Jakob Hansen, 1936 murermester Chr. Barsøe, 1943 murer L.K. Antonsen, 1954 murermester Chr. Thomsen, 1966 bygningsinspektør, ingeniør Møller Nielsen. De var ikke ansat i kommunen, men blev brugt som "faste" konsulenter.

Håndværkertraditioner

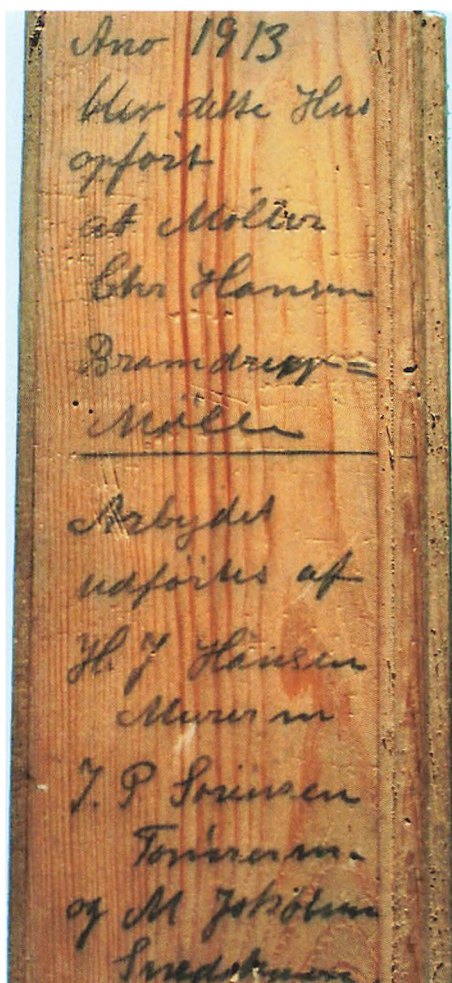
Da familien Engebjerg byggede om i Bramdrupvej 2 i 1960'erne, fandt de et spændende bræt i gulvet. På bagsiden stod der JEPPE HØYER 16/5 1894.

Jeppes Høyer var snedker og har nok været med til at bygge huset. Han var kun 19 år dengang. I et skab i køkkenet var skrevet KNUD BØDKER 1947.

Knud må have været med til at lave køkkenet om i sin læretid. Øivind Hede fik brættet og gav det til Knud Bødker til hans 50-års dag.

I et af de hvide huse fra 1910-30 har Vagn Berthelsen fundet et lille klenodie fra 1913. Det er et godt stykke træ med "fjer og not", 22 cm langt, 9 cm bredt og 2,2 cm tykt! Der står:

Anno 1913 blev dette hus opført af møller Chr. Hansen, Bramdrup Mølle. Arbejdet udførtes af H.J. Hansen, murermester, L.P. Sørensen, tømrermester, M. Jacobsen, snedkermester. Tømrermester Sørensen var fra Almind, og de to andre fra Bramdrup.

Hvis en bygherre i "gamle dage" glemte at betænke murerne eller tømrerne med eftermiddagskaffe eller lignende, var det noget håndværkerne ikke glemte. De kunne finde på at mure en tom flaske ind et sted, hvor vinden kunne få flasken til at "tude"!

Når tømrerne havde rejst tagkonstruktionen, kunne man holde rejsegilde. På en lang lægte blev 3 grønne kranser hængt op, og lægten blev slået fast til spidsen af det midterste spær. Murerne stod på deres stillads, og tømrerne stod oppe i tømmerkonstruktionen. Når der var råbt hurraer, samlede alle på jorden, hvor bygherren serverede æbleskiver og en dram, eller pølser, brød og øl eller vand, og resten af dagen var fri!

Gartner Frode Kjær til højre.

Martha og Peter Lohmanns hus "Mik-Mak" på Sønderholmsvej 5 var tegnet af Knud Bødker og bygget af Frode Kjær i 1960-61. Her er der rejsegilde! Nogle kranser hænger lodret, andre vandret. Hvorfor mon?

De tre piger i 7-års alderen gik forbi på fortovet og blev fanget på et foto. Sara var god til at plukke blomsterne, Katrine holdt dem, og Line bandt kransen til sidst.

At bo i Bramdrupdam

Når man bor i en bydel eller ved en landevej, kommer der af og til ændringer i bybilledet, som man ikke lige var forberedt på. Men man vænner sig til, at ændringen er der og håber på, at der kommer noget godt ud af det!

Huse, vi kendte i bybilledet, er blevet revet ned, så "udviklingen" kunne få plads. Det gælder de 6 huse på Vejlevej, hvor Fakta, Aldi og Haahr benzinstationen blev bygget i 2004-08. Der kom disharmoni i husrækken, selvom de to små supermarkeder blev opført i pæne, røde mursten.

Bygning af støjvolde mod motorvejen og trafikpresset på Vejlevej er forhold, som vi nok med mellemrum inddrages i.

En vis udskiftning blandt husejerne er naturlig i så stort et parcelhusområde. Der er i 2010 god interesse for at købe parcelhuse fra 1970erne.

Områdets grundejerforeninger lavede i 2009 en paraplyorganisation, der vil holde medlemmerne ajour med forslag og vedtagelser, som storkommunen sender i høring hos borgerne. En lille grundejerforening på Oktobervænget hejser Dannebrog på foreningens flagstang om søndagen.

I flere "lommer" i årstidskvartererne har beboerne

plantet buske og placeret borde og bænke. Andre steder er der lavet bål- og grillplads, legehuse, et stort skakspil eller bane til petanque!

På arealet bag Kringsvejene er der i den ene ende adgang til skoven. I den anden ende er der en velbesøgt legeplads for småbørn og dagplejebørn.

Stierne, der blev anlagt i boligområderne i 1970erne, er et stort aktiv for os alle. Skolebørnene (og alle vi andre) bruger i stort omfang, både som gående og cyklende, stierne fra og til skole og haller m.v.

Mange af nybyggerne fra 1970erne havde rigtig gode oplevelser i forbindelse med afviklingen af byfesterne, hvor der var mange arbejdshold, der hvert år havde det sjovt, når byfesten løb af stabelen. Det bandt dem sammen. Nu er nybyggerne blevet bedsteforældre! Ligger byfesterne bare i dvale nu i 2000-tallet?

Traditioner som Skt. Hans-bålet og julemandens komme, kirkeklokkens kalden året igennem, studenternes kørsel ud til hjemmene efter eksamen, morgenkaffen Pinsemorgen ved Skovløberhuset og sikkert meget mere er værd at bakke op om!

Sidst og allerstørst: Tunneldalen med bakker, skove, søer, levende hegn og stier ned til Troldhedestien er af stor herlighedsværdi både for folk fra Kolding og for alle os, der bor lige i nærheden!

Fra Harte-Bramdrup Sogneforstanderskab til en del af Kolding Kommune

Siden man i Danmark fik enevælden i 1661, havde der ikke været repræsentative forsamlinger af adel, gejstlige, borgere og bondestand. Kongen og hans embedsmænd styrede landet både i krig og i fred. Danske politikere hørte om julirevolutionen i Paris i 1830 og mærkede en stigende uro i Holsten. I 1834 blev de fire ”Rådgivende Provinsialstænder” oprettet i Danmark. Ordningen fungerede, til landet fik Junigrundloven i 1849. Da blev der indført indskrænket monarki, og statsmagten blev tredelt, i den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt. Grundloven blev revideret i 1866, 1915 og 1953.

Allerede i 1841 var anordning om landkommunalvæsenet kommet, hvorefter der fra 1842 skulle være sogneforstanderskaber i alle landets sogne. Ved siden af præst, herredsfoged og evt. proprietær skulle der i hvert sogn være nogle valgte repræsentanter for bønderne. Kun mænd over 25 havde valgret og kun, hvis de betalte skat. Man valgte hvert andet år 3 medlemmer for 2 år og det næste år 4 medlemmer også for 2 år, senere blev det ændret til hvert 3. år. Den højstbeskattede femtedel af beboerne kunne

stemme hver 3. år og vælge den større halvdel af sogneforstanderskabets medlemmer. De almindelige vælgere kunne kun stemme hvert 6. år og valgte den mindre halvdel af medlemmerne.

Selve kommunalordningen kom først i 1867, og den tillod ikke folk med de mindste indtægter at stemme. Det arbejdede venstrepolitikerne Chresten Berg på at få ændret, og i 1908 kom der lige og almindelig valgret for mænd og kvinder med virkning fra 1909. Efter grundloven af 1915 kom denne valgret også til at gælde til Folketinget, hvortil valgretsaldere blev 25 år og til Landstinget 35 år. Ved 1953-loven blev Landstinget nedlagt, så Danmarks folkelige magt blev og er Folketinget. Valgretsaldere blev 23 år. I 1973 blev valgretsaldere som nu i 2010, 18 år.

Både før og efter 1842 havde man i de to sogne, Harte og Bramdrup, valgt sognefoged, brandfoged og strandfoged for de næste 2 år. Hvert sogn havde udset sig en fattigforstander og en skoleforstander. Præsten var ofte med til møder om de fattige og om

skoleforhold indtil 1868. Han var statens embedsmand på stedet og den, der kunne skrive og vidste, hvor skrivelser skulle sendes hen.

Fra 1814 var der undervisningspligt for alle børn mellem 7 og 14 år, og der skulle nu betales løn til læreren. Lønnen bestod dels af bolig og have, og dels af brugen af 5-8 tønder land, så læreren kunne holde et par køer og grise og måske en hest. Han skulle også have brænde og tørv og lidt klingende mønt. Det var en del af det "offer", der kom i kirkebøssen, dels til degnen, de fattige og dels til skolelæreren. Disse ansvars- og økonomiråder var man fra regeringens side klar over, at der skulle lovgives for.

Med landkommunalloven med virkning fra 1868 blev navnet sogneforstanderskab erstattet med sogneråd, og de forskellige pengekasser blev samlet, så der kunne foretages en egentlig ligning af sognets beboere. Ligningen faldt dels på jorden (= hartkornet), dels på formue og beboelse, og amtet godkendte som tilsynsmyndighed ligningen for en tre-årig periode. I en række år ordnede man regnskabet på sognerådsmøderne, og først o. 1870 bestemte man, at der var et af medlemmerne i rådet, der skulle være kasserer. Man valgte sognerådsformand hvert år med almindelig stemmeflerhed.

Der blev afholdt 10-15 sognerådsmøder om året. Sognerådet rådførte sig ofte med amtsrådet, hvor man kunne få hjælp fra de fattiges kasse til private syge- og forsørgelseskasser, til medhjælp til sognerådsformanden og til afløsning af det gamle ægt (=pligt) arbejde. Sognerådet skulle afgive betænkning om næringsvæsenet, læge, apotek og jorde-

moderdistrikter. Man skulle holde licitation over vejarbejde og skiltning, skoler og fattiggårdens istandsættelse.

Sognerådsmøderne har oftest været holdt i fattiggården. Der må have været en stor stue, plads til vogne og heste på gårdspladsen eller på en mark, og sognerådsmedlemmerne har vel fået et eller andet at spise eller drikke, selv om det aldrig nævnes! I begyndelsen af 1900-årene menes møderne at være holdt skiftevis på Hvilested kro og på Bramdrup kro. Protokollen førtes af et af medlemmerne med pen og blæk og selvfølgelig med gotisk håndskrift, som man brugte dengang.

Noter fra sognerådsprotokollerne fra 1842-1877

Første møde i sogneforstanderskabet i Harte-Bramdrup blev holdt den 28. januar 1842 i Paaby Præstegård. Det første sogneforstanderskab bestod af medlemmerne: L. Rosendahl, H. Buhl, H. Jørgensen, B. Hansen, H. Kring, G. Pedersen og Hans Jensen.

Jeg har gennemgået protokollerne for de første 35 år og har her bemærket følgende om forhold i Bramdrup, som sogneforstanderskabet/sognerådet har beskæftiget sig med:

29. maj 1842 uddeltes som næsten eneste gang konstant beløb til de fattige – ellers fik de naturalier. Samme dag ønskede lærer Anton Sørensen opført et lokum ved Bramdrup skole.

21. nov. 1843 ansøger nogle gårdmænd fra Bramdrup om godtgørelse for den ulempe, at den nye hovedlandevej mellem Kolding og Vejle går gennem deres parceller. Se bd. 1 s. 29-30.

24. sept. 1846 skal kommunens åer og skel ved åer og bække mellem Vejle og Ribe efterses og ordnes (pligtarbejde).

14. okt. 1846 beder skolelærer Kragh i Bramdrup om at få ordnet pigstenene rundt om huset, fordi de ligger for højt, så der trænger vand ind i huset. Sogneforstanderskabsmedlem H. Buhl tager sig af det.

Meget ofte fremgår det, at alle næsten må kende alle, så løsningen på en sag sjældent nævnes i protokollen. Regnskaber, f.eks. ligning af borgerne til fælles offentlige udgifter, fik efterhånden deres egne protokoller.

Sandbjerggård var fattiggård til o. 1906. Fotoet er fra o. 1955. Forrest ses lidt af Gl. Sandbjergvej og i baggrunden Stallerup sø.

På møderne 10. okt. 1844, 20. nov. 1849 og 31. jan. 1851 bremser sogneforstanderskabet Søren Kristensens ønske om at drive kro i Bramdrupdam. Den 1. dec. 1854 får han endelig lov, selv om det var 20 år siden, han havde købt bevillingen og faktisk havde drevet kro fra 1848.

1847 og 1850 gør sognepræsten opmærksom på, at gymnastikpladsen i Harte skole og Bramdrup skole må holdes ved lige med "ordentlige apparater". Se s. 72.

4. okt. 1850 betaler rådet for en bondes ophold på Kolding Sygehus. 18 rigsdaler og 5 skilling.

20. nov. 1866 holdes der taksationsforretning på brandsikring af 6 gårde. 1867 er der taksation på vejrmøllen i Bramdrupdam, også til brandsikring. 23. april 1870 skal Bramdrup Skole brandforsikres.

16. aug. 1867 søger lærer Kraghs kone om at måtte bo på skolen og oppebære pension efter sin afdøde mand. Hun får nej.

1868. Harte-Bramdrup Kommune fører forhandlinger med Statsbanerne om arealer i forbindelse med statsbanernes nyanlæg.

20. nov. 1869. Lærerne i Harte og Bramdrup skoler må anskaffe regnebøger til brug for fattige børn, som ikke må tage bøgerne med hjem.

5. febr. 1870 ser kommunens folketal sådan ud:

	Mænd	Kvinder	i alt
Harte	423	377	800
Bramdrup	225	223	448

I Bramdrup er der 93 familier.

9. dec. 1871. Sognerådets medlemmer skal 2 og 2 på "studietur" og se på fattiggårde i Tiuf, i Taps og Sdr. Bjert, Erritsø, Vester Nebel og Lejrskov.

Om byggearbejdet på Bramdrup Skole

23. aug. 1872: Formanden fremlægger en tegning og overslag til den ny skole. 28. dec. 1872: Det vedtages, at rådet skal mødes 13. jan. 1873 på Bramdrup Skole. Brønd og vippen ved Bramdrup Skole var lemfældig, og mønningen (tagryggen på stråtaget) skal repareres hurtigt. 24. jan. 1874: En ny skolebygning i Bramdrup skal i licitation, punkterne a-k. 10 jan. 1874: Planlægning af licitation i Bramdrup Skole.

Licitation på ny skolebygning

Ved sognerådets møde d. 24. januar 1874 behandlede man under pkt. 6: Vedtagelse af Konditioner, hvorefter Muur-, Tømmer-, Snedker- og Haandlangerarbejde ved en ny Skolebygnings Opførelse i Bramdrup udbydes til offentlig Licitation.

- a. Bygningens længde 12 Alen, Vidde 14 Alen. Murens Højde 5 Alen med Fod og Gesims.
- b. Bygningen opføres af 1½ Steens Mur fra Grunden til Loftet, Gavlene af 1 Steens Tykkelse helt op i Toppen.
- c. 1 Alen af Muren fra Grunden og den syndre Gavl skal mures i Kalk, Resten i Leer.
- d. Alt Muur-, Tømmer- og Snedkerarbejde samt Tækningen med Straa ligesom ogsaa alt Haandlangerarbejde og Lerets Eltning, der henføres til Husets fuldkomne Opførelse paahviler Indtreprinøren ligesom han ogsaa skal tillægge alle Søm og Spiger.
- e. Huset skal gibses overalt, hvortil Indtreprinøren skal tillægge Rør, Staaltraad og Søm, Væggene optrækkes og afrettes dog kun med et lag Puds. I Huset skal indsættes 6 Karme dobbelte Vinduer af 2½ Alens Højde, samt 1 udvendig dobbelt Fyldningsdør og 1 indvendig enkelt Fyldningsdør.
- f. Bygningen skal være fuldkommen opført til 1. Juli 1874, i modsat Fald vil Indtreprinøren blive aftrukket 2 Rbd daglig af Arbejdslønnen, indtil Huset er færdig.
- g. Under Opførelsen forbeholder Sogneraadet sig Ret til at gøre Anmærkning og føre Tilsyn med Arbejdet, samt ved Afleveringen om fornøden gjøres at tilkalde 2 uvildige Mænd for at afgive deres Skjøn hvorefter Parterne sig have at rette.
- h. Opraabssummen er 120 Rbd.
- i. Sogneraadet forbeholder sig Ret til ½ Time efter Licitationens Slutning at forkaste eller antage det gjorte Bud.
- j. Sogneraadet har Ret til at fordre Kaution af Indtreprinøren for disse Konditioners fuldkomne Opfyldelse.
- k. Arbejdslønnen betales saaledes: ¼ Del naar 2/3 Dele af Arbejdet er udført, Resten ved Overleveringen.

Det almindelige sognerådsarbejde fortsatte.

13. januar 1873. Gården "Mejersminde" må bygges. Den offentlige vej gennem Bramdrup skov er lemfældig og bør snarest istandsættes.

23. aug. 1873. Der købes en ko til slagting på Fattiggården. 6 bønder havde indgivet bud på dyrkning af grønjord til Fattiggården.

6. febr. 1874. Pligtarbejde i Vejle amt planlægges af Poul Knudsen for Harte og Christian Rønning for Bramdrup. Der udtages voksne mænd til at vedligeholde veje og broer i vores del af amtet, samt sørge for oprensning af åer og udløb. Det var almindeligt ombud, man fik ikke noget for arbejdet, og kommunens folk skulle selv medbringe vogne og heste samt alle redskaber og materialer. Ordningen fandtes på landet op i 1900-tallet, og f.eks. snerydning af amtets landeveje og sognets veje blev planlagt hvert år helt op i 1950-60erne, så folk på gårdene og hos håndværkerne vidste, hvor de skulle melde sig til rydningen.

26. marts 1874 vil lærer Dreyer anskaffe 25 eksemplarer af mellemtrinnets læsebog. Vedtaget.

11. juli 1874. Lærer Dreyer spørger, om 2 stuer i hans bolig må kittes i loftet og males. Ja.

Lærer Dreyer må inddrage den gamle skolestue til

Af licitationen fremgår, at huset skal tækkes med strå, men vi tror, det fik skifer. De to vinduer på 1. sal kunne måske bruges til en andenlærer-lejlighed, men ingen husker, om der var en lem i loftet. Lærer Dreyer fik lov at bruge den gl. skolestue til beboelse fra 1874 og måtte anlægge have foran den.

bolig. Men ansættes der en andenlærer, skal denne have stuen som bolig.

Men ikke et ord om, om skolen er blevet færdig til tiden – eller indvies! Det eneste vi ved er, at der på skolebygningens gavl stod 1874.

Her er nogle pluk fra protokollen:

2. okt. 1874. Om jordemoderen for Harte-Bramdrup var egnet til alderstillæg. Det var hun.

Fra 1875 vil man holde møde 1. mandag i hver måned.

6. marts 1875. Rasmus Eriksen, Bramdrup mark, der brækkede sit ben, skylder penge på sygehuset m.m. Fattiggassen i amtet vil nok hjælpe.

3. april 1875. Lærer Dreyer vil gerne have 2-3 låse på sine døre. Han må få 2. 7. aug. 1876. Han vil også gerne have en skillevæg flyttet og nyt gulv i spisekammeret. Det får han lov til. 6. nov. 1876. Lærer Dreyers løn skal forhøjes til det "fulde", skriver amtets skoledirektion.

8. jan 1877. Posten Niels Frank Jensen får 8 kr. for i 1877 at bringe alle postsager fra og til sognerådformanden.

8. jan. 1877. Der er 98 børn i Bramdrup skole fra 6-7 års alderen til 14 år. Der må ansættes en andenlærer, eller Raadvad-børnene må til Harte skole. Det sidste valgtes med 4 stemmer mod 3. Imod stemte Peder Rønning, Niels Nielsen og Peter Christensen.

7. maj 1877 beder Raadvad-folkene skoledirektionen om en andenlærer til Bramdrup. To fra rådet opmålte skolevejen fra Raadvad til Bramdrup og fra Raadvad til Harte. Selvom der er 400 alen mere til Harte, skal Raadvad-børnene til Harte, og dermed sparer man andenlæreren. Desuden besluttet, at Harte-folkenes børn skal overholde skolepligten, og at der skal anskaffes gymnastikredskaber ved Bramdrup skole. En datter af gårdmand Freund på Bramdrupmark har forsømt meget, og lærer Dreyer skal skrive endnu en følgeseddel til forældrene. Man vil holde øje med hr. Freund og andre, der holder deres børn hjemme fra undervisningen.

Sognerådet 1892

Der er 7 medlemmer ud fra protokollen 1892-94.

Siddende fra venstre:

Hans Geertsen, Stallerupgård, formand.

Tømremester Peder Hedensted Jensen, Højvang, Ejstrup mark, skoleforstander i Harte.

Niels H. Bygvraa, Bramdrup mark, ægtsprotokol.

Marcus Pedersen, Elmegård i Harte, fattiggård.

Stående fra venstre:

Peter Jepsen, Sandbjerggårds mark, fattiggård og ægtsprotokol.

Henrik Thorning, Petersbjerggård, fattiggård, skoleforstander i Bramdrup.

Hans Damkjær, Højgård i Bramdrup, skolekommission.

At være skoleforstander betød, at man holdt øje med skolebygninger og vedligehold af dem, samt

var opmærksom på børnetal og lærerens undervisning. Skolekommissionen tog sig af ansættelse af lærere og undervisningsforhold.

Alle sognerådets medlemmer var vejopsynsmænd. Ægtsprotokollen var en notering af de befordringer, som sognets bønder var forpligtet til på forlangende, f.eks. køre materiel og materialer til reparation af veje, broer og grøfter, samt hvem der udførte arbejdet.

To af rådets medlemmer havde opsyn med fattiggården og stod for planlægning af årets arbejder på gården.

I 1800 tallets sidste årtier kunne bønderne byde på markarbejdet på fattiggården, og sognerådet udbetalte det aftalte beløb. Udgiften blev pålignet alle i sognet efter det hartkorn, man havde.

Vi tror, at sognerådet har ladet sig fotografere i anledning af, at det var 50 år siden, at det første sogneråd tiltrådte.

Eksempel på skatterestance

Fra 1889 har vi et fællesbrev eller en omløbsbesked:

Beboerne bedes betale 2. kvartal kommuneskat for 1889 i Bramdrup skole førstkommende lørdag eftermiddag kl. 5.

Sedlen bedes rundsendt i nedenstående orden. N (underskrift) – måske står N for Niels Bygvrå.

Niels J. Brødsgaard	26,77 kr.
Jeppe Jensen	0,50 kr.
Christian Johansen	0,07 kr.
J. Buchvaldts enke	0,14 kr.
Smed Hans Sørensen	0,50 kr.
Styrmænd Kjør	0,05 kr.
Chr. Jørgensen	38,56 kr.
A. Tonnesen	35,78 kr.
Kjøbmand E. Borch	4,23 kr.
Rasmus Eriksen	0,13 kr.
Iver Juhl	0,07 kr.
Frederik Nielsen	0,04 kr.
Hans Chr. Sørensen	0,13 kr.

Oldenborrelarver, en udgift for kommunekassen

Et andet regnskab fra samme år lyder:

Betalt oldenborrelarver af kommunens penge 1889. Indsamlerne, børn og voksne, fremviste de pund, de havde indsamlet og fik 10 øre pr. pund (½ kg). Indsamlingen gik fra 12/8 til 16/9-1889.

Her kommer nogle eksempler på arbejdsindsatsen: Niels Holt:

$9 + 3 + 9 + 8\frac{1}{2} + 9 + 2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} + 4\frac{1}{2} = 4,80$ kr.

Chr. Jørgensen:

$8 + 1\frac{1}{2} + 20\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} + 6\frac{1}{2} + 1\frac{1}{2} + 28 + 12 + 2\frac{1}{2} + 6\frac{1}{2} + 25\frac{1}{2} = 11,50$ kr.

Niels Brødsgaard:

$11 + 17\frac{1}{2} + 23\frac{1}{2} + 23 = 7,50$ kr.

Harald Jessen fortalte i 2009, at hans far i 1920-erne også samlede larver og tjente lidt på det.

Iver Koed Hansens børn blev sendt ud for at samle larver o. 1900.

De voksne oldenborrer lever af blade, især fra egetræer. Larverne lever af at gnave rødder i jorden, hvor de bliver i 3-5 år og kan gøre stor skade. Oldenborreplagen må have været stor, også i vores område.

KOPIPRESSE med tilhørende KOPIBOG

- den første form for nutidens så nødvendige copy-maskine.

Kopibogen indeholder aftryk af Harte-Bramdrup Sogneråds udgående korrespondance fra 1893 – 1901.

Da man herefter er overgået til andre kopieringsformer blev presse og kopibog af daværende sognerådsformand gdr. Jens Poulsen anbragt på loftet i "TOFTEGAARD" i Harte. Her stod de til 1994 og siden i diverse udhuse indtil november 2008, hvor pressen med kopibogen stadig fastspændt blev givet til Landbomuseet. Her fik Johannes Elbæk med sine mirakelværker løst net pressens nu fastrustedede spindel og kunne senere "befri" de gamle brevkopier, som nu efter et 109-årigt pres kunne give nye bidrag til vore to sognes historie.....

Kopibog, en Bog med Blade af stærkt Silkepapir, som bruges til deri at kopiere Skriftstykker, idet det skrevne, som man være udført med Kopibæk (se Blæk), ved Hjælp af en Kopipresse (se Kopiering) presses mod Silkepapiret, efter at dette først er befulgt. Derved overføres saa meget af Blæket til Silkepapiret, at det skrevne kommer til at staa klart og læseligt derpaa, uden at Skriftstykket dog taber noget i Tydelighed. Fremfor enhver anden Kopieringsmaade har denne, foruden at være meget hurtig, navnlig ogsaa den Fordel, at den rigtig udført er aldeles ufejlbar: man er sikker paa at have en absolut nøjagtig Kopi af det afsendte Skriftstykke. K. bruges navnlig af de Næringsdrivende til Kopiering af alle Breve, Fakturaer, Regninger o. s. v. før Afsendelsen og maa i enhver Næringsvirksomhed betragtes som en af de vigtigste Hilsener til Bogholderiet. K. er pagineret og forsynet med et Register, hvori daglig for hvert kopieret Skriftstykke indføres Adressatens Navn og Pagina i K. Se Handelskorrespondance og Bogholderi. (C. V. S.) Th. O.

Kopipressen kan ses på Landbomuseet.

Eksempel på skatteligning

Fra skatteligningen 1/4 1913 til 31/3 1914 så det således ud for Peter de Place, Husmand, Bramdrup mark.

Hartkorn - tønde

3 skæpper i alm. tale 11½ tdr. land.

3 fjerdingkar

1 album

Skat af hartkorn	6,90 kr.
Ejendomsskyld, hvoraf skatten beregnes: 7000 kr.	5,60 kr.
Skat af formue og lejlighed	2,10 kr.
<u>Skat til kirkens opvarmning</u>	<u>0,03 kr.</u>
Skat i alt	14,63 kr.

Skattens størrelse lå ligesom de andre mindre husmænds.

En gruppe "tyende" betalte i 1913/14 sådan i skat:

Alfred Buck (Brugsforeningen)	4,20 kr.
Jens Hansen (Bramdrup mølle)	8,40 kr.
Hansine Nielsen (sygeplejerske)	4,20 kr.
Marie Theysen (mejeriet)	5,25 kr.

Kirken blev opvarmet af en kakkelovn, som stod i hjørnet til venstre ved den første korbue. Der blev fyret med træ og koks, indtil kirken o. 1960 fik elektrisk opvarmning, og skorstenen blev taget ned.

Hvordan fik man nyheder?

Hvordan fik man noget at vide om landet, hovedstaden, kongen og regeringen omkring 1850 ud over nabo- og landsbysnak?

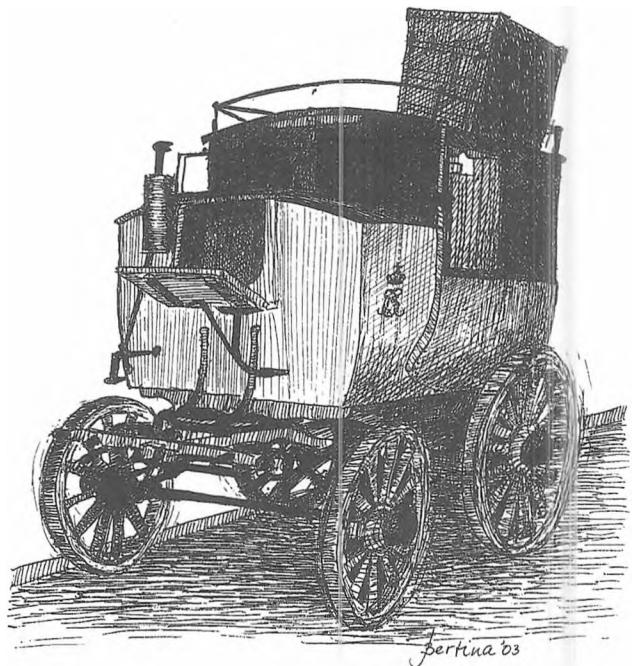
Postvognen, som ofte var en dagvogn, havde post med og kunne lægge den på en aftalt kro eller et sted i en by på ruten.

Man havde et postvæsen, og hvis der kom et brev til nogen herude på landet, er det måske blevet bragt ud med "en gående post"?

Der var et skib, der befordrede folk og gods fra Kolding til København og omvendt. Tog det en sæk med breve med på turen mod betaling? I Danmark fik vi det første frimærke i 1851.

Omvandrende kræmmere blev ofte modtaget nysgerrigt. Nogle havde en trækvogn, andre en lille vogn med en hest for. Der var pjaltemanden eller kludekræmmeren, der var konen, der solgte lertøj, og der var ham, der havde kramkisten i remme over skuldrene med alle de pynteting, piger og koner gerne ville købe. Og de farende svende kunne fortælle om andre folk og andre egne.

Postpakvognen kan ses på "Slesvigske Vognsamling" i Haderslev, som har givet tilladelse til at bruge billedet her.

POSTPAKVOGN
Fremstillet af Haugaard, Haderslev 1916

På landsbasis udkom der i 1847 29 aviser og i 1864 71 aviser. I Kolding kom Kolding Avis for første gang den 19. marts 1849, og Chresten Berg fik udsendt Kolding Folkeblad fra 1871. I 1899 udkom Kolding Socialdemokrat for første gang, og fra 1906-08 det radikale Venstrebladet, først i Vejen og fra 1909 i Kolding.

I almanakken, som var og er en lille bog, kunne man se årets helligdage og højtider, solen og månens op- og nedgange, særlige fødselsdage, skud-dage m.v. Man havde helt fra 1600-tallet kunnet se, hvornår der var marked. Og i 1937 var det i Kolding sådan:

Eksportmarked: For kreaturer 12. jan., 5. og 26. febr., 12. marts, for heste 19. marts, 2. og 29. april, 8. maj, og for heste og kreaturer: 21. juli, 21. sept. og 15. okt.

I landmandens lommebog kunne man fra 1896 finde alt det vigtigste fra almanakken, samtidig var det en hel lille lærebog i praktisk landmandsskab, regnskabssider m.v. Fra 1937 er disse gamle månedsbetegnelser hentet:

Januar	Glugmaaned
Februar	Blidemaaned
Marts	Tordmaaned
April	Faaremaaned
Maj	Majmaaned
Juni	Skærsommer
Juli	Ormemaaned
August	Høstmaaned
September	Fiskemaaned
Oktober	Sædemaaned
November	Slagtemaaned
December	Kristmaaned

Omkring 1920 havde Peter de Place hørlærreds-sække med påtrykte varemærker som "Aarhus Soyaskraa" fra Aarhus Oliefabrik, og en, hvorpå der stod "CAFÉ DO BRASIL." Det kunne måske anspore fantasien!

Amerikaneren A.G. Bell opfandt i 1876 en brugbar telefon. I 1905 fik Bramdrup egen telefoncentral på Bramdrupvej 18.

Først i 1920erne kunne man købe (eller lave) et kry-stalapparat, hvor man med hovedtelefoner kunne høre musik og tale, og fra 1923 radioavisen.

Politiske partier

I Bramdrup og mange andre landsbyer viste gård-ejere interesse for partiet Venstres ideer og fremgang i Rigsdagen. Tiden er den første del af 1900-årene. En del af interessen skyldtes nok, at mange unge landmænd (og en del kvinder) havde været på højskole. Der havde de hørt og mærket den gryende interesse for stillingtagen til samfundsspørgsmål og fremskridt, f.eks. i landbruget, konkret udmøntet i andelsmejerier, brugsforeninger og senere andels-slagterier.

Andre viste forståelse og engagement for børns skolegang og uddannelse. Deres indstilling kunne have retning mod det Radikale Venstre.

På landet tog det endnu længere tid end i byerne at blive klar over, hvordan man som ansat, f.eks. som karl, pige eller anden faglig arbejder, solgte sin arbejdskraft og alligevel befandt sig på et andet og lavere leve- og indtjeningsniveau. Disse unge og kvinderne fik først valget til kommunalvalg og menighedsråd i 1908 og i 1915 til Folketinget. Det politiske tilhørssted for de unge blev ofte de nye socialdemokrater.

Disse 3 politiske partier var til langt op i 1950erne dækkende for det politiske engagement både landspolitisk og i Harte-Bramdrup kommune. Det var ikke mange, der var medlem af en vælgerforening, og der var ikke mange, der skiltede med deres politiske ståsted.

Drænsmeester Jens Petersen fra Paabyvej var socialdemokrat, Peter Bonefelt var venstremand og Meta de Place venstrekvinde. Andreas Krab og andre

venstrefolk var med til at opstille seminariefors­tander Poul Hartling til Folketinget i 1962 ved et stor­møde på Bramdrupdam kro.

Til sognerådsvalget i 1930 blev der valgt 7 fra Bor­gerlisten, 1 fra Venstre og 1 socialdemokrat. I 1966 valgtes 7 fra Borgerlisten og 2 fra socialdemokra­terne. Meningen hos de fleste var, at sognerådsar­bejde var almennyttigt, og derfor kunne man mødes på Borgerlisten om det. Efter kommunesammen­lægningen i 1970 blev valgene mere partipolitiske.

Sognerådsarbejdet fra 1900 og fremover

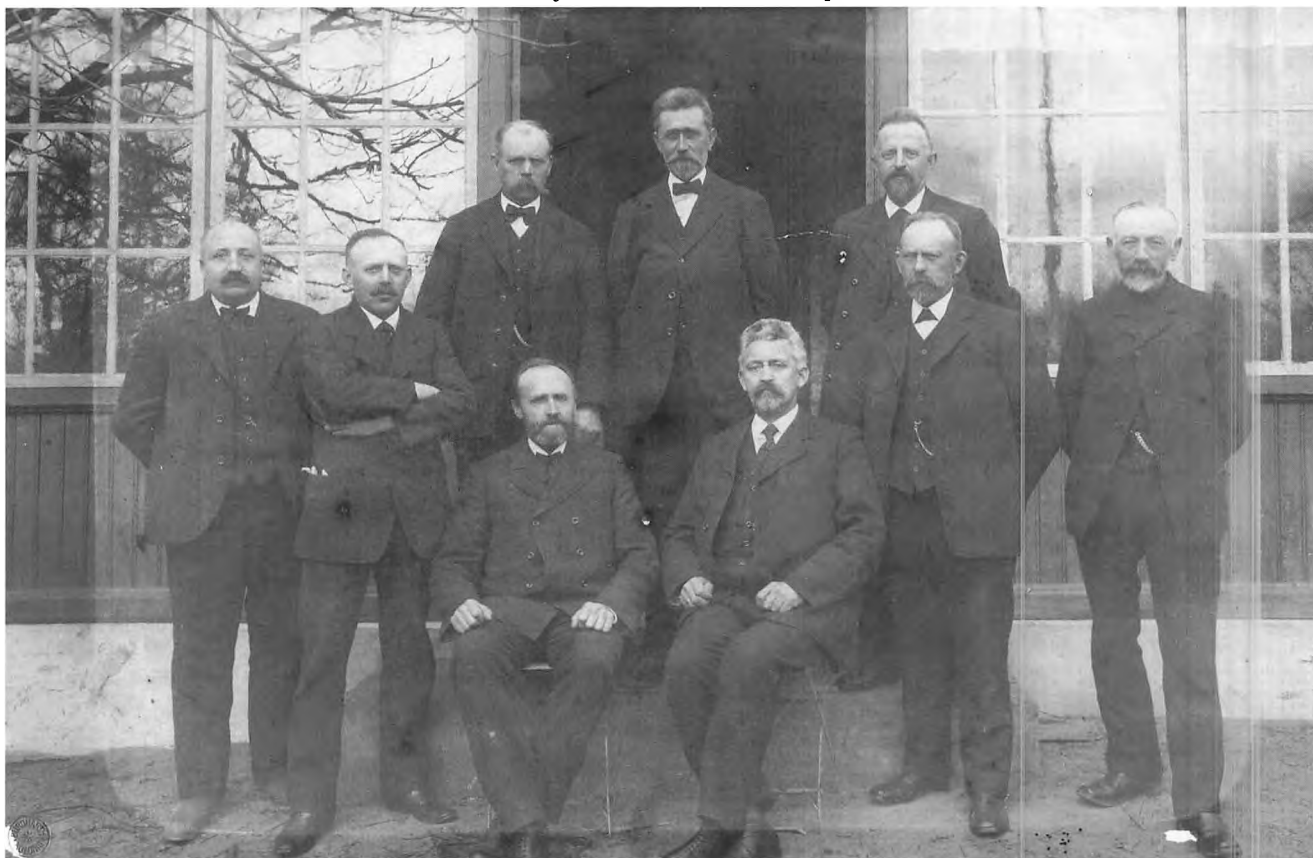
Det fremgår meget tydeligt af de gamle sogneråds­protokoller fra 1800-tallet, at rådet følte sig ansvar­lig for, at fattige og personer, der på grund af syg­dom eller ulykke ikke kunne klare sig som før, skulle have hjælp og støtte til at klare sig videre. Samtidig vidste alle, at de, der fik fattighjælp, mi­stede deres valgret. Der blev oprettet sygekasser efter loven i 1892, der kom en lov i 1905 om børne­forsorg og lov om arbejdsløshedsforsikring i 1907.

K.K. Steinke fik slået fast i 1912, at alle har ret til offentlig hjælp uden at miste valgretten. Han arbej­dede videre i folketing og justitsministerium og fik gennemført socialreformen i 1933 og i 1937/38 ret­ligheder for børn født uden for ægteskab og svan­gerskabsloven.

Verdenskrigen fra 1914-18 har vi ikke mange ud­sagn om i Bramdrup. Danmark, Norge og Sverige var neutrale, men der faldt 6000 sønderjyder på slagmarkerne. Den begivenhed, de syd- og sønder­jyske landsdele blev mest berørt af, var Genforenin­gen med Sønderjylland. Mange fra Bramdrup kørte i hestevogne til Christiansfeld og hyldede kong Christian X, da han red over grænsen ved Frede­rikshøj.

Harte-Bramdrup kommune måtte som de andre kommuner, der ejede Egtvedbanen, være med til at nedlægge den i 1930, efter at den havde været i drift siden 1898. Den 31. maj kørte det sidste tog, og i 1936 var de økonomiske mellemværender mellem kommunerne afsluttet.

Sognerådet er fotograferet i 1912 på rådets 70 års dag. Nu var der 9 medlemmer. Fra venstre bagest: Peter Lauenborg, Jakob Jakobsen, Hans Jakob Hansen. Fra venstre forrest: 1. ?, 2. Jørgen Jensen, 3. ?, 4. ?, 5. Møller Christian Hansen, 6. Hans Geertsen, formand. Foto måske på "Skovkroen".

Afgivelse af det østlige Bramdrup til Kolding

Fra slutningen af 1800-tallet havde Kolding Købstad flere gange forsøgt at få den lille kommune, Kolding Slotsogn, Brusk Herreds mindste kommune, indlemmet i købstaden Kolding, fordi kommunen var skattely. Man havde fordel af nærheden til købstaden, men betalte langt mindre i skat, fordi man ikke havde byens sociale problemer. Ordet at indlemme er et gammelt udsagnsord, der betyder "gøre til en del af noget". Slotsognet på 167 ha, var ikke det eneste område, købstaden havde øje på, og når man ser på et datidigt kort, kan man godt forstå, at Kolding kommune gerne ville gennemføre "indlemmelserne", for der var bymæssig bebyggelse i en ring omkring købstaden. Det, det drejede sig om, var 115 ha fra Vonsild sogn, 205 ha fra Seest sogn, mindre områder fra Dalby sogn og fra Harte-Bramdrup kommune 221 ha og i alt ca. 5000 mennesker. I 1885, 1889, 1902, 1917/18, i 1925 og 26 prøvede Kolding at få sammenlægningerne gennemført, men uden resultat. I 1928 nedsatte staten og Kolding kommune en kommission til at stå for forhandlingerne. I Harte-Bramdrup gennemførte man den 9. jan. 1930 en afstemning om afgivelsen af jordarealet. Af 832 stemmeberettigede stemte 447 mod afgivelsen, 83 stemte for, og 13 stemmer var ugyldige. Afstemningen var vejledende, men fik ingen betydning for det videre forløb. Indlemmelsen blev gennemført alligevel fra 1. april 1930.

Fra østsiden af skoven skulle Harte-Bramdrup afgive al jorden mod Eltang sogneskel til bækken ved Strandhuse, området ved Kolding Fjord og langs Marielund til Komarksbuskene, samt mindre områder mellem Harte og Kolding. Det var særlig mærkbart på vores kommunekasse, at villaområdet med de gode skattebetalere skulle afstås. Men igen, hvis man ser på et kort over det område, der skulle afgives, så har beboerne i det område altid haft nemmere ved at orientere sig ned mod fjorden og mod Kolding end gennem skoven til Bramdrup og Harte.

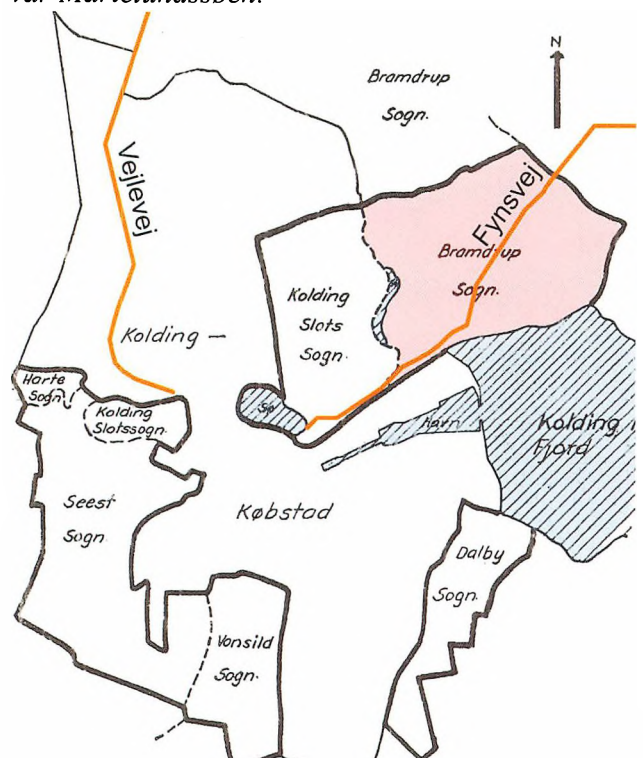
I 1925 var der i Harte-Bramdrup 2061 indbyggere. 1. april 1930 var der 1364 indbyggere. 535 personer hørte nu til Kolding købstad. I købstaden var der pr. 1. jan. 1930 16.214 indbyggere, efter 1. april 1930 var der 21.285. Ved afgivelsen af jordarealet fik Harte-Bramdrup kommune 274.000 kr. fra Kolding. Dem valgte sognerådet at købe obligationer for, så de kun ville bruge renterne i kommunens arbejde. De fortrød senere, at de ikke med det samme

havde fået plejehjemmet i Harte bygget og havde fået skolebygningerne forbedrede.

I 1930'erne og 1940'erne levede man i Bramdrup nøjsomt, som man altid havde gjort. Tekstilerne blev genbrugt, haverne blev dyrket med forråd for øje, så der var kartofler og suppeurter til langt hen på foråret. På loftet lå æblerne, ved skorstenen hang røget flæsk og skinke, og nede i kælderen kom der jævnligt svinekød i saltkarret eller i de moderne henkogningsglas.

Landsbyen kom tåleligt gennem de 5 krigsår og var hurtig klar til at tage fat igen. Men det blev aldrig det samme som før krigen. Gårdmændene købte traktorer og andre maskiner, som overflødiggjorde en stor del medhjælperes arbejdskraft. I 1950'erne blev det samtidig bedre at være arbejder på en fabrik med faste arbejdstider og aftalt løn, også for overarbejde. I og omkring Bramdrupdam søgte mange til Frøvirksomheden i Almind, Børstefabrikken Dan i Nr. Bjert, Kolding Vatfabrik og ikke mindst Sonebjerg Maskinfabrik og Jydsk Beton.

Vi har tegnet Vejlevej og Fynsvej ind på kortet. Grænsen mellem Kolding Slotsogn og Bramdrup var Marielundssøen.

Sognerådets sidste tyve år, 1950-1970

Ved udgangen af 1949 afgik sognerådsformand Jacob Jacobsen efter 20 år som formand, og flere af de andre medlemmer holdt også op. Der kom 5 nye i sognerådet, som havde 8 medlemmer fra Borgerlisten og 1 fra Socialdemokratiet. Fabrikant Anton Hansen blev formand. Kort tid efter det næste valg i 1954 døde Anton Hansen, og gårdejer M. Jensen blev formand. I 1958 blev gårdejer Hans Siedelmann formand, og han beholdt posten, indtil Harte-Bramdrup Kommune blev sammenlagt med i Kolding Kommune i 1970.

Op gennem alle sognerådsperioderne har Harte og Bramdrup hver valgt en brandfoged. Det var ham, der skulle dirigere slukningsarbejdet og have en plan for, hvor man fik vandet fra til slukningen, og hvordan man fik det til brandstedet. I Bramdrup havde vi lige ved siden af karetmager Berthelsen et sprøjtehus, hvor brandspande, slanger og en kærre stod parat, hvis der blev varslet brand. Skorstensfjermester Knud Dahl var den sidste brandfoged.

I 1962 blev man brandmand sådan:

Ingen kan huske, hvordan sprøjtehuset var indrettet. Se, hvor det lå, i bind 2, side 46. Billederne er fra Slesvigske Vognsamling i Haderslev, de fine skindspande er fra 1800-tallet. Falck overtog redningsarbejdet i Bramdrupdam i 1970.

Bramdrupdam Brugsforening

pr. Bramdrupdam

Telefon Bramdrup 150 - 151

Den 11/5 1962

Hr Gdr A Krab Petersminde
Bramdrupdam

Det meddeles dig at Du er valgt
til Brandmand fra Dags Dato.

Brugsen 11/5 1962

Kr. Hansen Brandfoged

Valget var livslangt, men man holdt op, når man følte sig gammel. To større opgaver var branden i 1964 på Typidan, og i 1966 på Shell benzinstationens malerværksted.

Om det sidste sognerådvalg i 1966 skal nævnes, at der kom kvinder i sognerådet, hele 2. Det var kontorassistent Grethe Venborg fra Socialdemokratiet og hjemmesygeplejerske Karen Horsted fra Fælleslisten.

Skolebyggeriet blev også i dette sogneråd diskuteret kraftigt. Man mente, at den nye skole i Bramdrup skulle indeholde 3 klasseværelser, sløjdløkkale, skolekøkken og en gymnastiksal, og at der så ville være god plads mange år fremefter. Det slog jo ikke til. Allerede først i 1950erne havde borgerne med Karl Bødker i spidsen lavet underskriftsindsamlinger for at få den ny skole bygget. I over to år lå sagen i ministeriet. I 1958-63 måtte Bramdrupvej 13 inddrages til skolelokaler, men skolen havde stadig ingen faglokaler og gymnastiksal. Så begyndte byggeriet,

og i 1963 kunne man tage de ny lokaler i den nuværende skole i brug. Se s. 82.

I Harte blev alderdomshjemmet "Solgården" indviet i 1963.

Harte-Bramdrup Kommune måtte i gang med at bygge rensningsanlæg og foretage ændringer i kloaksystemet. Mange husejere var ikke klar over de tekniske forbedringer, der skulle til, og hvad de kostede at etablere. Kommunen var med i forhandlingerne om nedlæggelsen af Troldhedebanen, og banens aktionærer gik med et flertal ind for nedlæggelsen i 1967/68. Et andet stort projekt var statens og amtets renovering af Vejlevej gennem Bramdrupdam. Vejbroen over Troldhedebanen skulle bygges om, og det kom til at vare fra 1968-70.

De sidste år af 1960erne var desuden årene, hvor staten arbejdede med etableringen af motorvejen fra den nye Lillebæltsbro til Vejlevej, alle de 9 kommuner omkring Kolding arbejdede med problemer ved en sammenlægning med Kolding, og i Bramdrupdam var de store udstykninger af de gamle gårdes jorder begyndt.

Parceludstyknings fra 1950erne

Harte-Bramdrup sogneråd købte Damhus-området i 1954 med udstykning for øje. Det var ingeniør Møller Nielsen og landinspektør Jeppesen, der planlagde udstykningen. Kommunen købte jorden for 2 kr. pr. m², og solgte den byggemodnede parcel for 6 kr. pr. m². I 1955 blev jorden fra Mosegård købt, 6 kr. pr. m² og solgt for 12 kr. pr. m². I 1962 begyndte salget af parceller på Sønderled, Nørreled, Mosegårdsvej, Vestervang og Damhusvej.

I 1967 aftalte Harte-Bramdrup kommune købet af ejendommen "Julianelyst" med ejeren Knud Sejer Sørensen. I 1965-66 havde kommunen omlagt Bramdrupskovvej, så den blev ført i en blød bue fra det højeste punkt på 62,7 m uden om den gamle landsby, hen over Rønningsmindes jord og videre mod nord til Nørreskovgårdsvej. Overballe, Midtballe og Nederballe, som det store markområde syd for Bramdrupskovvej hed, kunne nu planlægges til parcelhusbebyggelse.

Kommunens vejudvalg, Hans Siedelmann, K.E. Reddersen og J. Spedsberg samt landinspektør Jeppesen og byplanarkitekt Bent Viggo Hansen, gik i gang med planlægningen. Man blev enige om et

Rensningsanlægget. Til højre ses Troldhedebanens dæmning og til venstre Engvangs mark. Rensningsanlægget blev bygget i 1961-62. Landinspektør Jeppesen var projekterende, og anlægget udarbejdet af Wright, Thomsen og Kier.

trafik-differentieret system, hvor der på udstykningsvejene kun kom den trafik, der hørte til bebyggelserne. Parcellerne lå med 8-12 stykker i "lommer" både på højre og venstre side af de 3 blinde veje, som fik navnene Brynet, Gyden og Løkken. Fra lommerne gik der stier over til en af de andre vejes lommer eller ud til den sti, der går rundt om hele bebyggelsen. Fra stien et der året rundt mulighed for at nyde terrænet med Ravnsbjergene, "Banansøen" og Jens Erik Jensens sø, Troldhedestien og skoven. Ved flere af lommerne er der plads til bord og bænke, grillplads o.lign. Prisen på jorden til veje, stier og pladser blev indregnet i grundens pris.

Arbejdet med at byggemodne arealerne blev efter licitation givet til entreprenørfirmaer. Det gælder el, vand, kloak, telefon, varme og senest i 2009 bredbånd. De store højspændingsmaster, som skæmmede arealet, blev nedtaget i 1997.

Den dag i 1969, da salget af de 130 grunde begyndte, var kærneren på kommunekontoret bekymret for, om der nu kom nogle købere, men uden for stod der allerede en pæn kø. Det var salg til private, bygmestre kunne højst købe 3-4 grunde.

Denne procedure ved planlægning og byggemodning blev brugt ved udstykningen af de øvrige gårdes jorder, også efter de 9 omegnskommuners sammenlægning med Kolding i 1970.

Sundhed og sociale forhold

1945. En mand på "Ankersminde" havde hesten. Marken er hjørnet af Bramdrupvej og Gl. Stationsvej ud for Bramdrupvej 14. Huset til venstre er møllehuset, huset til højre er møllen. Viggo, Jørn og Egon er Mikael's drenge, og gravhundene er Kvik og Smut. Drengene rendte på bare ben, var nysgerige, fik set og hørt en masse og prøvede kræfter med dyr og redskaber.

Sygekassen

Af Niels Juhl Andersen

I 1870-80'erne begyndte man i Danmark at oprette sygekasser, men de svageste og fattigste meldte sig ikke ind, selv om de, hvis de blev syge, så enten måtte have fattighjælp eller gå til en kvaksalver. Til sidst måtte de alligevel ofte have lægehjælp.

Fra 1892 gik sygekassebevægelsen frem. Medlemmerne blev sikret i tilfælde af sygdom og hospitalsindlæggelse og til medicin, behandling m.v. samt evt. dagpenge som erstatning for mistet arbejds løn. Den 4. april 1973 afløstes sygekasserne af Lov om Offentlig Sygesikring og Lov om Dagpenge ved Sygdom og Fødsel. Siden den gang har alle danskere haft et sygesikringsbevis.

I sygekasserne betalte man efter indtægt og kunne være A- eller B-medlem. I 1930-40'erne var kontingentet 2 kr. pr. kvartal pr. familie. I 1930'erne stod Søren A. Sørensen, Damhus, for Bramdrupdam Sygekasse. Han døde i 1947, og fra 1953 stod skrædder Niels Andersen for sygekassekontoret. Indtil 1965 havde der været sygekasse både i Bramdrup og i Harte, men nu måtte der kun være én, og det blev i Bramdrup. Niels J. Andersen blev fastansat, og hans kone Karoline blev medhjælp. I 1970 blev de små kommuners sygekasser overført til Kolding, og de fastansatte fulgte med dertil.

Bramdrup Sygekasse havde 50 års jubilæum i 1933. Det festligholdtes ved en komsammen på kroen og

en, der kender bestyrelsen godt, digtede en sang om alle de implicerede bestyrelsesmedlemmer. Der har været flere opkrævere: Sigurd Marcussen fra Surkær, Knud Knudsen fra Sønderholmsvej og Peter Juhl, der også var kloak- og drænmester. Man gik over til giroindbetaling i 1960.

De store sygdomme

Af Hanne Hagedorn

Sygdomme var og er noget, folk frygter. I århundreder kendte man til sygdommes forløb, men kun lidt til, hvorfor man blev syg, og at hygiejne havde betydning.

Pesten i 1300-tallet var en ondartet infektionssygdom. Først florerede den i Syd- og Sydøst-Asien, men i 1300-tallet var der store epidemier i Europa, bl.a. den såkaldte "sorte død", en af de rotteoverførte sygdomme. Man regner med, at 1/3 af Europas befolkning døde under epidemien. I 1653 brød pesten ud på Bornholm, og derfra bredte den sig i 1654 til København og store dele af Sjællands. Den varede til 1657. I Jylland kom pesten sydfra sammen med danskernes allierede, brandenburgere og polakker, der afløste de svenske tropper i 1659-60.

Kopper er en meget smitsom infektionssygdom, som man har kendt i mange århundreder. I 1790'erne kom verdens første koppevaccine og i mange år fik alle vaccinen, så man i 1960 erklærede sygdommen for udryddet.

Sanatoriet ophørte i 1960.

Kolera er en smitsom tarminfektion. Den sidste kolera-epidemi var i København i 1853. Koldingområdet slap for sygdommen, men man forebyggede ved at bygge særlige kolerahuse.

Tuberkulose er en infektionssygdom. Der var et angreb af lungetuberkulose i Danmark fra 1850-60erne. Også på Koldingegnen var sygdommen udbredt i begyndelsen af 1900-tallet, og da antallet af angrebne steg voldsomt på landsplan, blev det nødvendigt at bygge tuberkulosesanatorier, bl.a. Julemærkesanatoriet for børn ved Kolding Fjord. Mange familier havde et medlem, der kom på tuberkulosesanatorium, og ikke alle overlevede.

Marianne Sidelmann fik TB og døde fra sine 2 små drenge i 1918. Petra Lauenborg var på sanatorium i Silkeborg i 1905 og kom sig. Da den rullende tuberkulosevogn i 1950 kom til Bramdrupdam, fik den 21-årige kommis Aage Rasmussen og den unge mor, Helga Lauritsen konstateret TB. De kom på hospital og på sanatorium, og begge kom sig. Cykelsmed P. Engeberg døde af tuberkulose i 1956. På dette tidspunkt var sygdommen ellers ved at være udryddet blandt danskere pga. kalmettevaccinationerne.

Difteritis er en smitsom bakteriesygdom. Der var en epidemi i 1876. Den 29. august 1896 var der et tilfælde af difteritis i lærer Eriksens familie. Den syge kom på sygehuset og kom sig. Skolen var lukket nogle dage. Karl Bødker fik difteritis i 1921 og kom sig.

Den spanske syge var en af de mest dødbringende sygdomme, en slags influenza beslægtet med nutidens farlige fugleinfluenza. I årene 1918-19 hær-

gede sygdommen store dele af verden og slog 20-50 millioner mennesker ihjel, heriblandt flere tusinde danskere. I Bramdrup døde smed Sørensen's kone i 1919, og 3 af børnene på Brødsgaard i 1918-20. De, der overlevede sygdommen, blev til gengæld modstandsdygtige over for den resten af livet. Nogle af skolebørnene i Bramdrup blev syge i 3-4 uger i efteråret 1918, og fra 19. november til 30. november står der i skoleprotokollen: "Spanske Ferie" – skolen var lukket! Helt hen i marts var 12 syge i 12-14 dage og i april 1919 flere i 8-21 dage. Igen i september til november 1919 kan man se, at 7 elever var syge i 19-25 dage. Navnet "den spanske syge" er fremkommet sådan: I Spanien var der ikke censur på avisernes skriverier, så de var først ude med meldinger om epidemien, derfor navnet.

I det seneste halve århundrede har der været to globale epidemier, den asiatiske influenza i 1957 og Hongkong-influenzaen i 1967. Epidemierne var dog ikke så voldsomme og med så mange dødsfald som under den spanske syge.

Engelsk syge, raktis, blev kendt i 1930erne. Den skyldes mangel på sollys og D-vitamin, så knoglerne ikke danner nok kalk. Kuren var 1 skefuld levertran hver dag, senere blev det til en "Livol" pille kombineret med sollys.

Polio er en akut virussygdom. Gustav Lind, f. 1886, fik børnelammelse i 1902, men i 1904 var han helt rask igen. I Bramdrup fik Marie Rønning som 16-årig i 1924 børnelammelse, kom på sygehuset, hvor hun døde 5 dage efter. Karl Bødker fik børnelammelse som voksen i 1942. Han blev rask efter et år på sanatorium. I løbet af 19 uger i 1952 blev 2.700 københavnere angrebet af polio, i alt omkring 7.000

tilfælde blev registreret i København. Der blev i hast udviklet en vaccine, og den 27. april 1955 blev vaccinen frigivet. Danmark var det første land i verden, der kunne tilbyde gratis vaccine til alle børn i de 5 første skoleklasser. En del mennesker dør stadig med eftervirkninger af polio.

I 2009 blev Danmark og mange andre lande ramt af en influenzaepidemi. Ordet pandemi bruges om en epidemi, der er udspreddt over store landområder.

I Danmark vaccineres i dag for en del børnesygdomme, bl.a. kighoste, polio, difteritis, mæslinger. I 1863 lød en kopeattest sådan: →

Selv om lægevidenskab og sygdomsbehandling har gjort store fremskridt, frygter vi også i 2010 livstruende sygdomme som hjerte-, kar-, lunge- og kræftsygdomme.

Ældre, handicappede og sygepleje

Af Inga Bødker

Solgården i Harte

Solgården, Esbjergvej 111, Harte, blev opført i 1961-62 og indviet 8/11-1962. Sognerådet i Harte-Bramdrup Kommune havde gennem mange år drøftet og forhandlet om placering, størrelse og økonomi vedrørende opførelse af et alderdomshjem. Men nu havde sognet fået et flot alderdomshjem – en firelænget bygning omkring en lukket, beplantet gårdhave. 18 beboere var flyttet ind, og da de fleste var selvhjulpne og kunne hjælpe til i køkkenet, med rengøringen eller i haven, var der kun ansat en bestyrer og tre piger. Enkelte beboere havde egen lejlighed. Resten havde hver et værelse, hvor der var installation til radio. Smedemester Anders Andersen havde en lejlighed på 1. sal, som han selv havde indrettet og betalt. Lejligheden blev senere besty-

Kokoppe-Indpodnings-Attest

Karen Kirstine Marie Pedersen, Datter af gaardejer P. Christensen født i og boende i Raadvad 1 aar gammel, er af mig underskrevet, aar 1863 den 16. juni indpodet med kokopper.

Ved nøjagtigt Eftersyn, imellem den 7de og 9de Dag efter Indpodningen, har jeg fundet alle de Tegn, som vise dem at være de ægte Kokopper: de vare nemlig hele og ubeskadigede, opfyldt med klar Væske, i Midten nedtrykkede, og omgivne med en rød Kreds, hvilket herved, på Ære og Samvittighed, bevidnes af F. Bloch, distriktslæge.

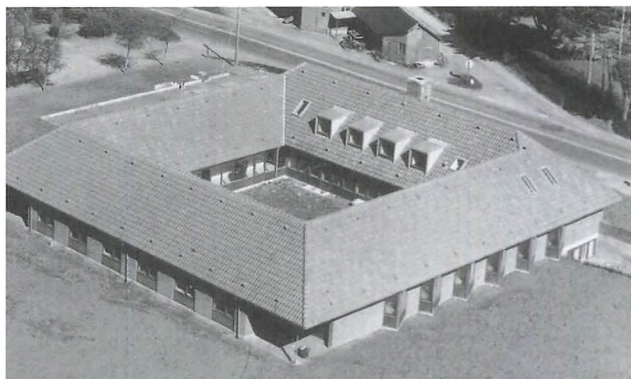
Kolding d. 23. juni 1863

rerindens bolig. I opholdsstuen var der et fjernsyn, som var skænket af én af beboerne.

Efter sammenlægningen med Kolding Kommune i 1970 omdannedes Solgården til et plejehjem for fortrinsvis ældre demente. Min far, Karl Bødker (1907-1989) tilbragte det sidste halve år af sit liv på Solgården, og der havde han det godt. Plejehjemmet var nærmest familiært. Dengang var der ca. 20 beboere og ca. lige så mange ansatte. Plejehjemmet lukkede den 1. marts 2010.

Bramdrupdam Bofællesskaber

Bramdrupdam Bofællesskaber, Centervej 7-19, blev bygget i 1987. Institutionen hørte under Vejle Amt indtil nedlæggelsen af amterne i 2006 og overgik derefter til Region Syddanmark. Den 1. januar 2010 overgik Bramdrupdam Bofællesskaber til Kolding Kommune.

Bofællesskaberne er et botilbud, der henvender sig til voksne med varig fysisk og psykisk funktionsnedsættelse. Bofællesskabet har 38 beboere. De fleste ansatte er pædagoger og omsorgsmedhjælpere. Beboerne er fordelt i 7 huse. De er i de enkelte huse sammensat efter alder og funktionsniveau. Der er også et fælleshus, hvor administrationen og fysioterapien holder til. Nogle af beboerne tager hver dag på arbejde (beskyttet beskæftigelse). Fritiden bruges på forskellige aktiviteter f.eks. musikundervisning og folkedans. Herudover tager beboerne ofte på ture ud af huset, enten sammen eller hver for sig. Hvert år tager de beboere, der har lyst, på ferie.

Man møder beboerne i gadebilledet. Nogle kommer alene, andre ledsages af en pædagog og nogle bliver kørt i kørestole. De færdes meget omkring det nærliggende Bramdrupdamcenter. De handler i Super Brugsen og er dermed en naturlig del af livet i lokalområdet. Alt tyder på, beboerne har det godt i Bofællesskabet.

Plejecentret Kirsebærhaven

Kirsebærhaven, Kirsebærvej 4, er bygget som erstatning for Højegården Plejecenter, der ikke længere opfyldte tidens krav til gode boliger. Kirsebærhaven blev taget i brug i april 2004 og har 62 boliger, hvoraf 4 er ægteparboliger med et ekstra værelse. Der er plads til i alt 66 beboere. Kirsebærhaven består af 2 huse i to etager og 5 huse i et plan. Alle boliger indeholder stue, soveværelse og badeværelse. Udenom Kirsebærhaven er der dejlige grønne områder, bl.a. en lille sø og asfalterede stier af hensyn til kørestole- og rollatorbrugere. Kirsebærhaven har en del frivillige hjælpere.

Kirsebærhaven er bygget som leve-bo-miljø. Det vil sige, at alle boliger er samlet i boenheder på seks til otte boliger. Disse boliger deler fællesfaciliteter

som opholdsstue, køkken og bryggers. I de enkelte enheder laves mad af personalet og beboerne i fællesskab. Beboerne har egen husholdningskasse, og bestemmer selv menuen samt sørger for indkøb. Kirsebærhaven har seks boliger i en dement-enhed. Fra 1. januar 2002 har der været regler for, at kommunerne skal oprette bruger- og pårørenderåd ved alle plejehjem og lignende boligenheder. Rådene skal være et dialogforum mellem kommunen og beboerne/de pårørende om tilrettelæggelsen af hverdagen (kostplaner, arbejdsrutiner, aktiviteter, samvær m.v.) for beboerne. Endvidere skal kommunerne føre tilsyn med plejehjem og lignende boligenheder med mindst et uanmeldt og et anmeldt tilsynsbesøg årligt på plejehjemmene.

Dagcentret Toften

Dagcenter Toften, Kirkely 24, er et samlingssted for pensionister og efterlønsmodtagere. De kommer fra en stor del af Kolding-området. Der er gode busforbindelser til og fra Kolding. Det er gratis at komme på Toften.

En dråbeformet græsflade er resten af de gamle gårdes "lilletofter". Dagcentret "Toften" er bygget i den spidse del. Der blev plantet pyramidepopler på Toften og for et par år siden også "byens juletræ".

Toften blev indviet og taget i brug i september 1987. Huset er bygget og ejet af boligselskabet Lejerbo, og Kolding Kommune står som lejer med de driftsomkostninger, det medfører. Toften er i høj grad brugerstyret. Det aktive indhold er lagt i hænderne på alle, der bruger dagcentret. Aktiviteterne tilrettelægges af det valgte brugerråd, der består af 7 medlemmer og 2 suppleanter.

Aktivitetsleder Birthe Larsen var ansat fra starten til udgangen af 2009. Birthe Larsen var meget kreativ. Hun kunne undervise i stort set alle de kreative fag, og stod også for bestilling af materialet. Nu er der ingen lønnede ansatte på Toften, men der udføres et stort frivilligt arbejde, og der er fortsat stor aktivitet. Man kan væve, sy, strikke, kniple, male, slibe sten, lave smykker og meget andet. I kælderens er der et veludstyret træværksted. Centret har et lille bibliotek, hvor man kan låne bøger. Frisør og fodpleje forefindes. Der er små madhold for mænd. Der er mulighed for at spille kort, billard, dart m.m. Om sommeren er der i haven putting-green samt petanque og krolfbane. I løbet af året tilbydes en

række arrangementer strækkende sig fra musik, sang, foredrag og film til fester og udflugter. Der lægges stort vægt på det sociale samvær, og Toften betyder meget for mange.

Nu i 2010 er der p.g.a. nedskæringer intet ansat personale. Brugerrådet står for den daglige drift. Mange skiftes til at påtage sig de forskellige job. 16. september 2010 fejrede brugerne Toftens 23 års fødselsdag med boller og lagkage.

Ældreboliger Bramdrupdam

Centervej-Nørregyde-bebyggelsen består af 14 ældreboliger, som er opført i 1987/88. Kirkely-afdelingen består af 20 ældreboliger, som er opført i 1988/89. Boligselskabet Lejerbo ejer begge afdelinger. I hver bygning er der 2 boliger, der hver har en terrasse/have. Det er tilladt at holde hund eller kat. Beboerne i begge afdelinger har gode indkøbsmuligheder i det nærliggende Bramdrupdamcenter og gode busforbindelser til og fra Kolding.

Sygeplejeforeninger

De første sygeplejeforeninger blev oprettet i 1880-erne. De havde ret til at ansætte og afskedige hjemmesygeplejersker. Et eksempel på en hjemmesygeplejerskes opgave: Hvis en familie havde "fnat", skulle hele familien smøres ind og sove med salven natten over. Om morgenen blev der tændt op i gruekedlen, og hvert familiemedlem fik salven vasket væk. Som regel var det nok med én gang salve, men ellers måtte man i gang igen.

Vi kan ikke se, hvornår Bramdrup Sogns Sygeplejeforening blev stiftet, men vi ved, at Niels Jensen, Alfredsminde, var med i bestyrelsen omkring 1919. Mejeribestyrer Boysen har været bestyrelsesmedlem. Boysens kone Sine, der selv havde været sygeplejerske, har været formand for sygeplejeforeningen i 1930'erne.

I 1930 sammensluttedes Bramdrup Sogns Sygeplejeforening med Bramdrup Sogns Sygekasse mod et årligt kontingent på 2 kr. 60 øre. I 1950erne var fru pastor Sarnæs formand for Sygeplejeforeningen i Seest og Harte-Bramdrup.

Hjemmesygeplejersker i Harte-Bramdrup Kommune

Alma Andersen

Fru Alma Andersen (1889-1983) kom fra Møsvrå. Hun var hjemmesygeplejerske i 1920erne og hjalp også til som jordemoder. Omkring 1930 blev hun gift med skrædder Johannes Andersen (1892-1967). De boede på Paabyvej 15. Efter sit giftermål arbejdede Alma som afløser for de fastansatte hjemmesygeplejersker indtil sidst i 1940erne. Derefter arbejdede hun som skolesygeplejerske i Harte-Bramdrup Kommune. De årlige skolelægeundersøgelser var netop blevet indført sidst i 1940erne. Således var Alma skolesygeplejerske, da jeg gik i skole i 50erne. Jeg tror, Alma kendte de fleste børnefamilier i byen, og det kunne hun bruge som skolesygeplejerske. Hun kunne følge skolelægens undersøgelser, samtidig med at hun analyserede urinprøverne. Fandt lægen en sygdom hos et barn, kunne Alma fortælle, om der var samme sygdom i barnets familie. Alma arbejdede som skolesygeplejerske indtil omkring 1960. Alma var et retskaffent og hjælpsomt menneske. Hun fulgte med tiden, og man kunne altid få gode råd og behandling hos hende, f.eks. kunne man få skyllet sine ører for ørevoks.

Esther Sørensen

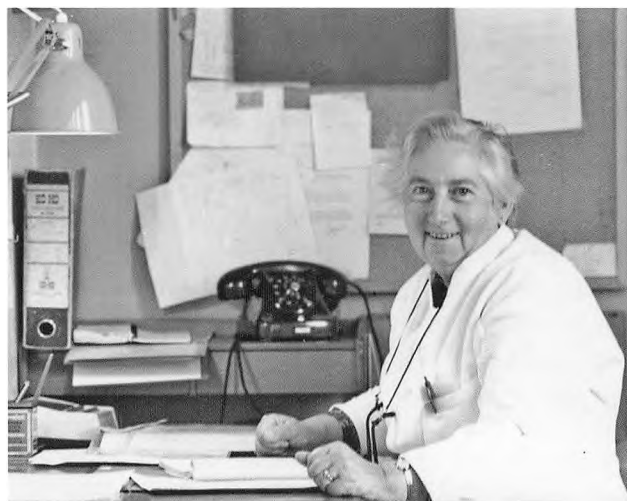
Fru Esther Sørensen (1902-1987) var hjemmesygeplejerske i 30erne. Hun var født og opvokset i et meget religiøst hjem i Bølling. Hun boede først i en taglejlighed, Vejlevej 315. Ejeren, tømmer Pedersen, boede med sin familie i stueetagen. Omkring 1940 blev hun gift med naboen, husmand Jørgen Martin Sørensen (1899-1969), 'Damhus', nu Vejlevej 309-11. Derefter lagde den meget afholdte Ester sygeplejergerningen bag sig. Hun havde nu nok at gøre med at stifte familie og hjælpe til på gården. Da Damhus' jorder i 1962 skulle udstykkes til byggegrunde, solgte Esther og Jørgen ejendommen. De købte en anden ved Vork og flyttede dertil.

Kamma Petersen

Frk. Kamma Petersen var hjemmesygeplejerske fra ca. 1940 til 1953. Hun boede til leje i kælderen hos enkefru Astrid Sidelmann, Centervej 6. Frk. Petersen må have haft min far som patient, da han havde børnelammelse i 1942/43. Jeg kan huske, at frk. Petersen nogle gange kom og gav min lillebror Jens en penicillinindsprøjtning, da han havde lungebetændelse som etårig i 1950. Hun må have været den første hjemmesygeplejerske, der kørte rundt til patienterne i bil. Somme tider havde hun sin lille hund med i bilen.

Ingrid Engebjerg

Sygeplejerske fru Ingrid Nanna (Musse) Engebjerg (1916-1979) var afløser for de fastansatte hjemmesygeplejersker fra sidst i 1940erne til 1956. Hun var gift med Hans Peter Engebjerg (1909-1956). De boede på Bramdrupvej 2, hvor Hans Peter også havde en cykelforretning med værksted. De fik datteren Anne i 1947. Hans Peter havde tuberkulose. Nogle

gange, når han var indlagt, og fru Engebjerg var hos ham, blev Anne passet hos Meta de Place (se bog 1 side 80), der var husbestyrerinde hos husmand Niels Jensen, Gl. Donsvej 9. Meta kunne sagtens se efter Anne samtidig med, at hun passede huset og var karl på gården. Efter Hans Peters død i 1956 arbejdede fru Engebjerg som fast nattevagt på Julemærkesanatoriet. Anne sov alene om natten, når hendes mor var på arbejde. De havde dog en ringklokke, som havde forbindelse til naboerne Bodil og Karl Laursen (se bog 1 side 73), så Anne kunne benytte klokken, hvis der skete noget. Fru Engebjerg sluttede på Julemærkesanatoriet i 1958, og var derefter heltidsansat på Ortopædisk Ambulatorium, Kolding Sygehus, indtil 1978.

Fru Engebjerg var en meget rar og kvik dame. Hun var lille og spinkel, men var psykisk stærk som en klippe – hun kunne ikke kues. Når fru Engebjerg havde fri fra sit faste arbejde, kom der af og til nogle til hende for at blive behandlet for små skavanker eller skader, og de fik gode råd. Anne fortæller, at man fik skyllet sine ører for ørevoks ved spisebordet. Fru Engebjerg var altid hjælpsom, og hun modtog ikke betaling fra de mennesker, der blev behandlet hjemme hos hende. Hun var også bestemt – hun irettesatte folk, hvis de ikke fulgte hendes vejledning. Som det fremgår, må fru Engebjerg have været en meget travl dame, men det kunne man ikke se på hende. Hun deltog også i de aktiviteter, der var i byen. Anne blev gift med Niels Peter Bejer i 1966. I 1969 flyttede de ind i stueetagen i Annes Barndomshjem, og der voksede deres to børn op. Fru Engebjerg flyttede ind i lejligheden ovenpå, hvor hun boede indtil sin død.

Karen Horsted

Fru Karen Horsted (1912-1999) blev ansat som hjemmesygeplejerske 1. april 1953 af Harte-Bramdrup og Seest kommuners Sygeplejeforening. Hun var gift og boede i Alpedalen. Hende ved vi meget om, for hun har skrevet om sit arbejde i ”Kolding-bogen 1996”.

Hendes løn fulgte overenskomsten. Den lå lidt lavere end den, sygehussygeplejerskerne fik, og pensionen var intet værd. Men efter fire år overtog Dansk Sygeplejeråd også hjemmesygeplejesektoren, og derefter fik hjemmesygeplejerskerne samme løn og pension som sygehussygeplejerskerne. Om søndagen skulle hun kun tage sig af det, der var livsnødvendigt. Barselspatienter skulle hun kun tage sig af, når der var tid, men det duede ikke, for

hvem skulle snydes? Der var ikke mange fridage. Efter et år forlangte hun at få én fridag om måneden, året efter fik hun én mere. Hun fik kontakt med Kolding-sygeplejerskerne og oplandssygeplejerskerne. De mødtes en gang om måneden, hvor de udvekslede erfaringer. De var iderige og fandt på alt, hvad der kunne gøres med beskedne midler, en papkasse kunne lette trykket fra en tung dyne, nogle mursten, pakket pænt ind, kunne gøre sengen højere. Hvert andet år blev der holdt en uges kursus på Nyborg Strand for over 100 hjemmesygeplejersker fra hele landet. Dygtige læger talte om relevante sygdomme, og hvad de kunne gøre. Hjemmesygeplejerskerne betalte selv kurset og skulle bruge ferien på det, men fru Horsted nød at være med. for hun lærte meget.

Midt i 1960'erne havde hun på et år 64 barselspatienter. De fik besøg to gange dagligt i fire dage, og de lå i sengen 6-8 dage. Mødrene ringede til fru Horsted om alle de mange småting, der kan være med en nyfødt. Men hun kunne ikke svare på alle spørgsmålene, så derfor måtte lægen tage over. Sidst i 1960'erne forsvandt barselspatienterne. for nu foregik stort set alle fødsler på sygehuset. Til gengæld fik hun nu meget plejekrævende patienter, for disse blev sendt hjem fra sygehuset dårligere end før i tiden.

Fra 1966-1970 var fru Horsted medlem af Harte-Bramdrup Sogneråd. Hun blev valgt ind sammen med Grethe Venborg. De to var de første kvinder i sognerådet. Hun følte sig mest hjemme på det sociale område, da det relaterede til hendes arbejde.

Efter kommunesammenlægningen i 1970 blev hjemmesygeplejen underlagt den ledende hjemmesygeplejerske i Kolding Kommune. Fru Horsted havde stadig Harte-Bramdrup-området, men hun fik hjælp, når der var spidsbelastning, det var virkelig en forbedring. Endvidere var det en lettelse for hende, at hun kunne komme på kontoret og hente råd, hvis det brændte på. Nu fik hun også normal frihed. Fru Horsted sluttede sit arbejde som hjemmesygeplejerske i 1979.

Irmgard Madsen

Efter kommunesammenlægningen i 1970 var fru Irmgard (Musse) Madsen hjemmesygeplejerske i Bramdrupdam. Hun var også meget afholdt og boede med sin familie på Majvænget 12. Irmgard Madsen bor nu i Egtved.

Husmoderafløsere og hjemmehjælpere

En læge eller en jordemoder kunne fra 1940erne til 1960erne udstede en rekvisition, så hjemmet under sygdom og barsel kunne få praktisk hjælp af kom-

munen. Husmoderafløserne var ansat af kommunen og blev udsendt fra kommunekontoret. I Bramdrup var det bl.a. Gudrun Jensen, Grethe Moesgaard, Inger Augustinussen og Anna Berthelsen.

Efter Bistandsloven i 1976 hedder ordningen hjemmehjælp, og man skelner nu mellem midlertidig og varig hjemmehjælp. Hjemmehjælpere har en etårig uddannelse, hvor der er indlagt praktikperioder.

Ældre eller patienter skal visiteres til ydelsen. Den varige hjemmehjælp er gratis. Ved den midlertidige hjælp er der en mindre egenbetaling. Inden for de seneste år har man kunnet vælge mellem den kommunale hjemmehjælp og private firmaer, ofte er det mest til rengøringsopgaver.

Kolding Kommune er opdelt i tre distrikter. Det nordligste distrikt går fra Storcentret mod nord og omfatter Bramdrupdam, Nr. Bjert, Eltang, Sdr. Vilstrup, Alminde, Viuf, Dons og Vester Nebel. Arbejdet tilrettelægges af hjemmehjælpens personale, der har kontor på plejecentret Kirsebærhaven.

Søndag over middag tager mor opvasken og kan måske nå en halv time på langs, mens Peter Lohmann med Leif i barnevognen og Johannes Kærgaard med Else i vognen og Inger ved siden er ude at se til kalvene. 1940.

Lilleskolen eller forskolen. På den gamle skole boede Ebbe og Elisabeth Mørch et par måneder i sommeren 1963, hvor der stadig var børn i skolestuen. Familien Sparrevohn boede der til december 1966. Efter ombygning til børnehave blev hovedindgangen flyttet til Møllegårdsvej, hvor der også kom P-pladser.

Børnepasningsmuligheder i Bramdrupdam

Af Signe Ejler, tidl. leder af børnehaven Troldebo

I begyndelsen af 1960'erne blev der sat stor fokus på børns opvækstvilkår, trivsel og pasningsmuligheder i hele landet. Det sammen skete her i Bramdrupdam, dels fordi en del kvinder var i arbejde, andre ville gerne ud på arbejdsmarkedet og dels af pædagogiske grunde.

I januar 1967 gik håndværkerne i gang med ombygningen, og den 1. oktober 1967 blev jeg ansat som leder af Troldebo, som børnehaven kom til at hedde. Det øvrige personale blev ansat den 1. november, hvor de første ti børn startede. Den 15. november startede der ti mere, og den 1. januar 1968 blev huset fyldt op. Der var blevet lavet plads til 20 heldagsbørn, 17 formiddagsbørn og 17 eftermiddagsbørn. De fleste mødre til børnene på heldagsstuen havde arbejde, og det havde også en del af halv-dagsbørnenes mødre.

Lisbeth Mogensen, der havde en lægekonsultation i Kolding, var læge for mange børnefamilier i Bramdrupdam, og de tilkendegav over for hende, at de manglede en børnehave i området. Da Lisbeth var meget aktiv i Dansk Kvindesamfund, som et par år forinden havde startet en børnehave i Kolding, gik hun straks i gang med at samle en arbejdsgruppe, som kom til at bestå af medlemmer fra Dansk Kvindesamfund og af interesserede mødre i Bramdrupdam.

Harte-Bramdrup Sogneråd var meget velvillige over for tanken om en børnehave, og efter kort tid stillede de lokalerne i den nedlagte skole på Bramdrupvej til rådighed. H.H. Nielsen og Grete Venborg blev af sognerådet udpeget til at deltage i børnehaveprojektet med råd og vejledning på det lovmæssige område. I 1965 gik man i gang med at starte en legestue 2 formiddage om ugen i de gamle

Peter og Magdalene de Places 10 børn er født mellem 1897 og 1917. Alle passede på hinanden. Her i 1920 var de 2 ældste piger ude at tjene. Drengen i matrosblusen er netop blevet konfirmeret. Dagny sidder foran Arndt.

Gyngerne er gode året rundt. Her er det på "Fristedet" ved hallen, hvor både voksne og børn er ude i den kolde sne.

skolelokaler, som en lille gruppe mødre stod for på skift.

Da bygningerne jo var gamle, måtte vi i årenes løb restaurere utallige gange, og i midten af firserne fik vi bygget en karnap på den ene stue, så der blev plads til 20 børn i stedet for 17. Loftet i huset blev restaureret med nyt badeværelse og et stort ekstra legerum til musik, rytmik med mere. Nye garderober blev der også bygget, da dem, vi startede med, var alt for små. I år 2000 blev der igen bygget større garderober og lavet andre forbedringer i huset.

I midten af firserne var stort set alle børnehavens mødre ude på arbejdsmarkedet, og der var ikke mere grundlag for halvdagspladser. Derfor blev de nedlagt, og der blev nu plads til 40 heldagsbørn.

Sne og vand, vinter og sommer, der sker tit noget spændende både inden- og udenfor i børnehaven Sønderled. På billedet til højre er vi på Troldebo, hvor krokodillen kan bruges til mange ting.

I 1969 startede der en fritidsklub med Bent Justesen som leder i nogle lokaler på skolen, hvor børn fra 9 til 14 år kunne komme hver eftermiddag fra kl. 13 til 18. Fra 1984 kunne børn fra 2. klasse også gå der. Der var mange tilbud til børnene i fritidsklubben i form af forskellige formningsaktiviteter inden døre, og man gik også meget op i forskellige slags sport, fisketure med mere. I 2001 overgik fritidsklubben til et selvejende værested.

Da vi i Troldebo ret hurtigt fik en meget lang venteliste, indkaldte jeg ventelisteforældrene til møde, hvor jeg opfordrede dem til at starte en ny børnehave, da presset i Troldebo, var alt for stort. Der blev samme aften nedsat en arbejdsgruppe til det, og Harte-Bramdrup Sogneråd var igen meget velvillige og stillede en grund på Sønderled til rådighed. Man arbejdede ihærdigt, og i 1972 stod børne-

Fotoet er fra den første dag 1. november 1967 i børnehaven Troldebo. Det er Thastum fra Kolding Folkeblad, der har fotograferet.

haven Sønderled klar til at modtage 40 heldagsbørn, 2 gange 20 halvdagsbørn samt 2 gange 12 småbørn fra 2 til 3 år og med Marie Louise Trolsen som leder. I midten af firserne blev halvdagsgrupperne her også omlagt til heldagspladser, da de fleste mødre havde fået fuldtidsarbejde. I dag har børnehaven på Sønderled 44 børnehavebørn og 15 småbørn. I 2006 blev børnehaven gennemgribende renoveret og fik værkstederne bygget større.

I 1967, da jeg startede i Troldebo, havde der i nogle år været nogle få private dagplejere herude, men ikke nok til, at alle udearbejdende mødre kunne få deres børn passet. Nogle blev passet af familie, andre af naboer eller af en sød dame på vejen. I takt med, at der kom flere småbørnsfamilier i byen, kom der flere og flere dagplejere til.

Med kommunesammenlægningen i 1970 kom vi i Bramdrupdam ind under den kommunale pladsanvisning i Kolding, hvor vi før havde administreret ventelisterne selv.

Dagplejerne kom også ind under den kommunale dagplejeordning i Kolding, og stort set alle blev til kommunale dagplejere. På kontoret i Kolding havde de og har stadig en kontaktperson, der jævnligt besøger dem og bistår med råd og vejledning, hvis der opstår problemer. I 1979 begyndte kommunen at oprette aftenkurser for dagplejere. I begyndelsen var det frivilligt at deltage, men i løbet af de næste år blev kurserne lavet til dag- og ugekurser, og det blev så med tiden obligatorisk, at dagplejerne skulle

Leg med vand! Her er det Jørgen Buchwaldt, der pjasker i karret ved pumpen i 1951, og pigen, der ved, at der nemt kan komme et sprøjt!

deltage i et ugekursus, før de startede. Fra flere dagplejere ved jeg, at de har været meget glade for kurserne, der har haft højt kvalificerede undervisere fra bl.a. Pædagogseminariet. I takt med, at beboelsesområderne i Bramdrupdam er vokset, er antallet af dagplejere også blevet udvidet. I dag er der ca. 48. Et dejligt billede i bylivet er at se dagplejerne gå tur med de små, nogle i barnevogn og et par stykker i hånden. De mødes jævnligt med hinanden, så børnene kan lege sammen, og de voksne kan diskutere eventuelle problemer. Børnene lærer på den måde andre voksne at kende og føler sig på den måde mere trygge, hvis de skal i gæstepleje.

I 1972 var en del arkitekter og byggefirmaer gået sammen om at lave en byggeudstilling på Augustvænget og Septembervænget. Man havde bygget en børnehave til 40 børn på Septembervænget, som stod fuldstændig klar til brug – nok for at lokke familier til at købe hus i det kvarter, men kommunen var ikke interesseret i at gå ind i projektet, og ”børnehaven” blev solgt til privat bolig.

Da byen voksede så hurtigt, måtte kommunen dog i gang med at bygge flere institutioner. I 1975 startede Fristedet, som blev et fritidshjem til 60 børn. På et tidspunkt blev der lavet en enkelt gruppe til børnehavebørn, og i år 2000 blev Fristedet omdannet til en børnehave, da alle skolebørn i dag passes i skolefritidsordninger efter skoletid.

Kort tid efter at Fristedet blev bygget, etableredes også en juniorklub i nogle af Harte-Bramdruphaller-

nes lokaler med plads til 40 børn. I 1987 indrettede man en fritidsklub til 20 børn i skolens gamle pedelbygning på Møllegårdsvej. I 1993 blev den udbygget til 50 fritidshjemsbørn og 40 børnehavebørn, og navnet blev Børnehuset. I 2005 sammenlagde kommunen Børnehuset, skolens Multihus og juniorklubben i Hallen til en stor skolefritidsordning (SFO) med plads til 250 børn. Lokalerne i Hallen bliver nu hovedsagelig brugt til sport og musik.

I 1987 byggede man også Kastaniegården på Julivænget. Det blev en institution med plads til 40 børn fra 3 til 10 år. I starten af halvfemserne blev den udvidet til 50 børn, og i 1999 blev den udvidet til 106 børn, hvor halvdelen blev børnehavebørn og den anden halvdel fritidshjemsbørn. I år 2000 blev den til en ren børnehave. I 2009 blev der på Kastaniegården lavet et gæstehus til 10 dagplejebørn, som kan blive passet der, hvis mødre eventuelt er indlagt på sygehus eller andet. Et trygt sted med fast personale, så børnene ikke skal passes på skift af forskellige dagplejere som gæstebørn.

I 1988 startede Bøgelund som en fritidsklub med plads til 30 børn. Senere blev den udvidet til 40 børn, og i 1993 blev den igen udvidet til 60 børn i en blandet aldersklasse. Denne institution bliver nu lukket.

De fleste institutioner og dagplejere i Bramdrupdam har benyttet sig meget af de dejlige naturarealer, vi har. Mange udflugter er gået til skoven og til Trolldhestien med madpakker og andre gode sager i rygsækken. Især Skovløberhuset, hvor der er toiletter og borde og bænke, har været målet for mange ture i årenes løb både sommer og vinter.

Børnene på Kastaniegården har travlt i sandet og med at gnide skrællen af de kogte, afkølede rødbeder. Nederst til venstre ses den ny gårdbørnehave, som snart er klar på Dons Landevej 119. "Landbrugsmaskinerne" er på den sikre side af gårdspladsen i den store grusbunke.

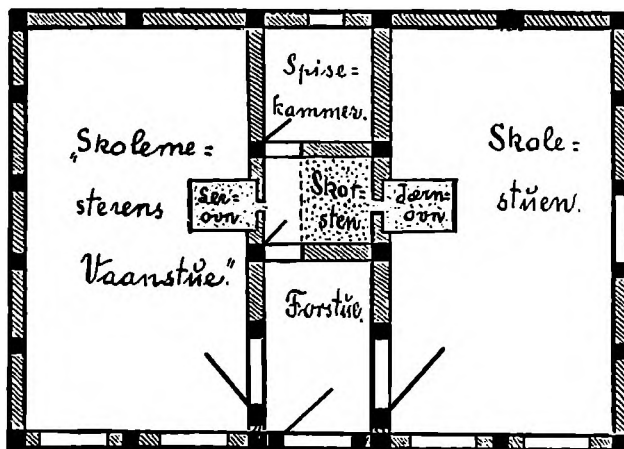
Skole og undervisning

Rytterskoler og degneskoler

Man kender meget lidt til skoler på Koldingegnen før 1720, hvor kong Frederik IV påbød, at der på kronens 12 rytterdistrikter skulle bygges 240 rytterskoler. I Koldinghus Rytterdistrikt skulle der bygges 25 skoler, men ingen i Bramdrup. Rytterskolen i Harte blev bygget i 1722. Den var som de øvrige rytterskoler grundmuret, 13 m lang, 7,5 m bred og næsten 3 m fra gulv til loft. Over hoveddøren var indmuret en stentavle med kongens navnetræk. I skolen skulle degnen undervise børn, formentlig både fra Harte og Bramdrup. Børnene skulle lære katekismus, læsning og regning samt lydighed. Konfirmationen, hvor konfirmanden bekræfter sin dåbspagt, blev indført i Danmark ved lov i 1736. Præsten skulle samle de unge over tre måneders tid til forberedelse, specielt indlæring af Luthers katekismus.

Fra biskop Brorson i Ribes visitatsbog ved vi, at han den 25. april 1752 overværede, at pastor Jørgen Mørch overhørte de større børn i katekismen, og han formanede skoleholder Hans Lauritsen "at bruge mere flid". Hans har formentligt været degn i såvel Harte som Bramdrup sogne.

Dengang skulle mange børn arbejde hjemme på landbruget eller ude hos andre fra de var 7-8 år, og de fik ikke altid lov til at gå i skole. I 1739 kom "Den store skolereform", der indførte de såkaldte degneskoler. Amtet skulle inspicere skolestuens stand, fornødne læsebøger, og om præsten førte godt tilsyn. For børn, der ikke mødte i skolen, skulle der betales mulkt (=bøde). Lærers aflønning var stadig det store problem. Han skulle have nogle tønder rug og byg samt det, han kunne få ud af skoleloden. Præst og amtmand ansatte læreren, og bolig for lærerfamilien var ofte i den ene ende af et hus, og skolestuen i den anden ende. Læreren skulle have leveret brænde efter bøndernes hartkorn. Menigheden i sognet skulle flere gange om året give æg, mælk og ost, som blev delt mellem præst, degn og lærer.

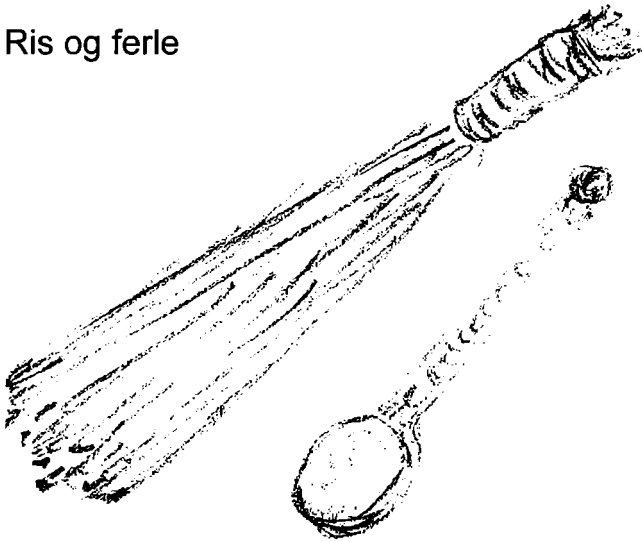

Fra skorstenen i midten af huset kunne der fyres både i skolestuens jernovn og på lærerens arnested, hvor der også har været en lille bageovn af ler. I forstuen kunne træskoene stå og overtøjet hænge. Huset er 12½ alen langt og 8½ alen bredt.

Pigen øver sig i at skrive bogstaver lige så fine som lærerens forskrift. Hun bruger griffel på en tavle af skifer.

Ris og ferle

Slag med ris fik man i rumpen. Slag med ferlen fik man i håndfladen. Man kunne få hovednødder, dvs. slag i hovedet med knoerne, blive løftet i tindingehårene, få lussinger og slag med spanskrøret.

Kongen og centraladministrationen i København var klar over, at man måtte uddanne lærere til skolevæsenet. Fra 1791 begyndte læreruddannelsen på Blågård Seminarium, og flere seminarier fulgte hurtigt efter i andre egne.

I 1814 kom så "Anordning for almueskolevæsenet på landet i Danmark". Nu skulle undervisningspligten gennemføres. Fagene var læsning, skrivning, regning, religion, gymnastik, sang samt grundbegreber i historie og geografi.

Børnene skrev med grifler på små skifertavler. De største børn lærte også at skrive med pen og blæk. Drengene skulle skaffe egnede gåsefjer til læreren, som så skar dem til. Stålpennen kendes først fra 1840. De helt små børn fik deres første skriveøvelser i et "sandbord", en solid kasse med en kant rundt om og sand i. Sandet kunne fugtes, og børnene skrev med en finger.

Skolevejen måtte ikke være for lang. Man anså $\frac{1}{4}$ mil, dvs. ca. 2 km som den afstand, mindre børn kunne gå til skolen og bagefter hjem igen. Der skulle mindst være undervisning hver anden dag, men så havde børnene også mulighed for at hjælpe til i landbruget derhjemme eller i den plads, de havde.

Amtets skolekommission skulle administrere skolen gennem lokale skolekommissioner, hvor præ-

sten ofte blev formand. Skolekommissionen, der var fælles for Harte og Bramdrup sogne, skulle forestå ansættelse af lærere, sørge for, at skolehuset og lærerens bolig var i orden og sikre, at skolepladens gymnastikredskaber var i orden. Udgifterne skulle sognets beboere være med til at betale ved en årlig ligning.

Harte-Bramdrup skolekommission holdt sit første møde den 2. maj 1816, hvor man besluttede at undersøge, hvor mange timer om ugen og hvor mange dage, der undervistes i Harte og Bramdrup.

Den 14. juli 1817 besluttede kommissionen, at der skulle opføres en ny skole- og lærerbygning i Bramdrup med mindst 3 fag og mindst 13 alen lang, svarende til 8,164 m. Bygningen blev bygget kort efter og ligger endnu på adressen Nørregyde 4 i 2010.

I 1853 fik lærer Kragh tilladelse til at opføre en ny staldbygning efter sin egen tegning. Også den ligger der endnu og er indrettet til beboelse.

I marts 1886 meddelte Vejle Amts Skolekommission, at gymnastikindretningen er for dårlig både i Harte og Bramdrup. Sognerådet skulle skaffe de nødvendige apparater, og det fremgår af Harte-Bramdrup skolekommissions protokol fra 19. juli 1886, at amtsskolekommissionen mente, at de 70 børn i Bramdrup skole sagtens kunne deles i 2 hold, som læreren så kunne undervise hver anden dag.

Den 4. marts 1888 noterer skolekommissionen, at 28 af Bramdrups børn var syge af mæslinger. Skolen skulle dog ikke holdes lukket af den grund.

Den 28. april 1892 holdtes prøve for den ældste klasse i bibelhistorie, læsning og analyse. Der vi- stes også prøver på skønskrivning og tavleregning. Skolekommissionen noterer sig, at "klassen fandtes vel undervist!"

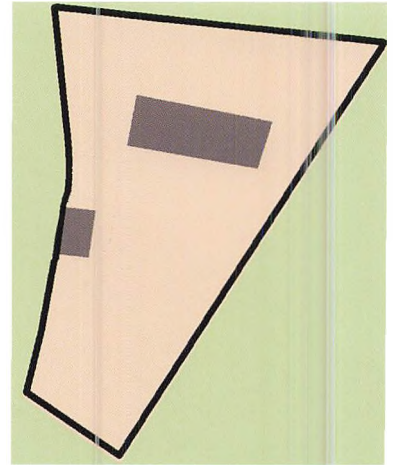
Vi ved, at der blev bygget forskoler i Bramdrup og Hvidsmunde i årene 1900-1905, men byggeriet og ansættelse af lærere er ikke omtalt med et ord i skolekommissionsprotokollen.

I 1925 gik børnene i skole i juli måned og havde 4 uger fri i august, så de kunne hjælpe til i høsten hjemme. Fra 1932 holdt man "kartoffelferie", den senere efterårsferie. Inden da blev mange børn holdt hjemme fra skolen i den periode for at få den vigtige kartoffelhøst i hus, inden frosten kom.

Hovedskolens bygninger

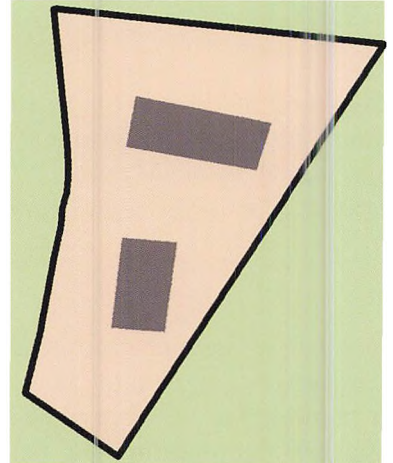
På matrikel nr. 1 har der fra o. 1800 ligget et lille hus med et par stuer, hvor den ene stue blev brugt til skolestue og den anden til bolig for læreren. På grunden lå der også en lille staldbygning, hvor der var plads til et par køer og får, hø og halm og andet vinterfoder. Se tegning s. 68.

Ca. 1800

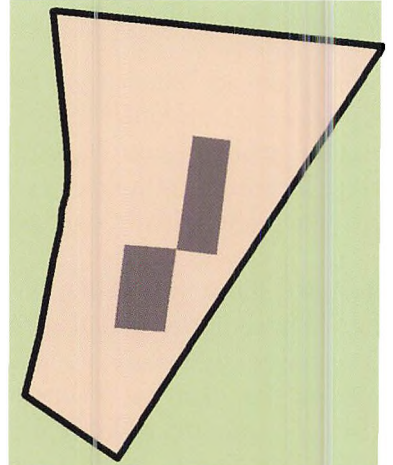
Den lille bygning blev fjernet og i 1817 blev der bygget en større bygning med skolestue og indgang i den sydlige ende og med bolig for lærerfamilien i resten af huset. Staldbygningen blev liggende til 1853.

1817

I 1853 fik lærer Laurits Kragh lov til at få opført en ny staldbygning efter ønske og tegning, til indretning af malkestue og pigestue.

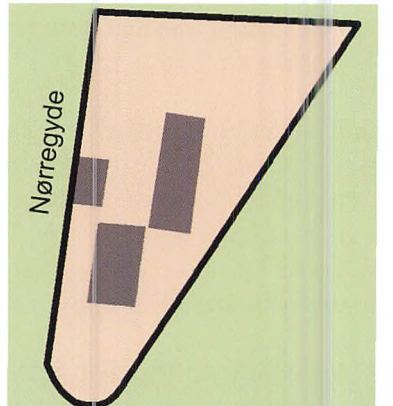
1853

I staldbygningen var der plads til 6 kreaturer og 2 svinestier. Der skulle også opbevares meget brændsel. Skolestuen havde kakkelovn, og i huslærerens rum var der både komfur og kakkelovne. Lærerbolig og staldbygning var gulkalkede og havde stråtag.

I 1873 blev der planlagt en ny skolebygning, se licitationen s. 46. Den stod færdig i sommeren 1874 og blev straks taget i brug. Den var grundmuret og havde skifertag.

1874

Alle skolebørn blev undervist her til 1904, hvor Forskole eller Lilleskole både her og i Hvidsminde blev opført og taget i brug. Fra 1896 kunne gymnastikken foregå i Forsamlingshusets sal, hvor der kom ribber og andre redskaber. Der blev ikke bygget nye skolebygninger før i begyndelsen af 1960-erne.

I 1874 blev den ny skolebygning bygget ud mod gadejorden, hvor kirken, smedens hus og smededammen dannede rammen om landsbyens liv. I 1800-tallet lå skolens gymnastikplads ud for skolen, og i 1895 kom Øvelseshuset til, eller som det senere kom til at hedde, Forsamlingshuset.

I 1962 var nogle af bygningerne på den nye skole på Møllegårdsvej færdige, og undervisningen flyttede derom. Den gamle skoles bygninger blev købt af den nuværende ejer Lise Gjessø Bertelsens morfar. Han flyttede ind i den ombyggede staldbygning, og Lises familie, Karnovs, købte den gamle lærerbolig i 1964 med den klausul, at den gamle skolebygning fra 1874 skulle rives ned.

Stuehuset fik nyt stråtag i 1984, og staldbygningen, der i 2004 er garage og beboelse, fik nyt stråtag med kvist 4 år efter. Stuehusets indretning med værelser er uændret fra 1962-2010.

Sammen med "smedens" og "Kjeldsens" huse på nr. 6 og 8 på Nørregyde, Kringsgård, Forsamlingshuset og Kirken dannes et smukt og karakteristisk miljø, der giver mange tanker om den gamle landsbys midte.

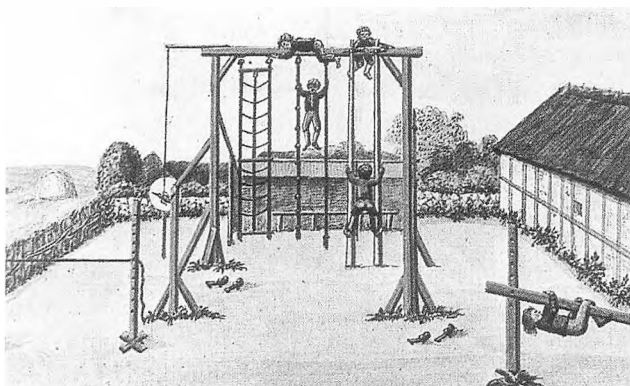
Flaget er oppe. Måske er konfirmanderne på besøg hos lærerfamilien? Vi ved, det er Anna Lauenborg yderst til venstre. Man kan se telefonmast og ledninger. Bramdrup fik telefonstation i 1905, så billedet er efter den tid.

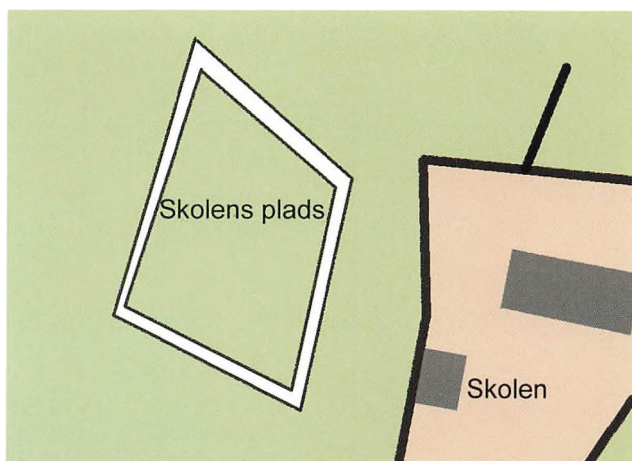

Gymnastik og redskaber

Fra 1700-tallets England og Frankrig kom tankerne om legemsøvelser som en del af børneopdragelsen. Her i Danmark var den sydfynske adelsmand Johan Ludvig Reventlow en af de første, der lod børnene få legemsøvelser som en del af skoleopdragelsen.

På den indhegnede plads vest for Bramdrup Skole blev der i 1830'erne sat gymnastikredskaber op. Sognepræsten gjorde i 1850 skolekommissionen opmærksom på, at apparaterne var forfaldne og måtte bringes i orden. Det skete, som omtalt ovenfor, først i 1886. Lærer Dreyer brugte i 1860'erne og 1870'erne, inspireret af "Skyttebevægelsen" fra 1861, skiveskydning og raske vandreture i gymnastiktimerne.

En gammel elev skrev i 1957, hvordan gymnastikken foregik i 1887: "Skolens eneste gymnastikredskab stod på legepladsen. Det var en såkaldt klatremaskine med to tove, en rund, lodretstående, glat stang, samt en lidt skråtstillet bom til armgang. Den

blev meget brugt i frikvartererne. I øvrigt benyttedes skolens legeplads, en stor græsbevokset firkant til gymnastikøvelser og langbold. Fodbold eksisterede jo ikke den gang. Først efter 1895, da Forsamlingshuset var bygget, fik børnene gymnastik om vinteren. Dermed flyttede gymnastikredskaberne, ribber, bomme og ligevægtsbænke med ind i Forsamlingshuset, hvor der også kom plint og "hest". Disse redskaber og udstyr kender vi fra gymnastiksalen gennem hele 1900-tallet. Men prøv at sammenligne det gamle billede med disse fotos taget i sommeren 2010 af de udendørs legeområder på Bramdrup skole!

Skolelodden

Skolelodden var det stykke jord, læreren havde til sin rådighed til at dyrke foder til sine dyr på. Skolelodden er først kendt i Bramdrup efter 1814. På dens plads lå før den tid "smedelodden", og smeden fik nu sin lod vest for Rønningsminde.

Skolelodden havde matr. nr. 1 og gik fra Fælledvej i syd til Randagergyde mod nord. Der har været 7½ td. land svarende til 4,3 ha.

Måske var det lærerkonen eller et stort barn, der skulle følge køerne ud til skolejorden om morgenen. Noget af jorden blev brugt til korn og hø til vinterfoder.

I tiden efter den nye skolelov fra 1814 skulle sognet sørge for bygninger til undervisning, bolig til læreren og hans familie og et stykke jord, som lærerens dyr kunne græsse på, og som kunne give hø til vinterfodring.

Omkring 1870 gravede man sand i kanten af "Bramdrup skolemark" og fandt en mængde ben, som mentes at stamme fra en pestkule, hvor man havde begravet døde kreaturer, da der var kvægpest midt i 1700-tallet.

I 1867 blev J.P. Dreyer lærer i Bramdrup. Sidst i 1870'erne begyndte han at dyrke havefrø på skolelodden, og i 1881 oprettede han sammen med J. Pedersen, benævnt "Bramdrup-Pedersen", firmaet "Dansk Frøavl" i Kolding. Frøhandlen blev en stor virksomhed med mange ansatte. Dreyer holdt op

med skolearbejdet i 1884 og flyttede til Skovhøj i Kolding med sin familie. Her fik han Dreyersvej opkaldt efter sig.

Men hvordan har lærerfamiliens liv formet sig, også med landbrug? Fra 1885-1915 var lærer Erik-sen ansat med en begyndelsesløn på 600 kr. årligt plus det udbytte, han kunne få ud af sit landbrug på de 7½ td. land på skolelodden. Han drev dygtigt og intensivt landbrug ved siden af lærerarbejdet.

"Lærerens jord" blev dyrket af læreren op til 1910-15. Derefter blev jorden forpagtet ud og i 1945 solgt fra til Rønningsminde. Kolding Kommune havde forkøbsret til dette stykke jord. Det var det sidste stykke jord, Rønningsminde solgte nogle år efter gårdens nedrivning i 1979, og Kolding Kommune brugte sin forkøbsret. I 1924 fik lærer Kristensen 225 kr. årligt for forpagtningen, og det var det samme beløb i 1933.

Hvidsminde og Bramdrup Forskoler

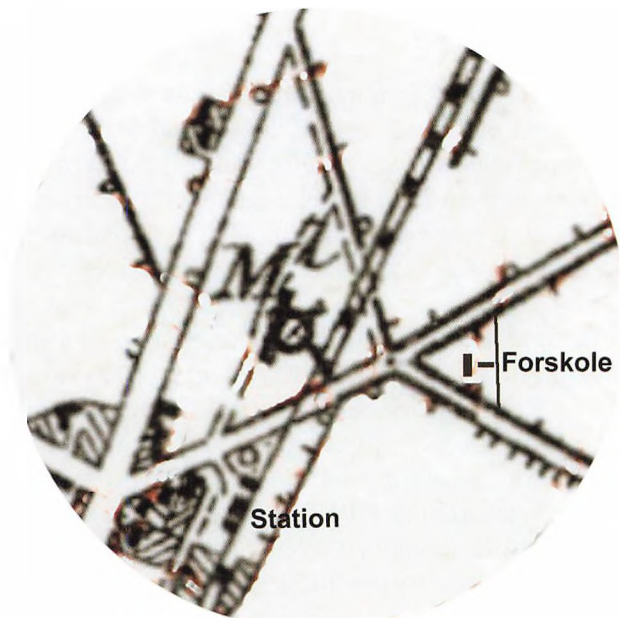
Omkring 1890 var børnetallet stigende både i Bramdrup og i Hvidsminde-området, og der kom ønsker frem om at bygge forskoler i de to områder. Begge skoler blev bygget i 1903, og den samlede pris var 14.000 kr. Sammenhængende med de to skoler blev der bygget bolig for en lærerinde. Til de små elever var der en forgang, hvor de satte deres fodtøj og byttede om til kludeskoene, inden de gik ind i den store lyse skolestue. Udenfor var der skolepladsen, hvor børnene legede i frikvartererne. Der stod en træpumpe med en støbt rende. Der drak man vand.

Hvidsmindeskolen

Hvidsmindeskolen lå ved den gamle hovedvej, der gik gennem Hvidsminde by. Den blev indviet den 8. januar 1904, og pastor Schørring holdt talen. Skolen havde 25-30 elever hvert år fordelt på 4 klasser. I 1930 blev skolen nedlagt samtidig med, at Bramdrup afstod Hvidsmindearealet til fjorden.

Frk. H. Helt var lærer fra 1903-05, frk. Jensen fra 1905-07, frk. Skov fra 1904-08 og fru Marie Lundby fra 1908-30. Fru Lundby blev efter skolens lukning ansat i Kolding skolevæsen, og lejede sin lejlighed i Hvidsminde skole.

Bramdrup Forskole eller "Lilleskolen"

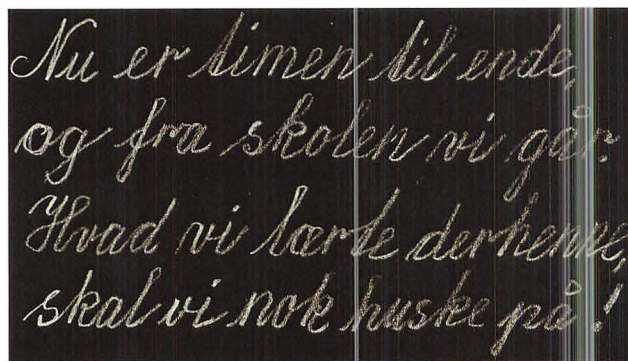

Skolen blev, ligesom Hvidsmindeskolen, bygget i 1903. Den havde en fin beliggenhed på Bramdrupvej 11. På kortskitsen ses indretningen. Det var provst Hey fra Almind, der holdt indvielsestalen i 1904, og sognerådsformand Hans Jensen bød velkommen til arbejdet på skolen.

Frk. Vendelbo var den første lærer fra 1904-06. Derpå kom frk. H. Westergård fra 1906-14. Vi har et foto af en høj, slank, ung lærerinde med hvid forklædekjole over sin pæne kjole. Hun havde været ansat 1904-06 på Ejstrup Skole. Hun var søster til A.C. Westergaard, der var vikar på storeskolen i 1915.

Den næste lærer var frk. Marie Magdalene Holm fra 1914-54. Hun var født i Jedsted ved Ribe i 1889 og blev dimitteret fra Ribe Seminarium i 1912. Hun havde kursus i gymnastik. 1. september 1914 blev hun lærerinde ved Bramdrup Forskole og spillede også på orglet ved kirkelige handlinger. Lørdag eftermiddag holdt hun "syskole" for skolepigerne. Efter 39 undervisningsår flyttede hun tilbage til Ribe. (Se nærmere på CD'en under erindringer)

Næste lærer var Aase Mark fra 1954 og fru Fallesen fra 1955, som flyttede med over på den store skole i 1962. I en kortere periode var også frk. Fallesen ansat som vikar.

Før og under byggeriet af den store skole blev også huset på Bramdrupvej 13 brugt til skole fra 1958 til ca. 1962, da man begyndte at tage den nye skole i brug. Det var Øjvind Hede, der underviste der.

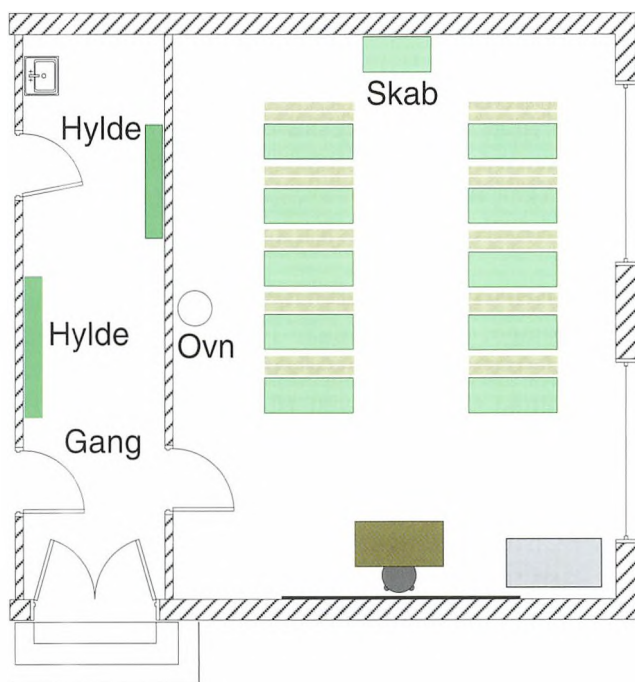
I forskolen boede fra 1. august 1965 Ebbe og Elisabeth Mørch og derefter familien Sparrevohn. Fra 1967-68 blev bygningen ombygget til børnehaven "Troldebo", der begyndte 1. november 1967 og stadig har til huse her. (Se nærmere s. 64-67)

Frk. Holm var meget dygtig til håndarbejde, og lørdag eftermiddag underviste hun pigerne i syning, strikning og broderi. Pigerne elskede at være sammen med frk. Holm disse eftermiddagstimer. Her er de fotograferet på lilleskolens trappe.

Når man kom ind ad døren var der knager og hylde til overtøj og skiftesko. Dørene til venstre var ind til frk. Holms lejlighed, og døren til højre ind til skolestuen. Legeplads, udhus og dasser var bag huset.

Skoleledere indtil 1966

Ved folketællingen i 1787 havde vi i Bramdrup en "skoleholder og husbonde", der hed Mads Sørensen Toft på 30 år. Han var gift med Anne Catrine Lorensdatter på 25 år, og de havde sønnen Lorens Madssøn på 1 år. De boede "i huse" i Bramdrup skov, men i tællingen i 1801 ses de ikke. Men det gør til gengæld Iver Poulsen, 30 år, som er husmand uden jord og holder skole. Han var gift med Johanne Olesdatter på 21. De har datteren Else Cathrine Iversdatter på 2 år. Andet ved vi ikke om de to skoleholdere.

Lærerrækken ser derefter sådan ud:

Lærer Danielsen	1816-1819
Hans Kragh	1819-1840
Anton Sørensen	1840-1842
Laurits Kragh	ca. 1842-1867
J.P. Dreyer	1867-1885
N.A. Eriksen	1885-1915
A.C. Westergaard	1915
J.K.H. Kristensen	1915-1945
Poul Byrith	1943-1946
Knud Oxholm	1946-1974

Lærer Harald Iversen var vikar i 1933.

Lærer Danielsen var lærer, da skolen i juli måned 1816 samlede børnene til undervisning i den lille skolestue. Den første protokol fra 1816 er bevaret, og læreren har selv streget den ind. I ældste klasse var der 14 drenge og 12 piger, som 9 dage i en måned gik i skole i en halv dag og 5 dage en hel dag. De små børn fra 7-11 år, hvor der var 18 drenge og 20 piger, gik i skole 5 dage ad gangen om eftermiddagen.

Lærer Hans Kragh kom til Bramdrup Skole i 1819. Han var gift med Inger, født Hansen (1792-1840). De kom fra Nr. Bjert og søgte lærerembedet. Hans købte i 1819 gården "Kirstinelyst" sammen med gårdejer Hans Nielsen fra Julianelyst, men solgte året efter og købte så i 1830 matr. 15 a/b, senere Nørregyde 6. To af hans sønner blev også lærere. I 1840 døde Hans Kragh, hans kone og en pige.

I en kort periode var Anton Sørensen lærer, og vi ved det kun, fordi han ansøgte det netop oprettede sogneforstanderskab om et "lokum" til skolen i Bramdrup i 1842.

Laurits Kragh, bror til Hans, var eksamineret lærer, antagelig fra et seminarium. Laurits købte i 1850-erne matr. 14a "Marielyst", den senere smedje, og boede der nok til sin død i 1867. Han og hans kone fik 5 børn. Under 1. slesvigske krig blev skolen inddraget af de fjendtlige tropper til vagtstue fra ca. 7. maj til 27. maj og igen fra 1. juli til 17. juli 1848, og skolebørnene måtte blive hjemme. Da Laurits Kragh døde i 1867, søgte hans kone sognerådet om at blive boende og oppebære pension, men fik nej.

Jens Peter Dreyer var født i Odense, blev lærer og underviste et par år i Strandhuse Skole. Han giftede sig i 1860 med Hansigne og sammen fik de 15 børn, hvoraf de 3 døde som små. J.P. Dreyer kom til Bramdrup Skole i 1867. Han var en elsket lærer. Han fortalte i religions- og historietimerne og fik børnene til at fortælle for andre, både børn og voksne. Han holdt husflidsskole lørdag eftermiddag for drengene med sav og kniv, og for pigerne var der håndarbejde, som hans kone tog sig af. Han stiftede en sangforening i 1870'erne. Også uden for skoletiden inspireret af skyttebevægelsen stod han for gymnastik, skiveskydning og "heldagsmanøvrer" til skoven. Af og til med konkurrencer med de unge i Nr. Bjert. Andre gange med forældre og søskende i optog til skoven med sang, konkurrencer og elevtaler, som de store børn havde forberedt. Kolding Stadsarkiv har hans manuskripter til bl.a. skuespil. J.P. Dreyer begyndte sidst i 1870'erne at dyrke havefrø på skolelodden og forlod skolearbejdet 1884 for at blive direktør for "Dansk Frøhandel" i Kolding. (Se nærmere s. 27)

Niels Anton Eriksen levede fra 1852 til 1915. Han var født i Them ved Silkeborg, tog lærereksamen i 1870 og blev ansat i Sdr. Vissing. Den 8. december

Til venstre ses J.P. Dreyer og til højre N.A. Eriksen.

1884 blev han ansat som førstelærer ved Bramdrup Skole. Han var gift med Marie Eriksen (1857-1932). Hendes søster Oline var gift med sognefoged Jørgensen. Lærer Eriksen var også kirkesanger. Hans årsløn som lærer var 600 kr., samt hvad han kunne få ud af den intensive drift af skolelodden. I staldbygningen havde han 4 køer samt svin og høns. Hans kone har nok haft skolepigerne til håndarbejde, indtil forskolen kom til i 1904.

En tidligere elev, Jeppe Hansen, skrev i 1957 som voksen om sin gamle lærer og skolegangen i 1880-erne bl.a.: "Alle varer måtte dengang hentes i Kolding 3-4 km væk. En gang om ugen gik lærer Eriksen tidligt om morgenen til Kolding, så han kunne være der kl. 6, når butikkerne åbnede. Belæsset med varer til hjemmet gik han tilbage til skolen, så han kunne åbne den til tiden. Om sommeren kl. 7 og om vinteren kl. 8. Han kom aldrig for sent eller var uoplagt! Skolen var delt i 2 klasser. I sommerhalvåret gik ældste klasse i skole 2 dage om ugen, yngste klasse 4 dage ugentlig. I vinterhalvåret var det omvendt. Ved den daglige morgensang spillede lærer Eriksen på sin violin, og den brugte han også meget dygtigt i sangtimerne. Ud over de almindelige skolefag gjorde han de store børn kendt med forhold inden for fysik og kemi, selv om det strengt taget ikke hørte til en landsbyskoles læseplan".

"Han (lærer Eriksen) stillede krav til grundighed, og til at børnene lavede deres hjemmearbejde. Han var en konsekvent og varmhjertet lærer og interesserede sig også for, hvordan det gik senere hen med de unge. Om vinteren lavede han aftenskole for 30-40 unge i dansk, regning, historie og litteratur, og de kunne låne bøger i biblioteket. Han tog initiativ til at bygge Forsamlingshuset eller Øvelseshuset (som det hed de første 30 år). Indtægten af de diletantstykker, der blev spillet, gik til huset". (Se nærmere på CD'en under erindringer).

Forskolerne i Hvidsminde og Bramdrup blev indviet og taget i brug i januar 1904. Ved Bramdrups Forskole blev frk. Holm ansat som lærerinde, dermed kunne lærer Eriksen tilrettelægge undervisningen for de ældste elever på en anden måde.

Lærer Eriksen var fra 1886 kasserer og delingsfører i gymnastikforeningen i Bramdrup. Marie Eriksen var kasserer i det første menighedsråd i Bramdrup og medlem af rådet i flere perioder fra 1903. Lærer Eriksen var i 1897 og fremover sammen med Chr. Rønning revisorer i den nye Brugsforening.

Lærer Eriksens 4 børn var sønnerne Alfred og Sigurd og døtrene Karen og Anna. Alfred blev provst i Esbjerg, og Sigurd blev professor og livlæge for Kong Christian X. Karen blev tandlæge og Anna lærer. Lærer Eriksen døde pludselig en aften i 1915, hvor han havde aftenskole. Marie Eriksen, eller som man sagde dengang, madam Eriksen, kom til at bo i det nye hus på Bramdrupvej 13 sammen med datteren Anna.

I året 1915 var *Anders Christian Westergaard* (1888-1951) vikar ved Bramdrup Skole, indtil lærer Kristensen blev ansat 1. september 1915. Derpå overtog han lærer Kristensens embede i Fjaltring fra 1915-24. 12. februar 1916 giftede han sig i Bramdrup kirke med Anna Koed fra Almind. Fra 1924-34 var han lærer i Køge og kom så til Fredericia i 1934 som lærer, blev inspektør i 1936 og skoledirektør fra 1947. Han skrev de kendte "Klit Per"-bøger.

Jens Kristian Andreas Kristensen blev den næste lærer ved hovedskolen fra 1915-1945. Han var født i Særslev i 1880, gift i 1907 med Johanne Kirstine Bech (f. i Dybe i 1886). Efter lærereksamen fra Silkeborg Seminarium blev J.K.A. Kristensen 1. januar 1907 førstelærer i Fjaltring og 1. september 1915 førstelærer i Bramdrup.

I Bramdrup fik han kaldsbrev fra skoledirektionen i Brusk og Nørre Tyrstrup herreder og derefter også et fra biskoppen over Ribe Stift. Allerede som lærer ved Fjaltring skole fik lærer Kristensen ændret sit navn fra J.C. Christensen til J.K.A. Kristensen, fordi han ofte fik breve og post, som var til politikeren I.C. Christensen, som var lærer i en naboby.

Lærer Kristensen flyttede med sin kone og 5 børn ind i lærerboligen i Bramdrup. Han havde en god sangstemme og blev også kirkesanger. Han gav afkald på at dyrke skoleloden, som han i stedet forpagtede ud for 225 kr. om året. Lærerfamilien hentede hver dag 2 liter mælk på Kringsgård. Lærerbørnene var fætre og kusiner til Hans og Peter Sidelmann. Kristine Kristensen og Marianne Sidelmann var søstre.

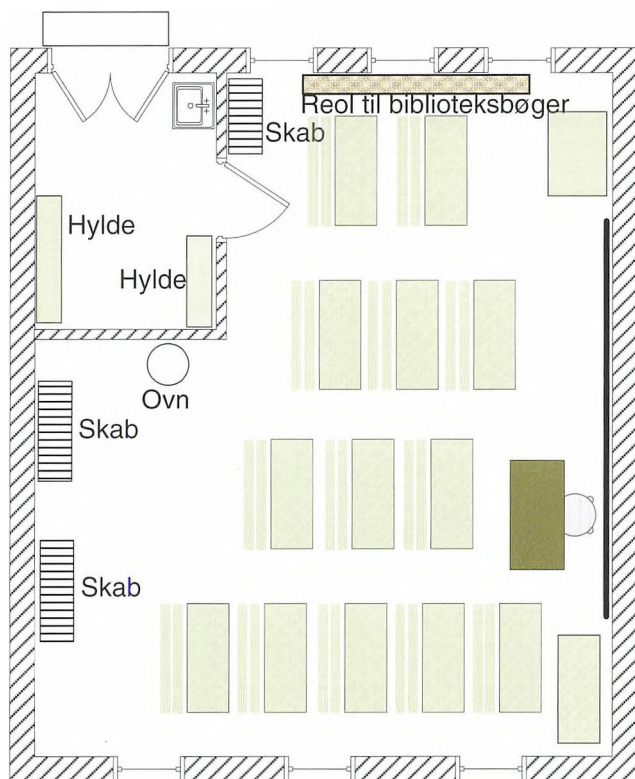
I foråret 1915 til 1. september var A.C. Westergaard vikar, og det var han måske også i en periode i 1916, hvor lærer Kristensen ligesom sin kollega i Almind var indkaldt til sikringsstyrken under 1. verdenskrig.

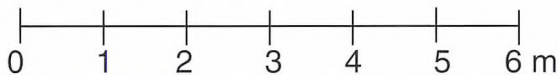
Myrebogen var en meget anvendt læsebog til de større børn i landsbyskolen. Den udkom i flere sværhedsgrader og udkom fra 1897 til 1936 i 875.000 eksemplarer.

Til venstre ses A.C. Westergaard og til højre J.K. Kristensen.

Legeplads var hele Bramdrup by.

De små skolebørn gik i 1.-4. klasse i Lilleskolen på Bramdrupvej. I 3.-4. klasse gik de 2 gange om ugen om eftermiddagen om til lærer Kristensen og fik undervisning i regning og gymnastik. Efter det 4. skoleår flyttede de ældste elever om til Storeskolen, hvor lærer Kristensen underviste i alle fag undtagen håndarbejde og pigegymnastik.

Når børnene havde hængt deres tøj i forgangen og skiftet fodtøj, gik de ind i skolestuen og var parat til at synge morgensang. Da kom også lige så stille fru Kristensen ind og satte sig på en af de bagerste bænke, sang morgensang sammen med børnene og bad fadervor, hvorefter hun så gik hjem i huset.

Skolebørnene havde en skolesangbog, læse- og regnebøger, bibelhistorie, geografibog og atlas samt en danmarkshistoriebog.

Boldspil foregik ude på pladsen. Skolebørnene spillede rundbold og langbold, og træerne passede næsten som hjørner i boldbanen. Om vinteren gjorde drengene gymnastik i Forsamlingshuset og sprang over hest og plint. I nogle år underviste Ingrid Braae

I forgangen var der knager til overtøjet og hylder til skiftesko. Inde i skolestuen var de nederste ruder blændede, så ikke noget udefra kunne forstyrre.

pigerne i gymnastik. Også Inger, lærer Kristensens datter, var glad for at arbejde med børn og unge, så hun hjalp til hos Ingrid Braae i Forsamlingshuset. Ingrid var en overgang vikar på Storeskolen i idræt, og noget af det sjoveste, hun fik børnene med på omkring 1950, var kapgang, som efter krigen blev meget populært.

I en periode i 1920'erne skulle "slemme drenge" blive i skolen, til de små skolebørn var nået hjem.

Nogle drenge i ældste klasse havde fortjent nogle rap i bagen med spanskkrøret engang i 1930'erne. Men det blev med pegepinden, som knækkede! Drengene gik over til karetmager Berthelsen og fik ham til at lave en ny pegepind, som kostede dem 50 øre. Næste dag blev den overrakt lærer Kristensen, fortæller Knud Bødker.

Pigerne ville give lærer Kristensen en vase med tulipaner til hans fødselsdag, og Dagny de Place gik til Kolding og købte vase og blomster dagen før. Men blomsterne åbnede sig! Og hvad fandt hun så på? Hun satte elastikker rundt om blomsterhovederne!

I 1933 havde lærer Kristensen en sygdomsperiode, hvor den unge lærer Harald Iversen, brorsøn til Karl Nissen i Sandbjerg, var vikar.

Under branden på Kringsgård i 1943 hentede fru Kristensen alt, hvad hun havde af tæpper og dyner, lagde det på hække og buske og pøsede vand på. Ilden sprang heldigvis ikke over mod skolen.

Lærer Kristensens ugeskema i skoleåret 1936-37 bestod af 6 undervisningsdage. Hver formiddag 4 timer, så 2 timers pause fra 12-14, og derpå alle 6 dage igen 4 timer. I alt 48 timers undervisning og så kirkesang ved søndagens gudstjeneste. Vi tror, at man o. 1925 gik over til at have sommerferie i juli måned, og kartoffelferie den 3. uge i oktober. Omkring 1950 var der kun undervisning om lørdagen til kl. 12.

I 1942 indkaldte sognerådet til et offentligt møde på kroen om udbygningen af Harte, Sandbjerg og

Bramdrup skoler. Diskussionen var livlig, men på grund af de usikre tider under krigen endte det med, at skoleudvidelserne blev stillet i bero.

Lærer Kristensen var med i bestyrelsen for flere lokale foreninger, ofte som kasserer – Læsekredsen, Sprogforeningen og Sønderjydske Skoleforening. Lærer Kristensens egne børn gik efter 5 års skolegang videre i Kolding. Sønnerne Vagn og Tage blev begge læger, Rigmor uddannede sig til sygeplejerske og emigrerede nogle år senere med sin familie til Canada. Inger giftede sig med en landmand ved Ikast. Den yngste Helga, blev læreruddannet og har undervist på Amager til sin pension.

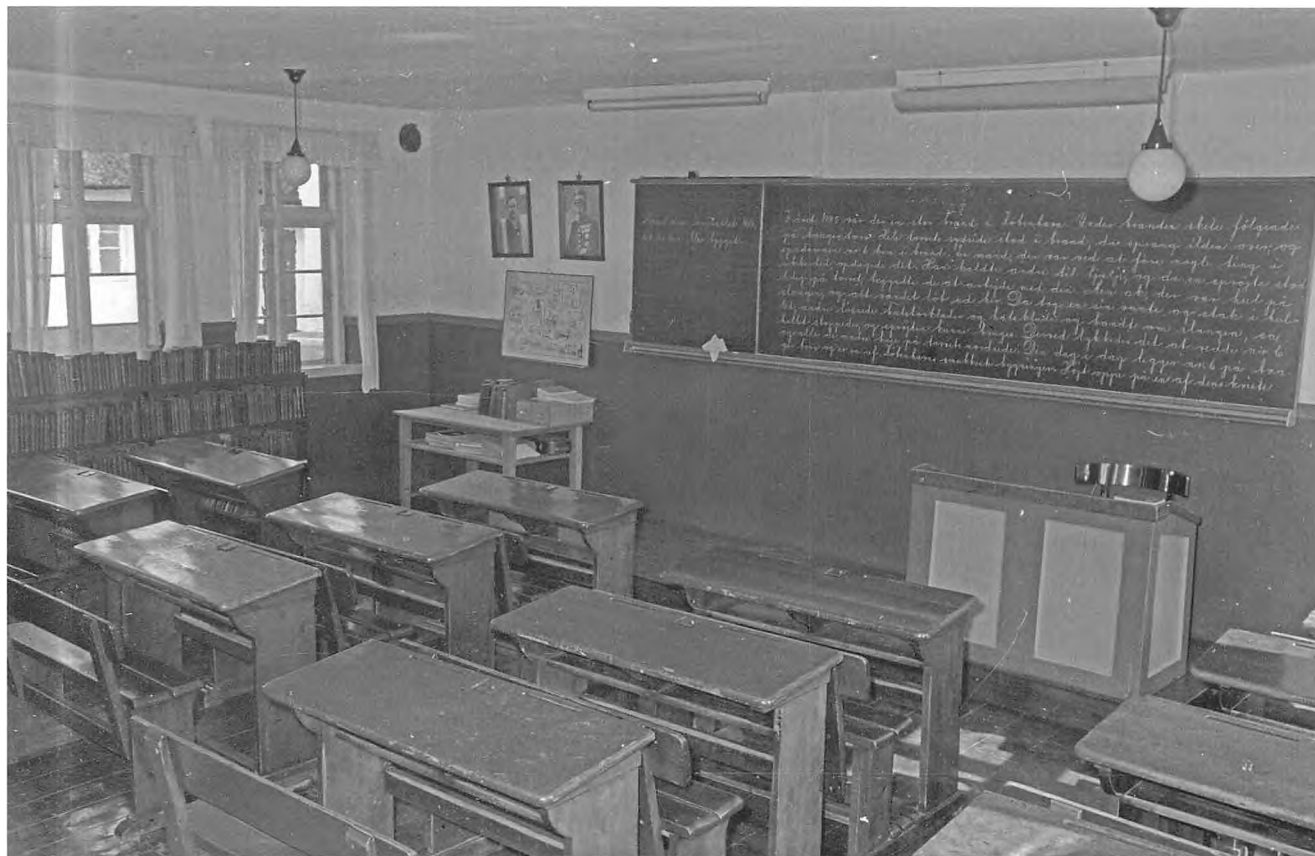
Lærer Kristensen var ikke rask det sidste stykke tid i Bramdrup Skole. Han have fået tilladelse til at antage *Poul Byrith* som hjælpelærer. Lærer Kristensen søgte og fik sin afsked pr. 1. juli 1945. Han havde vinteren før fundet et hus i Strandhuse, men først i 1945 fik han at vide, at hvis han ikke flyttede ind i det tomme hus, ville besættelsesmagten overtage det. Han flyttede til Strandhuse, og i maj kom befrielsen. Tyskerne rejste fra skolen og Forsam-

lingshuset. Først den 14. november 1945 havde forældre og myndigheder fået gjort rent og malet i Forsamlingshuset, så de kunne holde en fest for den gamle lærer. Der fik han en afskedsgave, som man havde samlet ind til. Fru Kristensen døde i 1953 og lærer Kristensen i 1959.

Lærer *Knud Oxholm* kaldtes 1. januar 1946 til lærer og kirkesanger i Bramdrup. Knud Sigurd Oxholm var født i 1906 i Sdr. Vilstrup. Hans far var smed. Han blev lærer fra Haderslev seminarium i 1928. Han var årsvikar i Herslev 1928-29, andenlærer i Hejstrup fra 1930-45. I 1946 blev han førstelærer i Bramdrup, valgt blandt 5 ansøgere. Han var gift med Anna. Han skulle også være kirkesanger og ledede tillige kor i Almind og Viuf. Han var medlem af menighedsrådet i perioderne fra 1949 og 1953.

Lærer Oxholm arbejdede med eleverne på 5.-6. og 7. klassetrin i alle fag og havde mandag og torsdag regneundervisning med 3. og 4. klassetrin nede fra Lilleskolen. Lærer Oxholm var særlig glad for at undervise i geografi og naturhistorie, og han tog tit

På tavlen står diktaten med lærer Oxholms sirlige skrift. Kongens og dronningens billeder hænger på væggen, og skolebiblioteket står i reolen. Foto: Thastum, Kolding Folkeblad.

Førstelærer Knud Sigurd Oxholm til venstre og lærer Øjvind Hede.

børnene med til skoven, hvor han lærte dem at færdes stille, så de bedre kunne få nogle dyr at se eller høre. Engang skulle børnene sidde helt stille ved en grævlingegrav i lang tid, men så kom grævlingen luntende ud, og man kunne se striberne henad hoved og ryg. Sammen med sin kone lavede lærer Oxholm et kæmpestort vægbillede med Bramdrup og egnen heromkring. Han og konen kørte ud i bilen, og så tegnede de gårde og huse, farvelagde, når de kom hjem, og placerede det på vægkortet. Oxholm og hans kone fik ikke selv børn.

Oxholm var særlig glad for fagene regning, tegning, sang og bibelhistorie. Han instruerede skolekomedier, der blev opført i Forsamlingshuset. Foruden de årlige udflugter husker mange gamle elever skolerejsen til København i 1946, hvor gruppen boede på "Fregatten Jylland", og rejsen i 1957, hvor børnene nåede at se mange af hovedstadens seværdigheder.

I 1950erne havde han flere gange aftenskole for voksne, der gerne ville lære tysk eller synge i kor. Men der var endnu større søgning, når han havde aftenskole i tegning og maling. I 1958 var deltagerne så dygtige, at "Folkebladet" kom og fotograferede til en hel side i avisen. Oxholm solgte sparemærker, så børnene kunne lære at spare op. Reklamen på sparehæfterne handlede om "Søren Sold" og "Peter Spar". Blandt de børn, der købte mærker, blev der trukket lod om et armbåndsur.

I sin have havde han bistader og lavede selv sin honning. Han holdt duer, en meget smuk race, Mæfik, med navnet Bluet. De fik fine præmier.

I 1958 var der så mange børn i skolen, at der omsider kunne ansættes en lærer til. Det blev *Øjvind*

Hede, der med sin familie fik bolig på Stationsvej 1. Kommunen lejede også villaen på Bramdrupvej 13 ved siden af Lilleskolen, så der kunne undervises et par klasser der. Nu blev middagspausen også brugt til undervisning.

I 1962 overflyttede Oxholm, Hede og andre lærere skolebørnene til den ny skole, hvor Oxholm samtidig flyttede ind i en ny lærerbolig. I den ny skole kom Oxholm også til at undervise i sløjd i det nye sløjdlokale. I 1974 sluttede han skolearbejdet og levede som meget svagtseende nogle år i en bolig på Grydhøj.

Se mere om den gamle skole på Stadsarkivet under "Levnedsbeskrivelser" fra Marie Lage, Ester Thomsen, Musse Frey, Helga Kristensen. CD'en bag i denne bog har et afsnit med erindringer, hvor der kan læses mere om barndoms- og skolelivet.

Skolebetjente

I 1960 blev Jørgen Schilling-Sørensen ansat som skolebetjent ved den gamle skole. I 1963 blev han ansat i fuldtidsjob som skolebetjent ved den nye, store skole. Han skulle sørge for rengøring af skolen, reparere og vedligeholde, sørge for oliefyret og pudse vinduer. I hans tid var der 13 rengøringsdammer på skift. Også hække og områder rundt om skolen skulle han holde. I 1963 blev Anthon Sørensen ansat som pedelmedhjælper, og han stod i nogle år for den udvendige vedligeholdelse. I 1980 overtog Anthon Sørensen jobbet som pedel, da Schilling-Sørensen gik på pension. Anthon stoppede selv i 1999.

Skoleudflugter og -rejser

Når Lilleskolen eller Storeskolen skulle på årets udflugt, var der som regel nogle af børnenes forældre, der tog med for at hjælpe med at få det hele til at klappe. Marie og Kristian Bødker, Peter og Stine Hansen og Kristian Jørgensen ses på billederne.

De små elever kom skiftevis til Elvighøj ved Lillebælt, til Hejlsminde eller til Pavillionen i Alpedal. Nogle forældre kom med hestevogne, hvor også badetøj, madpakker og saftvand kunne være. Efter en herlig tur med hestevognene blev der leget og måske badet, spist og hvilet, indtil turen gik hjem igen. Buhls bus fra Viuf kørte med skolebørnene i 1950erne, ofte var forældre og mindre søskende med.

De store børn, dem over 10 år, kom på skift til Dybbøl/Sønderborg, Ribe, Vejle, Esbjerg/Fanø og også på sejltur til Fænø. Turen begyndte med Egtved- eller Troldhedebanen og fortsatte med DSB.

I 1946 var Bramdrup Skoles ældste børn på togrejse til København. Jørgen Bødker fortæller: "Vi boede på fregatten "Jylland", der lå ved Langebro. Jeg var med, selv om jeg gik på Realskolen den gang. Knud Gaarde Jacobsen, Hans Peter de Place og jeg er fotograferet på dækket."

Man mener, at 200.000 børn fra hele landet har sovet der under skolerejser mellem 1934-57. Skibet kom til Ebeltoft i 1960 og blev museumsskib i 1991.

I 1954 var 7 piger og 7 drenge med lærer Oxholm og fru Anne Oxholm i København. Da boede de i et palæ. Det var under "Provinsbørns Ferieophold" i København, og adressen var Strandvejen 93.

Den nye, store skole i Bramdrup

Kort tid efter, at et nyvalgt sogneråd var tiltrådt i foråret 1958, var der sognerådsmøde, bl.a. om placering af den nye skole. Harte ville have den til at ligge på Egtvedvej. Men Harte havde netop fået en ny 7.-klasset skole, og derfor sagde sognerådsformand Sidelmann: "Nej, det er Bramdrups tur til at få en ny skole, og den kommer til at ligge der"! Og så satte han blyanten på matr. 7a på kortet, hvor skolen så kom til at ligge.

Den ny 4-klassede skole skulle afløse den gamle hovedskole, der kun havde et klasserum. Sognerådet bad arkitekterne A. Holm og A. J. Andersen i Kolding om at udarbejde tegninger til en ny 4-klasset skole, og tegningerne blev sendt til amtsskolekonsulent V. Winther, der sendte dem videre til Undervisningsministeriet. Efter to år rykkede sognerådet for nyt i sagen, og efter at Boligministeriet havde sagt ja, fik Harte-Bramdrup endelig igangsættelsestilladelsen. Boligministeriet skulle spørges, fordi der skulle bygges en bolig til skolelederen og pedellen.

Den ny skole skulle huse 4., 5., 6. og 7. klassetrin, og der var taget højde for, at skolen kunne udvides til syv klasser. Forskolen var god og solid, og der skulle de første klassetrin stadig undervises.

Den ny skole skulle bygges på arealet nord for For-

skolen. Nord for den kommende byggeplads havde kommunen allerede planlagt jorden og gjort parat til idrætsplads.

Den ny skole skulle have 3 klasseværelser, sløjdsal og gymnastiksal. Sognerådet vidste, at børnetallet steg hurtigt, hvorfor man kunne blive nødt til at udbygge skolen inden længe. Indtil nu havde børnene i 3.-4. klasse skullet gå fra Forskolen om til lærer Oxholm for at blive undervist i regning og gymnastik. Kommunen havde i et par år lejet huset ved siden af Forskolen, så lærer Hede kunne undervise en del af børnene der. Skolerne havde ingen faglokaler, og indtil nu havde man benyttet salen i Forsamlingshuset til gymnastik.

Danmark havde netop i 1958 fået en ny skoleordning. Alle børn skulle have ens skolegang. Derfor skulle der bygges centralskoler, og sognekommunerne skulle samarbejde om dem. Der skulle oprettes skole- og amtscentraler, hvor lærerne kunne se nye undervisningsmidler, og hvor lærerne kunne låne klassesæt af bøger og pjecer. I de nye skolenævne skulle kommunalbestyrelsen have 1 medlem og forældrene 4. Fra 1978 bestod nævnet af 7 forældrevalgte medlemmer med stemmeret. Skolenævnet havde tilsyn med skolen, fagfordeling, timeplan og undervisningsplaner og udtalte sig om budgetter. Skolenævnene blev i 1991 erstattet af en skolebestyrelse.

Den nærmeste firkantede bygning med atriumgård var den første nye skolebygning. Til venstre for den var legepladsen og derefter gymnastiksalene. Var den hvide plads P-plads? Og var det der, der blev overrislet i frostvejr, så man kunne løbe på skøjter? Bagved ses faglokaler og klasseværelserne. I hjørnet til højre lidt af den nye sportsplads. Den første sportsplads var over mod Nørreskovgårdsvej. Luftfotoet er fra sommeren 1971, inden civilforsvaret i august spængte metalsmelteriets skorsten.

Bramdrup Skole efter 1962

Af Alice Korsgaard

Den nye skole på Møllegårdsvej 12 i Bramdrupdam blev taget i brug af 120 elever i 1962.

Ved ibrugtagningen fortalte sognerådsformand Hans Sidemann børnene, at skolen havde kostet det samme at bygge som 10 huse i Bramdrupdam. Skolen bestod dengang af 5 klasseværelser, 1 lærerværelse, 1 lokale til hjemkundskab, 1 sløjdlokale samt 1 gymnastiksal. Ligeledes var der et lokale, der var indrettet til sognebibliotek. Lokalerne var placeret rundt om en atriumgård med smuk beplantning.

Gennem årene er anvendelsen af lokalerne ændret,

f.eks. er det oprindelige sløjdlokale bl.a. blevet brugt til specialundervisning, på et andet tidspunkt som inspektørkontor.

Skolen var projekteret således, at den let kunne udvides, hvilket der blev behov for de kommende år. Året efter i 1963 blev der indskrevet 35 elever til 1. klasse. De første år bibeholdt man skolen som en fire-klasset skole, men allerede i 1966 udvidede man til 7 klasser. På hele skolen var der nu 147 elever. Den 12. februar 1965 blev den første udvidelse af skolen indviet, men ret hurtigt kom man til at mangle klasseværelser, og der blev bygget en træbarak med 3 klasseværelser. Denne skulle efter planen kun stå nogle få år, men benyttes nu i 2010 stadig til undervisning.

Byggeprocessen kom alle til at mærke noget til, men en dag kunne der fejres indvielse, her bl.a. af den nye gymnastiksal den 14. februar 1962.

Skolens få lærere, sogneråds- og skolenævnsmlemmer i et af de nye klasseværelser. Det er fotograf Thastums billeder.

Bramdrup Skole var en af de første skoler, der havde børnehaveklasser. Der blev indrettet lokaler til 2 børnehaveklasser og 2 førsteklaser.

Befolkningstallet i Bramdrupdam var hastigt stigende, og i 1967 var der 3200 indbyggere. Tallet var fordoblet på 10 år. Af et notat fra den 1. august 1967 fremgår det, at skolen manglede lokaler. Derfor fortsatte udbygningen, og i 1968 og 1969 kom de næste udbygninger. Ved byggeriet i 1969 fik skolebørnene i Bramdrupdam en uges ekstra sommerferie, fordi håndværkerne ikke var færdige til tiden. Denne gang blev der udvidet med bl.a. en gymnastiksal, så skolen nu havde 2 gymnastiksale. Bramdrups børn kom nu ind under den ordning, at alle 5. klasser skulle have svømmeundervisning som en del af idrætsundervisningen. Dette foregik på Dyrehaveskolen, hvortil eleverne blev kørt frem og tilbage i bus.

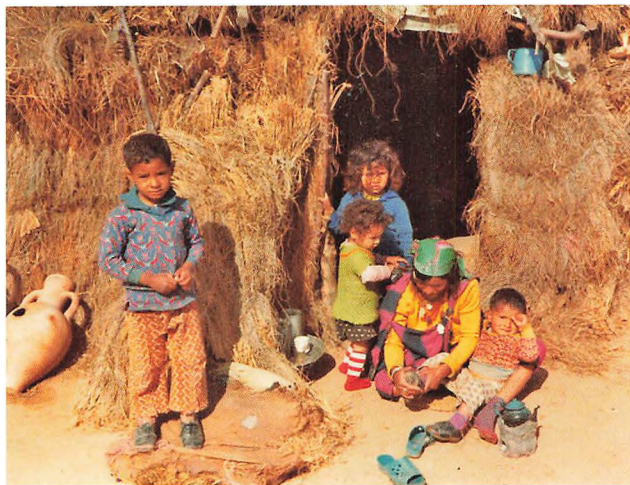
Der skete meget på skoleområdet i 1969. Dette år blev der oprettet en realafdeling på Bramdrup Skole. Første hold realister afsluttede eksamen i 1972. Ved et tyveri på skolen i maj 1972 blev 60 elevs eksamenskarakterer bl.a. stjålet. Man forsøgte at rekonstruere disse, men kriminalpolitiet fandt senere dokumentet, der havde karaktererne i behold, og eleverne kunne få deres eksamensbeviser. Indtil 1969 var skoleugen på 6 dage, men da mange forældre ønskede, at børnene havde fri fra skole om lørdagen, blev forældrene spurgt om deres holdning til dette. Der blev udsendt et spørgeskema, og svarene på dette var: 76% svarede, at de ønskede 5-dages uge, 15,7% svarede nej til dette, og 7% undlod at stemme. 5-dages ugen blev også indført ved Koldings skoler i 1969. I 1969 blev der etableret en sportsplads på Bramdrup Skole. Det var entreprenør Peter Mortensen i Bramdrupdam, der stod for dette.

Bramdrupdam-området var fortsat i hastig udvikling med en elevtilgang på 100 elever årligt. I 1973 var der 783 elever på skolen, og dette år tog skolen efter sommerferien endnu en ny tilbygning i brug. Der var nu 38 klasseværelser og 42 lærere ansat.

Der etableredes i 1976 en børnetandklinik i Bramdrupdam på Møllegårdsvej. Klinikken tager sig af almindelig tandpleje for børn og unge i Kolding. Her i 2010 er klinikken under udbygning, således at der bliver ekstra klinikrum, samtidig med at klinikken gøres mere handicapvenlig.

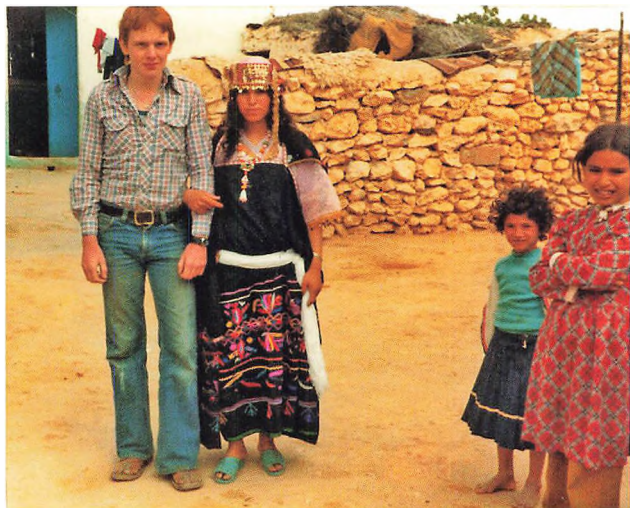
Skoleaktiviteter

Gennem årene har Bramdrup Skole arrangeret en række utraditionelle tiltag. F.eks. var en 10. klasse i 1978 på et 14 dages lejrskoleophold i Tunesien i byen Bou-Thadi. Eleverne levede med i tunesernes hverdag og deltog i det daglige arbejde, bl.a. arbejdet i olivenplantagerne. Lærerne, der var med på turen, var Mie og Peter Christoffersen.

Klassen sparede op til lejrskolen i Tunesien gennem en klassekasse. Derudover holdt de et loppemarked, hvor de indsamlede ting blev budt vældig godt op. Øjvind Hede var auktionarius. Klassen rejste med Spies rejser, der også gav en pæn rabat.

På det nederste billede står Erland Hede sammen med en lokal skønhed.

I en årrække gik lejrskoleturen i 7. kl. til Bornholm. Med togtur til København, besøg i Tivoli og færgetur til 4 dage på Østersøens perle.

I 1986 syede 14 Bramdrupdam-piger selv deres konfirmationskjoler under vejledning af Addy Schorling. Pigerne blev konfirmerede i kjolerne den 20. april 1986.

I forbindelse med at den danske folkeskole fejrede sit 175 års jubilæum i 1989, holdt Bramdrup Skole en feature-uge under emnet "Skolen er gammel – hold den ung". Gennem 15 aktiviteter viste skolens elever, hvad skole og landsbyliv havde indeholdt gennem årene.

Nørreskovskolen

På grund af det store antal børn i Bramdrups skoledistrikt var endnu en udbygning af skolen nødvendig i 1978, men i stedet for udbygning lejede man 12 nyopførte rækkehuse af entreprenør Peter Nielsen og indrettede disse som anneksskole. Det var en midlertidig løsning, som kun skulle fungere i nogle år. Skoledistriktet til skolen omfattede Julivænget, Augustvænget, Septembervænget og Oktobervænget. Som skoleinspektør blev ansat Freddie Strøm, som var leder af skolen fra 1979-1985. Han blev efterfulgt af Karen Leth Sørensen. Udover inspektøren blev ansat 6 lærere. Dermed fik man en etsporet lilleskole med elever fra børnehaveklasse til 7. klasse.

Husene blev indrettet med forskellige faglokaler, musik/formning, skolebibliotek, sløjd og fysik. Der blev ligeledes anlagt en småbørnsidrætsplads ved skolen. Pladsen måtte benyttes uden for skoletiden af børnene i boligområdet.

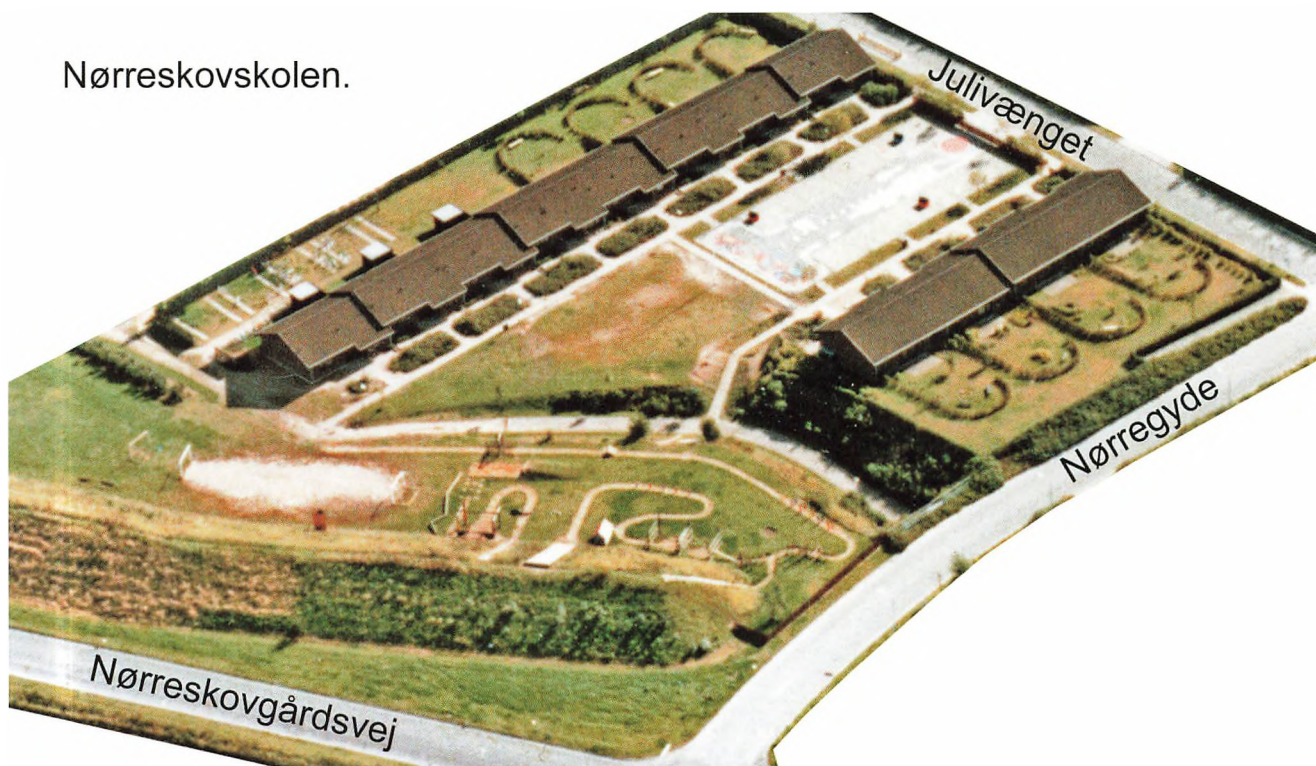
Nørreskovskolen var en meget aktiv og kreativ skole, ofte gav årstiderne ideer til arbejde på tværs af klasserne, f.eks. til fastelavn og til jul.

Nørreskovskolen blev lukket den 1. august 1991, og eleverne blev overflyttet til Bramdrup Skole. Der var kraftige protester mod lukning af den lille skole fra forældrene, som var meget glade for skolen.

Skoleinspektører og skolelivet

Aage Knudsen blev ansat som skoleinspektør på Bramdrup Skole den 1. september 1966. Han kom til Bramdrupdam fra en stilling som viceskolein-

Nørreskovskolen.

spektør på Holsted Byskole. Han dimiterede fra Tønder Seminarium i 1956, og blev året efter ansat ved Holsted Byskole. Han havde i mellemtiden af-tjent sin værnepligt. Aage Knudsen var ved ansæt-telsen 31 år gammel, og var landets yngste skolein-spektør.

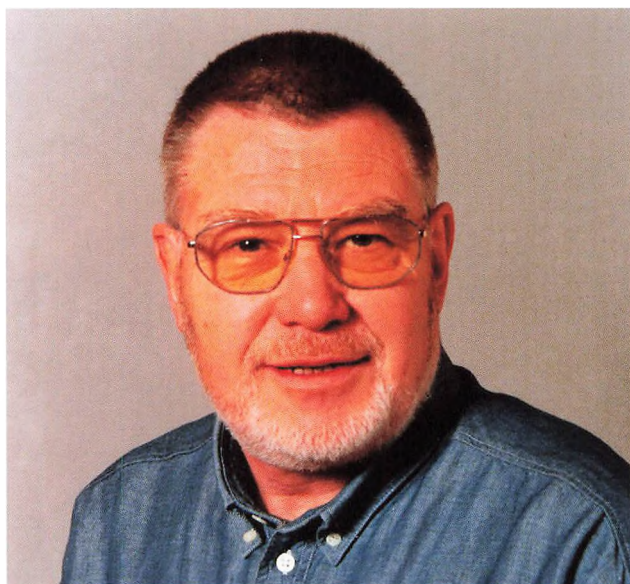
Ved ansættelsen som skoleinspektør var der krav om undervisning 4-6 timer ugentlig, og Aage Knudsens fag var dansk og regning. Han fik indret-tet et lokale til metalsløjde i skolens kælder, og un-derviste selv i dette fag.

Efter sin ansættelse foreslog Aage Knudsen en mindre stiv omgangstone på skolen. Man havde tid-ligere tiltalt hinanden med De, frøken o.s.v. Fru Fal-lesen som var lærer på skolen, modtog dette meget positivt og udtrykte over for alle, at hun var meget glad for forslaget. Hun havde tidligere kun været "dus" med lærer Oxholm.

Aage Knudsen fortæller, at da han kom til skolen, var der behov for en skrivemaskine og en spritdup-likator, når han bl.a. skulle skrive meddelelser til hjemmene. Der blev bevilget en aflagt Remington-skrivemaskine, der tidligere havde været benyttet på kommunekontoret. Skrivemaskinen blev leveret af kærneren, der kom cyklende med den på бага-gebæreren. Senere fik skolen ligeledes bevilget en

spritduplikator på et sognerådsmøde, hvortil Aage Knudsen var indkaldt for at redegøre for skolens ønske.

Ligeledes indførte Aage Knudsen, at eleverne kun-ne gå direkte ind i klassen, når det ringede til time. Tidligere skulle eleverne stille op på række 2 og 2 sammen, uanset hvordan vejret var, og vente, til det blev deres tur til at gå ind i klasseværelset.

I 1970 blev rygning tilladt i skolegården for de ældste elever, modsat mange andre skoler der gik imod rygning for elever i skolen. Forinden skulle eleverne dog have tilladelse fra forældrene til at ryge. Rygningen skulle foregå i et bestemt hjørne af skolegården. På et lærerrådsmøde i 1973 stillede en lærer forslag om indførelse af rygeforbud ved lærerrådsmøderne. For stemte 12, imod stemte 14 og 7 undlod at stemme. Forslaget blev ikke vedtaget på dette tidspunkt.

Fra 1970-1995 arbejdede Aage Knudsen på at få parkeringspladsen på Møllegårdsvej asfalteret. Det lykkedes ikke i denne periode. Først efter at den nye skoleinspektør Henrik Nielsen var tiltrådt, lykkedes det, og pladsen blev derefter døbt "Knudsens Plads". Aage Knudsen fyldte 60 år i 1995 og fratrådte ved skoleårets slutning efter 28 års virke. På dette tidspunkt var der 815 elever på skolen.

Henrik Nielsen efterfulgte Aage Knudsen som skoleinspektør på Bramdrup Skole den 1. maj 1995. Henrik Nielsen stammer fra Haderslev og dimiterede fra Haderslev Statsseminarium i 1973. Samme år fik han ansættelse som lærer ved Birkelundskolen i Holstebro, hvor han var, indtil han den 1. april 1981 tiltrådte en stilling som skoleinspektør i Hvide Sande. Det var fra denne stilling han den 1. maj 1995 tiltrådte stillingen som skoleinspektør i Bramdrupdam.

I 1995 blev strukturen for større skoler ændret, ved at man inddelte skolen i 3 områder. Et for 0.-2. klasse, et for 3.-6. klasse og et for 7.-10. klasse. Dette betød bl.a., at eleverne følte, at de var på en mindre skole "den lille skole i den store". På dette tidspunkt var der omkring 800 elever på skolen. Denne opdeling kom dog først til at fungere optimalt efter en større udbygning i år 2000, der bevirkede, at alle 3 grupper fik deres eget område.

I de 14 år Henrik Nielsen var skoleinspektør i Bramdrupdam, var skolen løbende under udbygning/renovering. Især efter skoleudbygningsplanen i 1997. I den forbindelse blev det besluttet at bygge et multihus, en bygning der skulle indeholde faglokaler, natur og teknik og en skolefritidsordning til 90 børn. Multihuset blev taget i brug efter sommerferien august 1999.

I 1998 blev der oprettet en specialafdeling på skolen, der skulle tage sig af "damp-børn" – senere ADHD. I dag er der to specialklasser på skolen.

Omkring år 2000 begyndte der at komme børn af anden etnisk oprindelse på skolen, og i dag har ca. 10% af eleverne anden etnisk baggrund.

I 2004 blev skolen ramt af en omgang "Roskildesyge", og i samråd med embedslægen blev skolen lukket 3-4 dage. Da børnene vendte tilbage, var skolen blevet desinficeret.

I april 2005 kom Bramdrupdam i mange af landets aviser, da man lavede et reglement for skolen vedrørende bl.a. elevernes påklædning. Det gik ud på, at eleverne ikke måtte have provokerende tøj på, ikke måtte benytte mobiltelefon i skoletiden og ikke måtte bruge bandeord. Baggrunden var, at mange elever mødte for letpåkledte, hvilket kunne virke forstyrrende for undervisningen. I de følgende år har man sikkert revideret reglerne flere gange.

Henrik Nielsen måtte fratræde p.g.a. sygdom i 2009. I en lang periode fungerede *Villy Greve* som skoleinspektør under Henrik Niensens orlov og sygdom.

Den nye skoleinspektør hedder *Steen Rasmussen*.

I skoleåret 2009/10 havde skolen 741 elever fordelt på 33 normalklasser, to 10.-klasser samt to centerklasser. Efter prognosen forventes det, at skolen vil få færre elever i de kommende år.

3. klasse 15. juni 1963. Drengene: Steen, Jørgen, John, Henning, Jan, Frank, Bent, Kim, Hans Werner, Torben, Henning. Piger: Eva, Karen, Lizzie, Lillian, Helle, Helene, Randi, Anne Grethe, Karin.

Betragtninger over Bramdrup Skoles udvikling fra 1960-80

Af skoleinspektør Aage Knudsen

Skolen var i 1960 en landsbyskole, der i 1966 blev købstadsordnet og i løbet af de følgende år voksede til Kolding Kommunes største skole med næsten 900 elever. Der var tale om en skolemæssig eksplosiv udvikling på alle områder, befolkningstilvækst, kontinuerligt skolebyggeri gennem flere årtier og nye pædagogiske strømninger.

I 1966 var der f.eks. ikke telefon på skolen. Sognerådsformanden mente, at man i en nødsituation kunne benytte en telefonboks i nærheden.

Skolens udvikling tog i høj grad fart i perioden fra 1966 og til kommunesammenlægningen i 1970. Befolkningstilvæksten gav et skattegrundlag, som kunne dække meget store investeringer på skoleområdet. Der blev indført børnehaveklasser, købt nye undervisningsmaterialer og truffet beslutning om, at skolen skulle fuldt udbygges med realafde-

ling og 8.-9. klasser. I 1969 var den nye store tilbygning færdig med moderne faglokaler og undervisningsmateriel.

Efter kommunesammenlægningen i 1970 var der tanker fremme om at nedlægge børnehaveklasserne ved Bramdrup Skole. I stedet blev det besluttet at indføre børnehaveklasser ved alle kommunes skoler.

I nævnte periode led skolen under alvorlig pladmangel. Tilbygning af lokaler fandt først sted, når alt var belagt, både faglokaler og kælderrum. Ud over at bygge til søgte man at løse problemet ved oprettelse af Nørreskovskolen og ved skoledistriktsændringer.

Heldigvis var der altid mange ansøgere til de årlige nyansættelser. Flere end 100 ansøgere var ikke et særsyn.

Et år blev der nyansat 12 lærere, og lærernes gennemsnitsalder nåede knap nok 30 år. Dette indebar

store fordele, dygtige og meget engagerede lærere, ligelig fordeling af kvindelige og mandlige lærere, og at de enkelte fag kunne besættes med specialuddannede lærere.

Det er på sin plads at nævne lærerrådets store indflydelse på mange beslutninger, som blev truffet i perioden. Beslutningerne tog tid, men når de var truffet, var der opbakning.

Skolens lærere havde et godt omdømme, og i perioden blev 11 lærer ansat i ledende stillinger ved kommunens skolevæsen.

Pædagogisk byggede skolen på tre hovedhjørner: faglighed, kreativitet og gensidig respekt.

Andre skoleformer

Musikskolen

I 1970erne havde Kolding Musikskole en afdeling på Bramdrup Skole. Når undervisningen sluttede om foråret, havde musikskolerne i Almind og Bramdrup ofte en fælles elevkoncert.

Ungdomsskolen

Sidst i 1970erne blev ungdomsskolen for de 14-18-årige i Kolding opdelt i en nordafdeling på Bramdrup Skole med Torben Lai Pedersen som leder og en sydlig del for resten af Kolding. De unge kunne vælge 1-2 fag, f.eks. motorlære, syning af teenage-tøj. Fredag aften en gang om måneden var der musik og dans. Midt i 1980erne ophørte Ungdomsskolen i Bramdrup. Der er i 2010 Ungdomsskole på C.F. Tietgensvej 7 i Kolding samt i Christiansfeld og Vamdrup.

Aftenskole og borgermøder

Bramdrup Skoles lokaler blev i 1960erne og 1970erne flittigt brugt til aftenskole for voksne, f.eks. i sprog, porcelænsmaling, madlavning og træarbejde, indtil aftenskolerne fik egne lokaler i Kolding.

Skolens aula har været brugt til møder, bl.a. borgermøder arrangeret af Kolding Kommune og foreningsmøder, bl.a. med meget populære foredrag af viceskoleinspektør Øivind Hede om Bramdrups lokalhistorie.

Skolefesten i 1966 blev holdt i Forsamlingshuset, mens skolens gymnastiksal var under opførelse.

Borgerforeningens juletræ for familier med børn afholdtes i 1970erne i skolens aulaområde.

Teknisk Skole i Bramdrupdam

Kolding Tekniske Skole havde store pladsproblemer i 1970erne. Vejlevej 357 lagde i nogle år lokaler til tømreruddannelsen. Kolding Kommune købte i 1971 ejendommen "Solvang" på Petersmindevej og udlejede den til en afdeling af Teknisk Skole. De unge kunne her lære at passe husdyr og dyr til mini-zoologiske haver. Afdelingen blev efter få år flyttet til Vranderup.

Kolding Friskole

Skolen blev oprettet i 1982 og begyndte med 22 børn på seks klassetrin i lokaler på Dyrehavegårdsvej. Allerede to år efter i juni 1984, flyttede skolen til den nuværende adresse, Bramdrup Skovvej 25 i den tidligere restaurant Bramdrup Skov. (Se bd. 2, s. 80). Da var der 60 elever. Nu er der "fuldt hus" med 188 elever. Skolen vil maksimalt have 34 elever i hver storklasse, og det vil sige to årgange. Typisk vil der altså være 17 elever pr. årgang.

Kolding Friskole skriver i deres årlige informationshæfte for 2010/11: "Kolding Friskole blev skabt i begyndelsen af 1980erne af engagerede forældre og skolefolk, som ville lave den allerbedste skole for deres børn. Deres inspiration kom mange steder fra. Fra de moderne strømninger i den pædagogiske debat dengang, men også af gamle ideer fra Grundtvig og Kold. Kolding Friskole blev derfor i 1982 en helt ny, unik friskole inspireret bl.a. af den grundtvig-koldske tradition. Denne tradition træder i dag frem på Kolding Friskole i flere sammenhænge. Tydeligst måske i morgensamlingerne med fortælling og fællessang. Idéerne om samtalens og motivationens betydning for elevernes glæde ved og udbytte af at gå i skole har ligeledes rødder tilbage til bl.a. Grundtvig. Hans tanker om det forpligtende fællesskab kan også genkendes i skolens vedtægter og i vores arbejde med den skolekultur, vi hele tiden forsøger at udvikle på Kolding Friskole".

Skolen er populær, og det kan mærkes på ventelisterne. I øjeblikket er børn skrevet op helt til 2016, men det betyder ikke, at der ikke er plads til flere. Der sker altid en vis fraflytning, og hvert skoleår kommer få, nye elever ind i klasserne. Det er selvfølgelig frustrerende for unge forældre i en tid med

frit valg, at vi ikke kan tage alle ind, men vi vil ikke være større, end vi er nu, siger skoleleder Knud Nørregaard.

Staten giver tilskud til friskoler, der får ca. 74 % af udgifterne pr. elev i folkeskolen. Resten betales af forældrene suppleret med andre indtægter. Det betyder, at skolen har en stram økonomi og er afhængig af forældrenes engagement i praktiske gøremål som rengøring og maling af skolen. Forældrene betaler 925 kr. pr. måned i 11 måneder pr. barn. Der er søskenderabat.

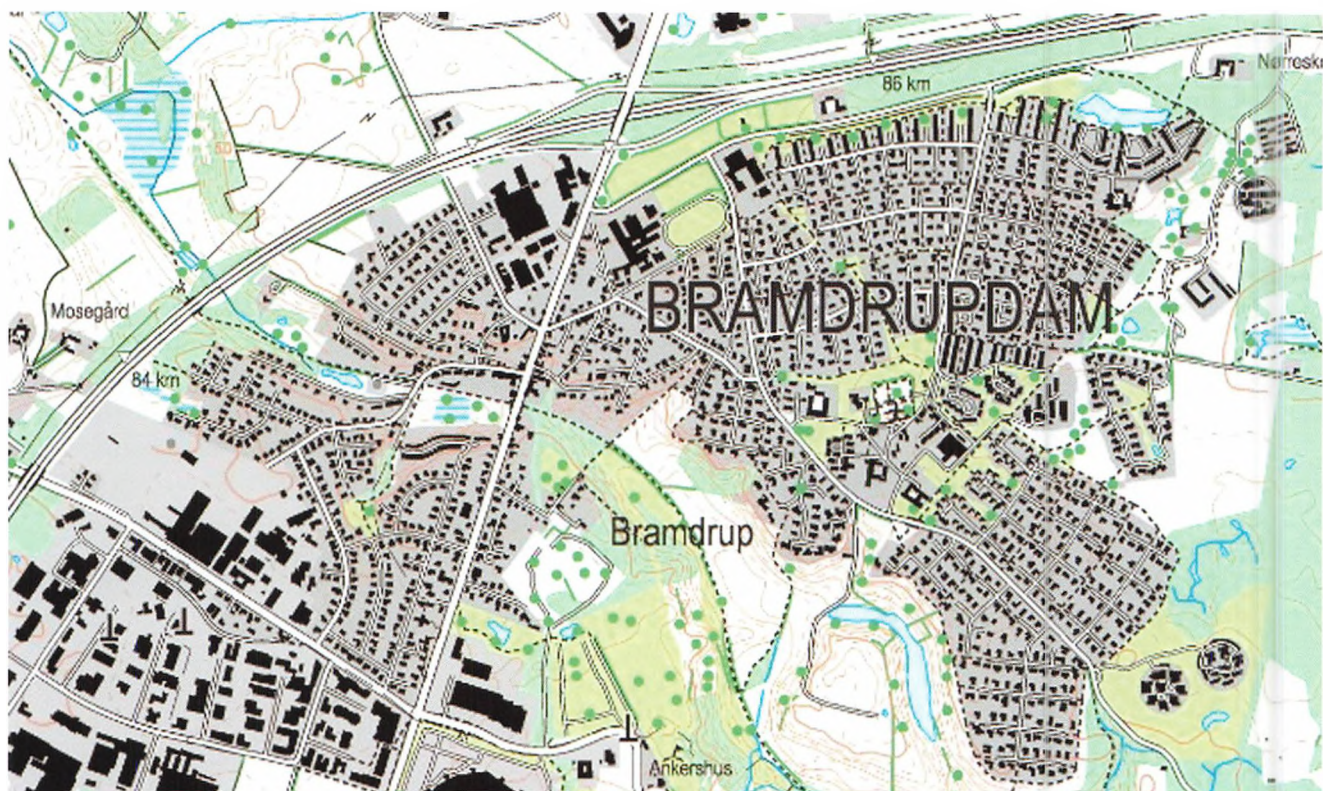
De gamle bygninger fra Skovrestauranten står der stadig, men i årenes løb er der bygget til på Kolding Friskole. Der er kommet nye klasselokaler og en ny festsal. Den seneste udbygning er huset til natur og teknik, som stod klar til brug i 2009.

Hele skolen tager på lejrskole hvert år, også de små elever i børnehaveklassen. Friskolen bytter skole med en anden friskole i landet. Skolens personale har god hjælp af blandt andet eleverne fra ottende årgang, som er skolestoresøskende for de små i børnehaveklassen.

Lørdag før første søndag i advent er der traditionen tro julestue på Kolding Friskole. Det er skolens støtteforening, som alle elevers familie er medlem af, der står bag arrangementet. Alle forældre skal hjælpe til på forskellig vis med at passe boder, binde adventskranse og dekorationer samt komme med gaver til fiskedam og gaveboder. Det er en stor begivenhed, der har til formål at skaffe penge til ekstraordinære indkøb på skolen. Det lykkes flot. Sidste år gav julestuen et overskud på mere end 75.000 kroner, hvilket er rekord.

Også på Kolding Friskole ses en flok dejlige børn. Det er hyggeligt at besøge skolen og vide, at de ældste bygninger stammer fra sidst i 1800-tallet fra "Bramdrup Skovkro".

Bramdrup under forandring 1970-2010

I årene efter 1970 blev gårdenes bygninger i den gamle landsby omdannet til anden brug end landbrug. Rønningsminde og Enghavegård forsvandt helt. Gårdenes jorder blev byggemodnet, og efter vejenes anlæg gik bebyggelsen på de mange parceler i gang. Skolen og trafiknettet blev udbygget.

Uden for motorvejen var jorden blevet opkøbt til industri- og kontorbygninger. I 2001 var resterne af de gamle gårdes bygninger borttaget, så byggemodningen af arealerne kunne gennemføres.

Rensningsanlægget blev i 1963 udvidet med 60 m i ringkanalerne. Igen i 1967 blev anlægget ombygget og udvidet med en efterklaringstank. Efter endnu en omstilling i 1978 blev anlægget nedlagt i 1987, og der blev etableret en pumpestation, der leder spildevandet til Kolding renseanlæg ved Østerbrogade.

I 1983 kom oplysningskampagnerne om, hvilken opvarmningsform beboelsesområderne skulle have i fremtiden. I Bramdrup var der møde på skolen.

Der var derefter skriftlig tilmelding til Teknisk Forvaltning. 270 valgte. 199 ønskede fjernvarme, 57 ønskede naturgas og nogle få undlod at vælge. Det blev så fjernvarme.

Den 23. september 1983 kom den længe ønskede cykelsti gennem Bramdrup Skov, som blev lagt 2-3 m fra biltrafikken. Teknisk udvalg var under arbejdet ude for at vurdere belysningen, og man besluttede, vist nok efter forslag fra Per Bødker Andersen, at lamperne skulle vende ind over cykelstien, fordi bilerne selv har tilstrækkeligt lys på.

Omkring 1980-81 udkom "Halavisen" med 7 numre på et år. De midterste 4 sider i hvert af de 7 numre handlede om "Bramdrup i gamle dage". Det var Øjvind Hede og Frida S. Sørensen, der skrev teksten og fandt en masse gamle fotos frem til siderne. Det var begyndelsen på det lokalhistoriske arbejde i Bramdrup, og det var en god baggrundsviden at have, da den nye lokalhistoriske forening så dagens lys i 2003.

Lige siden 1970 har amts- og kommunalpolitikere udarbejdet regions- og kommuneplaner, så amtets borgere og politikere havde muligheder for at handle inden for de givne rammer. I 1989 skrev borgmester Per Bødker Andersen i forordet for kommuneplan 1989-2000: "Kolding kommuneplan fastlægger, hvordan kommunen kan udvikle sig frem til år 2000. Byrådet er overbevist om, at 1990'erne bliver et 10-år med mange udfordringer og dermed også mange nye muligheder for Kolding-området". Bl.a. blev fjernvarmen udbygget, Kolding Storcenter ved Vejlevej blev bygget, og motorvejen til Esbjerg blev udført.

Lokalplaner for ændringer eller nybyggeri i by- og landområder i Kolding Kommune bringes fra By- og Udviklingsforvaltningen som information i lokalviserne og på Kolding Kommunes hjemmeside, så borgerne i de berørte områder kan informeres og høres inden en given tidsfrist. Men hvordan får borgerne i et lokalområde kontakt med de politisk valgte i byrådet? Hvordan vil borgerne tage ansvar i de kommende år?

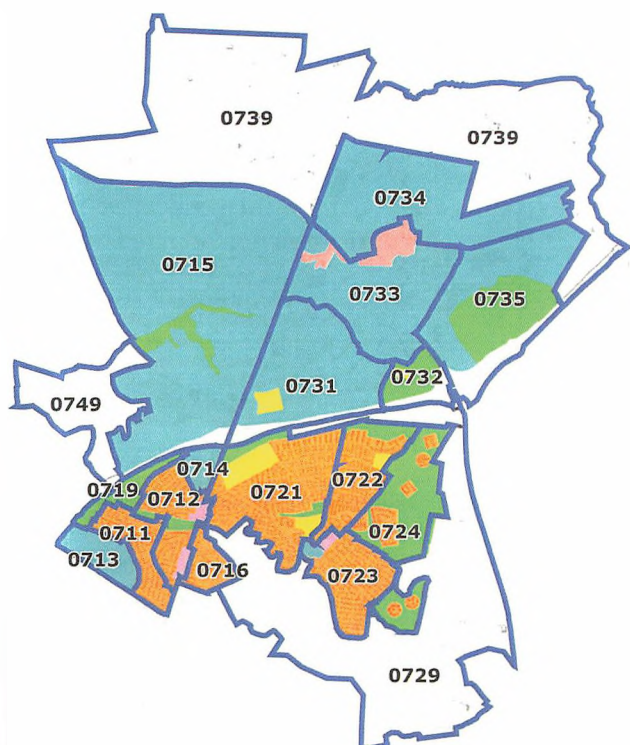
Bramdrups placering i Kolding Kommune herover har områdebetegnelsen 07.

Fra kommuneplan 2010-2021 for Kolding Kommune er kortet til venstre hentet under "områdeplan 07 – Bramdrup". Planen er vedtaget af Kolding Byråd den 13. december 2009.

Det er vigtig og spændende læsning, og man får respekt for de folk i forvaltningen, der samler de mange informationer og er i stand til med tekst, kort, skitser og tabeller at formidle det til os borgere.

En ting har de bevidst eller ubevidst ikke styr på. Hedder 07: Bramdrup eller Bramdrupdam?

Også forslag til trekantområdet affaldsplan 2005-2017, debatoplæg om vindmølleplan og lokalplan 0715-22 og 31 Bramdrup Industripark, etape 1 og 2, er interessant af følge med i.

	C Område til butikformål		S Sommerhusområde
	E Erhvervsområde		O Offentligt område
	B Boligområder		T Tekniske anlæg
	BE Blandet boliger og erhverv		G Grønt- og rekreativområde
			Åbent land

Kolding Kommune registrerer i efteråret 2010 bevaringsværdige bygninger i landsbyerne Stepping, Ødis, Hjarup, Skanderup, Jordrup og Eltang, som er bygget før 1960 og som ikke tidligere er vurderet. Registreringen sker, for at kommunen kan lave fremtidssikrede planer for landsbyerne.

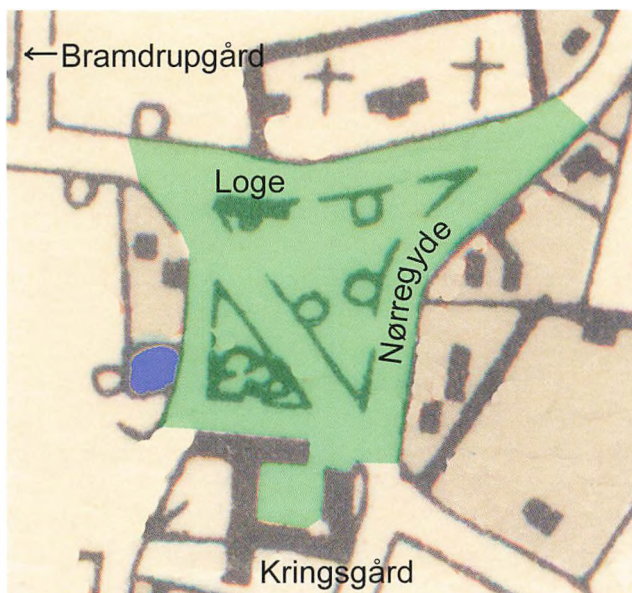
Harte-Bramdrup Hallerne

Op gennem 1960erne blev ønsket om at få gode forhold for udøvelsen af de forskellige idrætsgrene stadig større. Særligt ønskede de unge sig en hal større end en gymnastiksal, hvor der også om vinteren kunne spilles håndbold, badminton, basketball, volleyball samt andre boldspil. Gymnastikholdene var mange og store, både børnenes, de unges og de voksnes, og den ny skoles gymnastiksale fra 1969 kunne ikke dække behovet.

I 1966-67 blev ønskerne til konkrete planer. Harte-Bramdrup Kommune havde i 1965 omlagt Bramdrupskovvej, så den blev ført ud til den nye Nørreskovgårdsvej. På området dér ville kommunen stille arealer til rådighed for halbyggeri samt til anlæg af boldbaner og parkeringspladser. Der blev holdt et offentligt møde om den ønskede sportshal den 27. april 1967. Medlemmer fra Borgerforeningen og idrætsforeningerne i Harte og Bramdrup var med til at udarbejde planer for idrætsanlæggene, og man var klar over, at der skulle bruges mange penge.

Derfor kom ideerne om en byfest, hvor alle arbejdede gratis, og som samtidig kunne samle folk fra området med mange aktiviteter.

Initiativtagere til at holde byfester og måske på den måde samle penge til sportshal og svømmebad var Øjvind Hede, Preben Nielsen, Hans Sidemann, og sikkert flere med rødder i Borgerforeningen eller i idrætsforeningerne.

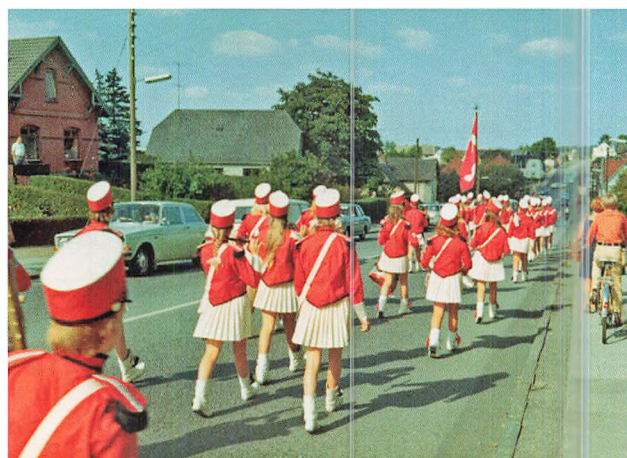

De første byfester

Byens "gadejord", dvs. pladsen rundt om Forsamlingshuset, hen mod Smededammen, Kringsgård, den gamle skole og pladsen foran kirken blev til festplads. Det nye græsområde på den "nye" toft skulle afhøstes, før pladsen kunne bruges til de første manøvreprøver, som var meget populære. De blev senere flyttet til marker ved Lindegård, Stefensens gård og Kokholm.

Den første byfest blev holdt i 1969. Som i de efterfølgende år skete der rigtigt meget i de dage, f.eks. marcherede Kolding Garden fra Vejlevej ved "Ankeret" til festpladsen. I Logen kunne man købe kaffe og kage, der blev bagt lagkagebunde på samleband. Det var Inga Poulsen fra Bakkegård som styrede det.

På pladsen havde det hyrede tivoli opstillet karruseller, radiobiler, boder m.v. Festudvalget passede boderne. I nogle boder kunne man spille på maskiner, der var skydetelte, man kunne "slå søm i", i andre boder kunne man få drikkevarer og købe friskbagte æbleskiver.

der kom mange penge i kassen. Efter byfesten blev der holdt en fest for alle de frivillige.

Det frivillige arbejde samledes under Støtteforeningens ledelse, hvor Egon Eltved, Børge Vogensen, Henrik Larsen og Aage Ramsgaard var nogle af formændene. Bramdrupdam Hallernes støtteforening har haft stor betydning, bl.a. fordi den placerede de indtjente penge i en fond, som så donerede beløb til udvidelser og fornyelser af hallerne. Halavisen blev i 1985 til Bramdrup Lokalblad, som BGIFs hovedafdeling udgiver 4 gange om året med Jørgen Pedersen som redaktør.

I en af de tomme avlsbygninger på Bramdrupgård blev der indrettet diskotek og på Enghavegård indrettet kro. På Kringsgård blev der indrettet loppemarked, laden blev brugt som "Danselo" og kostalden som "Krostald".

Fra 1973 foregik byfesterne ved den ny hal. Mange af beboerne i de nye boligområder var med til at få arbejdet med alle de mange aktiviteter afviklet, så

Der skulle sættes en ballon med en kurv op fra "Toften". Til venstre holder de parkerede biler, til højre mod SØ, ses Kringsgård. Men der kunne ikke laves gasluft nok til at løfte ballonen.

Kolding Idrætsforening, KIF, havde i 1956 fået bygget hal og fritidscenter. I 1966 købte Kolding Kommune gården Bøgelund og jordtilliggendet, for at der senere kunne indrettes sports- og fritidscenter der. Endelig den 27. februar 1969 vedtog Harte-Bramdrup Sogneråd, at Harte-Bramdrup-hallen skulle bygges. Der skulle være plads til omklædningsrum, kontor og cafeteria. Bygningen blev tegnet af arkitekt Jens Erik Jensen. Jord- og betonarbejdet skulle desuden forberede, at der kunne anlægges et friluftsbad syd for hallen. Svømmebadet og tilhørende omklædningsfaciliteter blev også tegnet af arkitekt Jens Erik Jensen og blev bygget i 1970-71. Det havde 2 afdelinger, et for mindre børn, og det store bassin, hvor der var dybt nok til udspring fra 1 meter-vipperne. Friluftsbadet blev indviet 5. juni 1971, og Harry Dahl var bademester. Det har været til stor glæde for mange børn, unge og forældre. Der var ikke svømmeundervisning, men man lærte af hinanden og lavede konkurrencer og lege. Man betalte entre for at benytte badet. Der var lukket fra kl. 12 til 14, hvad mange var utilfredse med. Det var Kolding Kommune, der ejede

Øverst ses den første formand for Harte-Bramdrup-hallerne, major E.C.C. Poulsen ved indvielsen af svømmebadet 5. juni 1971. Nederst ses børn og unge, der straks tager badet i brug, fotograferet af Thastum fra Kolding Folkeblad.

badet. Kolding Kommune overtog driften af svømmebadet den 27. januar 1984, men allerede et par måneder senere bestemte byrådet, at det skulle nedlægges, dels fordi det ikke blev brugt så meget som i de første år, og dels fordi udgifterne med at bygge det om til en svømmehal var alt for store.

I 1979 blev Harte-Bramdrup-hallen ombygget efter arkitekt Ove Hjorts tegninger. I 1983-84 blev hallen moderniseret, og man havde planer om en ny mindre hal til badmintonbaner og til møder. I 1990 blev den nye hal opført, der skulle ligge vinkelret på den første mod øst. Der blev bedre omklædnings- og baderum samt 2 mødelokaler. I 1992 blev hallens tag renoveret, fordi det var utæt. Der blev lagt tagpap på, og en dag under færdiggørelsen fik ilden fra asfaltbrænderen fat i tagkonstruktionen. Selv om ilden blev slukket så hurtigt som muligt, skulle arbej-

det med at renovere hallen nærmest begynde forfra. Den 16. september 2002 blev første spadestik taget til en ny stor tilbygning: nyt indgangsparti, flere omklædningsrum, ny sal med store døre ud mod parkeringspladsen, lokaler på 1. sal til møder udstyret med moderne AV-udstyr. Udbygningen kom til at koste næsten 16 millioner kr. Fra maj 2003 kunne det hele tages i brug, og nu med navnet på indgangspartiet "Bramdrup Hallerne", fordi Harte året før havde fået bygget hal og fritidscenter.

Halbestyrer Ole Madsen fortæller, at Bramdrupdam Hallerne har 8 fastansatte og mange timeansatte efter behov. Hallen udlejer ofte den ene eller begge haller til store turneringer, udstillinger, fester eller møder, som regel i weekender. Bramdrupdam ligger tæt ved motorvejene, og det er nemt at komme dertil.

Det nyeste, der kommer ved Bramdrupdam Hallerne, er den store kunstgræsplæne. De meget store træer ud mod Nørreskovgårdsvej og Bramdrupskovvej er fældet, og der er lavet et omfattende jordarbejde, før kunstgræsset "monteres" i eftersommeren 2010. Se om "byfester og støtteforeningen" på CD'en bag i denne bog.

BGIF

Bramdrupdam Gymnastik og Idrætsforening, BGIF, har siden 1963 været stærkt medvirkende til, at der drives et aktivt idrætsliv i området. Den gang i 1963 var den gamle idrætsforening i Bramdrup ved at miste gnisten, selv om fodbold og håndbold måtte bruge den ny skoles idrætsplads, der netop var færdig.

BGIFs hovedafdeling udgiver 2 gange om året "Bramdrup Lokalblad", hvor boldspil og idræt er beskrevet, hvor det årlige loppemarked omtales, ligesom udviklingen af hallernes brug beskrives.

På CDen her i bog 3 har vi medtaget beskrivelser af idrættens første mange år i Bramdrupdam, lige fra Skytteforeningens start i 1864 og op til 1950erne.

Nye boligområder

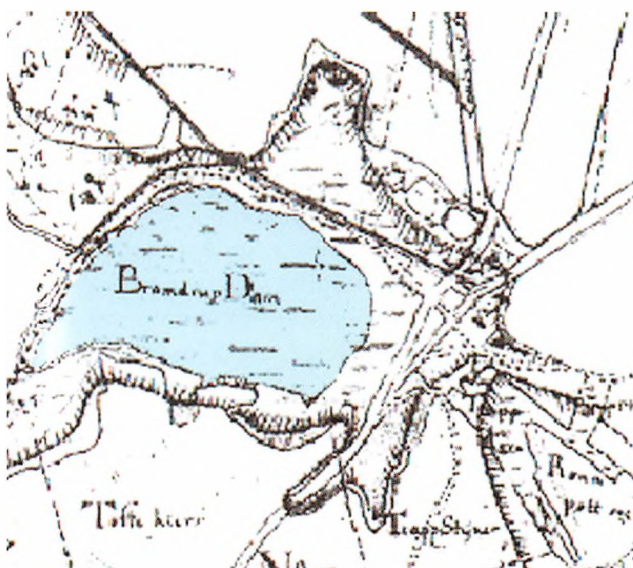
I maj 1991 vandt 3 unge arkitekter fra Århus Kolding Kommunes arkitektkonkurrence om et nyt boligområde i Bramdrup øst: Det var Per Felthaus, Thomas Carstens og Peter Dahl Larsen fra "Arkitektgruppen". 4 områder med tilslutning til Skovæblevej blev bygget i de følgende 10-15 år. Desuden kom bebyggelsen på Kirsebærvej med 49 andelsboliger, et fælleshus og carportanlæg. Det nye plejecenter "Kirsebærhaven" blev bygget og taget i brug i 2004.

Den ny bebyggelse på "Sønderholms" jord, "Sønderlund", blev byggemodnet og den første del bygget i 2005-07. Økonomi bremsede færdiggørelsen, som nu i 2010 er gået i gang igen.

De ældste kloaker er blevet renoveret, og i årene 2009/10 er vandrørene i vejene, som i området mod Vejlevej var ca. 70 år gamle, blevet udskiftet. Nu i 2010 bliver vandrørene på "Brynet" udskiftet.

Bramdrup har gode busforbindelser og fine stier for cyklister og gående.

Bramdrup har i århundreder været navnet på den lille landsby ved kirken. Vores bynavn er Bramdrupdam fra 1967, hvor hele området fik postnummeret 6030 Bramdrupdam. Og det varede til 1970, hvor vi kom ind under 6000 Kolding. Bebyggelsen nord og syd for dammen ved Vejlevej blev kaldt Bramdrupdam, og da det nu er hele områdets navn, må man spørge: Hvor er dammen?

Snebærvej med boliger i én, to og tre etager falder fint ind i landskabet. Farmor eller mormor er ude sammen med barnebarnet, hvor der er lys, luft og levende dyr.

Borgerforeningen spurgte om det samme i 1991. På kortet ses, hvor dammen lå. Efter det store vejarbejde i 1968-70, hvor Vejlevej og dæmningen over Trolldhedebanestien blev renoveret samtidig med nedlæggelsen af Trolldhedebanen, blev det fugtige område fyldt op med overskydende vejmateriale. Året efter blev der plantet pyramide-popler i halvdelen af området, og resten ligger stadig som fugtig eng.

Borgerforeningen kom langt med deres idé om at reetablere dammen i 1991-92, så den kunne bruges som del af et smukt område ved Trolldhedestien, med fugle og fisk, og som skøjtebane om vinteren som i gamle dage. Nu omkring 2010 kan man få tilskud til at etablere damme og små søer, så ideen om en dam i Bramdrupdam skulle måske tages op igen? (Se bd. 1, s. 17-18).

Nu overlader vi de sidste sider til Koldings, nu forhenværende, borgmester Per Bødker Andersen:

”Alle vil udvikling,
ingen vil forandring.”

Sådan skrev Søren Kierkegaard allerede for mange, mange år siden. Men udvikling finder sted, og forandring følger med.

To kommunalreformer i løbet af de sidste 40 år har sat sine spor på det danske kommuneatlas. For Harte-Bramdrup var kommunalreformen i 1970 den, der satte de mest markante spor. Kommunen ophørte med at eksistere. Kommunalreformen i 2007 betød ikke på samme måde drastiske ændringer for lokalsamfundet.

En anden forskel på de to kommunalreformer var, at reformen i 1970 var diskuteret og forbedret siden sidst i 50'erne. Selve den geografiske ændring og dermed ændringen af lokalsamfundets styrelse gennemførtes naturligvis fra 1. april 1970, men de øvrige reformer, som prægede

samfundets, og dermed lokalområdets udvikling, kom dryppende over de følgende årtier.

Der er ingen tvivl om, at kommunesammenlægningen i 1970 medførte store diskussioner i de gamle sognekommuner. Ville Kolding købstad agere ”storebror” og løbe med kassebeholdningerne fra de omliggende kommuner? Og hvad med skoler, ældreservice, foreningsliv, idrætsfaciliteter, hallen og svømmebadet? ”Det har vi jo selv betalt”, kunne kommentarerne have været.

Lidt gæld var der nu også i de gamle sognekommuner. Og løbende forpligtelser, som det nye fællesskab skulle overtage.

Der er grund til at se, hvilken udvikling, der var gået forud for sammenlægningen i '70.

Den gamle købstad var vokset ud af sine rammer. Handel og industri, som havde været placeret i bykernen eller på havnen, havde ikke flere udviklingsmuligheder. Medarbejderne – høj og lav – var i pænt antal flyttet til omegnskommunerne, som ofte havde lavere skat og billigere byggegrunde. Pengene tjent i Kolding og skatten betalt i Harte-Bramdrup: enhver sognerådsformands drømmescenarie. Og dette billede var naturligvis gældende for flere af de omliggende sognekommuner.

Det var attraktivt for sognekommunerne at modtage disse borgere. Det var yngre folk med arbejdsevne og relativ god skattebetaling. Men der fulgte også en regning med. Den øgede velfærd i 60'erne og 70'erne betød samtidig borgere med større krav til offentlig service, ligesom infrastrukturinvesteringer var nødvendige i forbindelse med øget bolig-arbejdsstedstrafik og nye udstykningskninger.

Drømmen om vækst blomstrede i et par årtier, men det gjorde væksten i indbyggertal også. Presset på offentlige udgifter øgedes markant, og selv om nogle af omegnskommunerne var relativt ”velpolstrede”, så havde også disses kommunekasser en bund.

Det lå ganske lige for, at Harte-Bramdrup sognekommune skulle blive en del af den nye Kolding storkommune i 1970. En ganske stor del af er-

hvervsudviklingen skete mod nord i forhold til Kolding, og såvel sogneråd som byråd var enige om denne udviklingsretning.

Det var i Peter Ravns borgmestertid. Peter Ravn havde været medlem af Folketinget, før han blev borgmester i Kolding. Peter Ravn var respekteret som en reel og konkret, pragmatisk politiker. Det kom til udtryk i forhandlingerne i det sammenlægningsudvalg, som oprettedes forud for kommunalreformen.

Peter Ravn forudså den ekspansion, som kunne blive til virkelighed – og som blev det. Det førte til flere markante beslutninger i grundlaget for den fysiske plan for den nye Kolding storkommune.

Det var oprindeligt planlagt, at motorvejen rundt om Kolding skulle gå væsentligt tættere på bykernen, end det blev tilfældet. Det var nemlig en almindelig antagelse, at motorveje for langt væk fra bykerne ville ødelægge bykernernes handel. Så almindelig, solid lobbyindsats fra erhvervsorganisationerne pressede på for at få motorvejen så tæt på som muligt. Peter Ravn så det på en anden måde. Den nye Kolding storkommune havde brug for erhvervsarealer. Det ses tydeligt i dag, hvad tanken var – erhvervsarealerne mellem Munkenborg og Bramdrupdam. I begyndelsen på østsiden, men senere på begge sider af Vejlevej. Og det var rigtigt set. ”Så har vi industriareal nok til de næste mange år” kan man næsten høre argumentet.

Og det lykkedes for Peter Ravn at få motorvejen lagt væsentlig længere nordpå. I dag kender vi placeringen. Det er tankevækkende, at denne fremsynethed skulle betyde en endnu større erhvervsaktivitet, som igen medførte, at industriarealer blev opkøbt, byggemodnet, bebygget og blev arbejdssted for hundreder af medarbejdere langt hurtigere, end nogen havde turdet gisne om.

Det blev grundlaget for den udvikling, som senere blev til regionens kendetegn: Trekantområdet.

Motorvejen kom, liggende længere fra bykernen, men kun til Bramdrupdam i første omgang. Det betød en markant trafik gennem Bramdrupdam. Hvem husker ikke bilkøerne omkring sommerferietid.

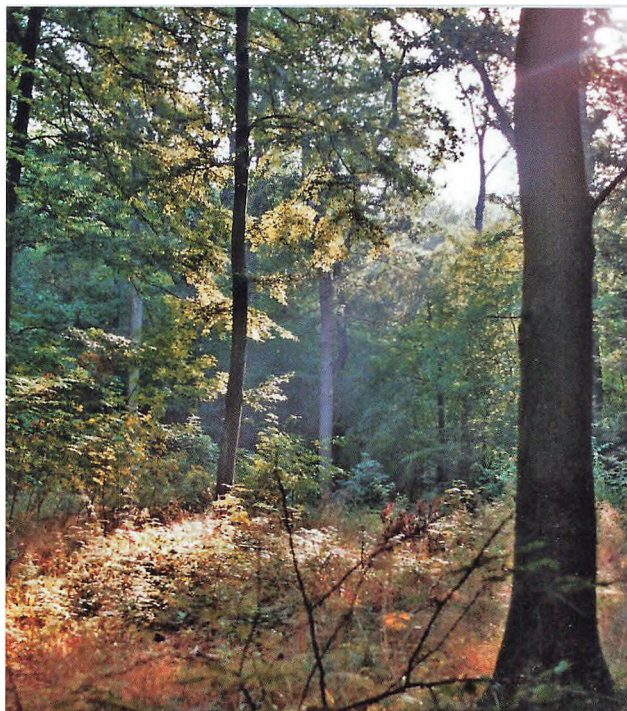
Men der kom også andet, byggeri af hundredvis af boliger til den almindelige familie, som gerne ville have eget hus, græsplæne og carport! Og det udover de mange boliger, som var blevet bygget i de sidste år af Harte-Bramdrups sognekommunes levetid.

Jeg og min familie overtog Bramdrupgård den 15.7.1973. Vi havde købt gårdens bygninger af Koldings byggematador nr. 1, Peter Nielsen. Den første vinter kunne vi i klart vejr se gadelyset i Alminde. Bramdrup var stadig landsby med smedje, forsamlingshus (loge), kirke, skole, brugs og snart ældreboliger med omsorgscenter.

Jeg har engang imellem brugt billedet, at Peter Nielsen begyndte at bygge en mandag morgen, og fredag aften var det hele bygget til. Det gik stærkt, måske også lige lovlig stærkt. Det kneb for skolen at følge med. Det blev nødvendigt at lave en nødløsning, nemlig Nørreskovskolen i 7 parcelhuse, som kommunen lejede af Peter Nielsen. Det viste sig nu at blive en meget positiv nødløsning til stor glæde og gavn for lokalsamfundet.

Hallen blev for lille, og diskussionen om en hal 2 tog fart. Byfesterne var medvirkende til, at det lokale bidrag blev samlet ind, men naturligvis

Et kig i Bramdrup skov en tidlig sommermorgen.

Børneholdet er fra BGIF i 1969.

Fra foråret 1962 kunne den nye gymnastiksal bruges både af skolen og til frivillig idræt for børn, unge og voksne. Der kom hurtigt endnu en gymnastiksal, som tog noget af presset, som dog først lattede i 1969-70, da den første hal blev bygget.

måtte den nye kommune træde til med broderparten i den daglige drift. Sådan var lovgivningen, og der skulle naturligvis være lige vilkår overalt i den nye storkommune.

Hal 2 blev bygget, og idrætsforeningens og halbestyrelsens indsats igennem alle årene kan ikke undervurderes. Det var nemlig stærkt medvirkende til, at der kunne skabes en fællesskabsfølelse, også i år med en så stor befolkningstilvækst, at selv naboerne kunne have svært ved at nå at lære hinanden at kende, inden næste vej var bygget til.

Byfesterne var et kapitel for sig. Startende i Kringsgårdens lade – med en afstikker til Bramdrupgårds gamle stald mod kirken. Som én stor byfest for ung og gammel i lokalsamfundet udvikledes den til at være regionens absolut største.

Det gav penge i kassen (til hallen), javel; men også en ændring fra den hyggelige ”familiefest” til en mere ”kontant” underholdning, hvilket blandt andet medførte indkaldelse af ekstra politi og personale på skadestuen i byfestperioden. Jeg skal måske for god ordens skyld og med et smil i øjet tilføje, at det naturligvis ikke omfattede den populære damefrokost!

Motorvejen blev ført rundt om Bramdrupdam og videre sydpå. Diskussionerne om motorvej til Esbjerg blev ved med at være diskussioner, så byrådet måtte vurdere, i hvilken retning yderligere ekspansion skulle ske. Peter Ravns fremsynethed blev indhentet af virkeligheden. Arealerne uden for motorvejen skulle snart blive bebygget, så planlægning var påkrævet.

I begyndelsen af 1990'erne manglede kommunen penge for at få budgettet til at gå op. Godt nok havde valgkampen i 1989 indeholdt flere partiers nej til et B-center, et aflastningscenter for bykernen. Men muligheden for at sælge jorden ved Ndr. Fælledvej og Uldspinderiet blev udnyttet, og grunden var lagt til et godt budget og til Storcentret! Det var Dansk Supermarked, som med direktør Mogens Absalonsen havde presset på over for såvel Bent Rasmussen som mig selv i en længere årrække, der stod som køber til et

Igennem år og dag er der mange store og små, synlige og usynlige handlinger, som en borgmester skal kunne håndtere. En af dem er at have tid til at lykønske en borger, der fylder 100 år. Det gjorde Ane Kristensen, eller som hun bedre var kendt, Ane Mikael på Bramdrupdam gamle station. Per Bødker kom på dagen den 28. juli 1998 og sammen med lykønskning fra dronning Margrethe var det en god oplevelse for Ane.

Bilka varehus. Men snart blev planerne videreudbygget til første etape af det storcenter, vi kender i dag. Kolding og Bramdrupdam var vokset tættere på hinanden.

Også behovet for industrigrunde var kraftigt stigende. De nye områder på Kokbjerg og Kokmose blev byggemodnet og hurtigt solgt. Danmarks bedste beliggenhed for trafiktunge virksomheder var salgsargumentet. Og det var vel ikke helt forkert. Scandic blev bygget næsten ”i midterrabatten”. Vestsiden af Vejlevej blev planlagt og opkøbt. Og i 2009 blev jorderne vest for det bebyggede industriområde mod Gl. Donsvej opkøbt. Udviklingen er nået til Lilballe med udstykningen af Nordager. Og hvad så videre?

På boligfronten er området på Sønderholm nok det sidste større, sammenhængende areal, som kan boligudstykes.

Med inddragelsen af det ovenfor nævnte areal mod Gl. Donsvej og syd for den nye vej mellem rundkørsel Lilballe og rundkørsel Dons er vi nået til en nordlig grænse. Mod Eltang afgrænser motorvejen foreløbig videre udbygning. Mod vest danner skovrejsningen på Brødsgårds jorder i Harte den naturlige grænse.

Er Bramdrups udvikling og forandring afsluttet? De store udviklingsmuligheder synes at være næsten udtømt for såvel boliger som nye industriområder.

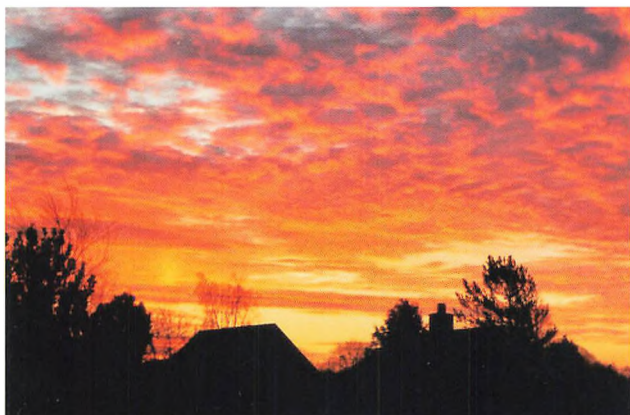
Men ethvert bysamfund, også lokalsamfund, er til stadighed under forandring.

I de nye storkommuner kan opgaverne synes mange, store og uoverskuelige. Nogen synes måske, at der er langt til Rådhuset, altså til beslutningstagere og embedsværk. Derfor er der al mulig grund til at være opmærksom på lokalsamfundenes kvaliteter.

Tidligere var landsbyfællesskabet nærmest en nødvendighed. Man var i høj grad afhængige af hinanden i dagligdagen. Sådan er det ikke længere. Det indebærer en risiko for et lokalsamfund uden den kvalitet, fælles ansvarsfølelse for ”os” tilfører. Udfordringen for Bramdrup vil være at styrke det borgerfællesskab, som er grundlaget for den gode livskvalitet i nærområdet.

Det er der heldigvis en god tradition for, og den fysiske baggrund er til stede med bl. a. skolen, ældrecentre, hallerne, gode indkøbsmuligheder og en smuk omgivende natur.

Redaktørens slutbemærkning

Efter disse års intense arbejde med lokalområdet troede vi, at vi kendte næsten alle hjørner, smutveje, hække og træer, stier og boligområder i Bramdrupdam. Men så blev de store træer og bevoksningen vest for Bramdrupdam Hallerne fældet og åbner for en fin solnedgangsudsigt. Samtidig fortæller entreprenørerne, at kæmpefladen, som skal blive til den ny kunststofboldbane, ligger på et meget dybt og stabilt jordlag, som er fint netop til sådan en bane.

En anden sjælden oplevelse nu til dags i vores lille område kunne ses på Hammersvej 1, hvor elektrikerens nye hus havde rejsegilde sidst i august. På den ene stage hang kransen lodret og på den anden vandret. Er der traditioner gemt i skikken?

Bramdrupdamcentret har i sommeren 2010 været i gang med en større fornyelse. Sidst i august kunne den nye indgang og det lyse og indbydende butikstov tages i brug.

Arbejdet med at skrive om "Bramdrupdam før og nu" er ved at være færdigt. Bøgerne "Før og nu i

Den store snebunke var et hit blandt mange af de mindre skolebørn i januar/februar 2010. Flere gange var bunken højere end pavillonon og god at glide på enden nedad og grave hule i.

Ombygningen er knap færdig 1. oktober, men vi har kunnet bruge butikkerne under hele arbejdet. Nu skal vi bare til at lære, hvor de har sat alle tingene.

Bramdrupdam” bind 1, 2 og 3 med de tilhørende CD’er giver læserne mulighed for at fornemme historiens gang i vores sogn – de mange, der har drevet landbrug og handel, skolegangen, kirkelivet samt alle de nyere institutioner, som er bygget de seneste årtier.

Vi vil gerne takke alle, som med oplysninger, spørgsmål og meninger, har medvirket til, at vi har fået meget stof, som skulle med i bøgerne. Alligevel vil der nok dukke mange flere oplysninger op i de kommende år – måske inspireret af bd. 1, 2 og 3.

Foruden beretningerne i bøgerne og på CD’erne har Lokalhistorisk Forening nedskrevet levnedsbeskrivelser fra området, lavet mapper med billeder fra dilettantforestillinger og fra folkedans samt en mappe med skolebilleder. Mapperne står på Kolding Stadsarkivs læsesal. Der kan man også se en papirudgave af CD’erne.

Bramdrupdam, den 3. november 2010
På bestyrelsens vegne
Helga Steffensen
Formand

Det store bøgetræ står ved Sønderlunden og er omfattet af lokalplanen. Træet må være omkring 150 år gammelt. Det var godt at klatre i i 1930erne!

Sommer og vinter, farver og former, stilhed og liv, frisk blæst og vindstille, alene og sammen, hensyn og ansvar, nutid og fremtid.

Litteratur

Generelt

Per Boje, Birgitte Dedenroth-Schou, Knud J.V. Jespersen, Jørgen Thomsen: Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år, 1991.
 Dansk Idrætsliv, bind 1. 1860-1940, 1995.
 De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger 1861-1971, 1971.
 Da de 10 blev til 1. Redaktion Kim Furdal, 1989.
 Anette Faye Jacobsen: Husbondret, 2004.
 Grundtræk af Danmarks Statsforfatning, ved C.V. Nyholm, 1880.
 Gyldendal og Politikens: Danmarkshistorie, bind 1-16, 1991.
 Harald Jørgensen: Lokaladministrationen i Danmark, 1985.
 Kolding i det tyvende århundrede indtil 1970. Redaktion Knud Moseholm, Aksel Nellesmann, Knud Erik Reddersen, 1978-1982.
 Magten og menneskene. Vejle Amts Historie 1794-2006. Redaktion Lars Bjernebo og Karen Skovbjerg, 2009.
 Axel Steensberg: Dagligliv i Danmark, bind 1-8. 1964.

De slesvigske krige og verdenskrigene

Charles Beck: Olav Ryes Tilbagetog gennem Nørrejylland, 1863.
 Tom Buk Swienty: Dommedag Als, 2010.
 Tom Buk Swienty: Slagtebænk Dybbøl, 2008.
 Fr. Helweg: Jydske Minder fra Forsommeren 1849, 1855.
 Pernille Jensen: Sønderjyder i Kolding 1905, Koldingbogen 2001.
 Jørgen Johansen: Krigen 1864 oplevet fra Låsbygade, Koldingbogen 2001.
 Kim Mikkelsen: Det glemte Slag. Undervisningshæfte om kampene om Kolding 23. april 1849. Museet på Koldinghus 1999.
 Otto Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848-50, 1865.

Landbruget i 1900-tallet

Claus Bjørn: Det danske landbrugs historie 1-4. Odense 1988.
 Danske landmænd og deres indsats, bind 5., Vejle Amt 1944. Samlet af Salomon Frifelt.
 Erland Porsmose: Landbrugets historie kort fortalt, 1999.

Fra landbrugsegn til forstaden Bramdrup

Peter Dragsbo: Hvem opfandt parcelhuskvarteret? Museum Sønderjylland 2008.
 Lene Floris: Bedre Byggeskik, 2005.
 Sten Krarup: Ernst Petersen, arkitekt i Kolding, 2010.
 Lars Holst: Cement til pynt, Vendsyssels årbog Nu og Da, 1980.
 Lommebog og overslagsbog for bygningshåndværkere, 1927.
 Ole Meyer: De tavse bygninger, 2000.
 Harald Nielsen: Boligbogen, 1926.
 N.C. Rom: Cement – husflid, 1902.
 Fridlev Skrubbeltrang: Den danske Husmand 1-2, 1954.

Fra Harte-Bramdrup Sogneforstanderskab til en del af Kolding Kommune

Axel Bolvig: Sociale tabere omkring 1900, 1978.
 Ingeborg Christmas-Møller: "På Fattighuset", 1978.
 Henrik Jansen og Otto Jonassen: Fattiggården i Svendborg, 1976.
 Harald Jørgensen: Det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark, 1975.
 Hanne Reintoft: Om Forsorg, 1976.
 Peter Riismøller: Sultegrænsen, 1977.

Sundhed og sociale forhold

Pia Bennike og Anna-Elisabeth Brade: Middelalderens sygdomme og behandlingsformer i Danmark, 1999.

Vivian Fuglsang: Sygdom og samfund, kronik, 1976.

Karen Horsted: Hjemmesygepleje på landet, Koldingbogen 1996.

Arne G. Nissen: De store sygdomme, 1983.

Skole og undervisning

Anders Aaboer, Birgitte Dedenroth-Schou: Folkeskolen i Kolding fra 1814 til i dag, 2004.

Jørgen Duus og Steffen Duus: Husker du vor skoletid?, 2008.

Kolding Friskole: En rejse gennem 25 år, 2007.

Tøger Jensen: Kong Frederik IV Rytterskoler, 1921.

Hans Kyrre: Vor skole, dens liv og love, 1953.

Johs. Nielsen: Billeder af folkeskolens historie 1, 1973.

Gunhild Nissen: Bønder, skole og demografi. Institut for dansk skolehistorie, 1973.

Arkivalier:

Kolding Stadsarkiv.

Harte-Bramdrup Sognekommune:

Sognerådsprotokoller 1842-1970.

Skatteregnskab/ligning 1913-14.

Bramdrup Skole:

Harte-Bramdrup Skolenævnsprotokol 1970-1976.

Bramdrupdam Gødningsforenings arkiv.

Bramdrupdam Forderstofforenings arkiv.

Indhold bind 1, 2 og 3

Bog – bind 1

Indholdsfortegnelse	3	Bramdrup Station	54-55
Indledning	5	Troldhedebanen	56-57
Kortet over Bramdrup By og Sogn 1773/81	6-7	Med ”Trolden” fra Kolding gennem Marielund mod Bramdrupdam	58-61
Landsbyens jorder	8-22	Ideer om en letbane til Billund	61
Hvordan og hvornår kan Bramdrupdam-området være blevet til?	8-9	Tre virksomheder i Bramdrupdam	62-73
Tofter, lodder og agre	9-10	Indledning	62
Gadejord og fælles jord	1	Bramdrup Mølle	63-67
Enge og ”grave” fra 1773 og fremefter	1-12	Møllebageriets ombygning i 1943	68
Moser fra 1773 og fremefter	2-13	Møllen går konkurs og bliver metal-smelteri	68
Kier, kjer eller kær	3-14	Møllen bliver metalsmelteri	69
Kildevæld	4-15	Klager over støj- og sodplage	69
Donsrod Å	5-16	Bramdrupdam Elektricitetsværk	69-72
Broer	6	Installatører i Bramdrupdam	72-73
Damme	7-18	Bramdrupdam Andelsmejeri, Vejlevej 341	74-91
Dammene i landsbyen Bramdrup	8-19	Bramdrupdam Andelsmejeri, Vejlevej 341	74-75
Opdæmmede søer – overløbsdamme	9-20	Isning og køling af mælkeprodukter	76
Kobler	20	Mælk, smør og ost	76-77
”Bjerger”	21-22	Personalet, folk på kost og kontrol-assistenten	77-78
Færdsel, veje og jernbaner	23-61	Udvidelser, ombygninger og nye maskiner	78
Vejene	23-24	Ændrede vilkår under besættelsen 1940-1945	79
Alfarvej og Kongevej	25	Mælkekørsel	79-80
Kongevejen gennem Bramdrupdam	25	Mejeriudsalget	80-81
De store veje i Danmark – og ved Bramdrupdam	26-27	Mælkesalg i Kolding	81-82
Vejen fra Kolding mod Vejle	28-31	Udbygning og modernisering i 1950erne	82-83
Vejenes beskaffenhed fra ca. 1800	32-33	Sammenlægninger med andre mejerier	83
Vedligeholdelse af vejene	33-34	Mejeriets lukning i 1973	83
Markveje i Bramdrup Sogn	34-35	Bestyrelse og mejeribestyrere	84-85
Studeopdræt og drivveje	36	Mejeristerne	86-88
Gærder, diger, hegn og vejtræer	37-38	Oversigt over mejeristerne på Bramdrup Mejeri	89
Vejtræer	38-39	Andre ansatte på Bramdrupdam Mejeri	89
Færdselen på vejbanen	40-43	Mælkeleverancer fra gårde i Bramdrup til andre mejerier	89-90
Færdsel på stier og fortove	44-45	Malkekoen	91
Cykelstier ved Vejlevej	46	Bramdrupdam Brugsforening	92-107
De gående og fortovene	46-47	Bramdrupdam Brugsforening	92-94
Vejnavne	47	De første 50 år	94-99
Vejskilte	48	En regning	98
Husnumre	48-49		
Ændringer i vejforløbene i Bramdrupdam	49-50		
Jernbaner	51		
Egtvedbanen	51-53		

Efterkrigstiden	99-100
Brugsuddeler Kristian Hansen og Nancy Hansen	100
Kommis Gurli Kristensens beretning (1958-1962).	100-101
Prislister	101-103
Modernisering og flytning til Bramdrupdam Centret	104-106
SuperBrugsen.	106-107

Bebyggelsen ved Vejlevej og dens sideveje	108
--	------------

Litteratur	109-110
Generelt	109
Landsbyens jorder	109
Færdsel, veje og jernbaner	109
Møllen	109
Andelsmejeriet	109
Brugsforeningen.	109
Arkivalier m.v.	110
Fotos m.v.	110

Danske mål før og nu	110
---------------------------------------	------------

Plan for udgivelse af bøgerne "Før og nu i Bramdrupdam" 1-2-3.	111
---	------------

CD – bind 1

Bebyggelsen ved Vejlevej og dens sideveje	
Indholdsfortegnelse til "Bebyggelsen ved Vejlevej og dens sideveje" samt vejledning til hurtigt at finde det ønskede vejnavn og husnummer.	
Indledning	1-2
Vejlevej i Bramdrupdam.	
Vestsiden, de ulige numre	3-15
Vejlevej i Bramdrupdam.	
Østsiden, de lige numre	16-33
Sønderholmsvej, de ulige numre	34-38
Sønderholmsvej, de lige numre	39-41
Bramdrupvej, de lige numre	49-56
Bramdrupvej, de ulige numre	42-48
Møllegårdsvej, før Gl. Landevej og Lilballevej	57-59
Gl. Stationsvej, de ulige numre	60-66
Gl. Stationsvej, de lige numre	66-68
Hammersvej, de ulige numre	69-70
Hammersvej, de lige numre	70-73
Lyngen, de ulige numre	74
Lyngen, de lige numre	75
Sidevej	76
Gl. Donsvej, tidligere Viborgvej og	

Donsvej, de ulige numre	77-78
Gl. Donsvej, tidligere Viborgvej og Donsvej, de lige numre	78-79
Paabyvej, de ulige numre	80-81
Paabyvej, de lige numre	82-85
Enghavevej.	84
Bakketoppen, de ulige numre	85-87
Bakketoppen, de lige numre	88-89
Egtvedvej, de ulige numre	90-92
Egtvedvej, de lige numre	92
Egtved Allé	93-95

Bog – bind 2

Indholdsfortegnelse	3
--------------------------------------	----------

Indledning.	5
----------------------------	----------

Glimt af fortiden i Bramdrup og landsbyens opståen	6-17
Sten	6-7
Landskab og mennesker i stenalderen	8-9
Runddysser fra bronzealderen	10
Folk og landbrug i jernalderen	10-12
1993: jernalderfund ved Søbjerg	13
1997: Jernalderfund på Slænevej	14
Fra jernalder til vikingetid	15-16
Bramthorp fra omkring år 1000	16
Ingen landsby uden vand	16-17

Kirken, kongen og hans embedsmænd 1000-1842	18-25
Kirke og tiende.	18
Reformationen	18-19
Konge og stat	20
Sogn, herred, len, amt og rytterdistrikt	20-21
Lensmanden på Koldinghus.	21
Militærtjeneste og svenskekrigene.	22
Koldinghus Rytterdistrikt	23
Landboreformer og krongodssalg	24-25
Matrikulering.	25
Den nye matrikel	25
Brandforsikring	25

Landsbyen og dens liv	26-37
Jordbundens beskaffenhed.	26-27
Landbruget.	27-28
Vider og vedtægter.	29
Landsbyen i 1500- og 1600-tallet.	29-30
Landbruget under krigene 1629-1661.	30
Selvejere eller fæstere	30-31

Hoveri for Koldinghus og andre ydelser fra sognet	31-32	Helligkilden	82
Udskiftningen i Bramdrup efter 1765	32-35	Grænsen mod Kolding	83
Markskellenes hegning mod andre sogne	34	Bramdrupdam Forsamlingshus	84-89
Selve udflytningen	35-36	Tiden før forsamlingshusene, omkring 1850-1890	84
Flytning af en gård	36-37	Bramdrupdam Øvelseshus	84
Anneksgård – en gammel gård	38-43	Bramdrup Forsamlings- og Øvelseshus	84-87
Anneksgård – en gammel gård	38-40	Bramdrup Forsamlingshus og Borgerforening	87-88
Brænde til Anneksgårdens ildsteder	40	Salg af Forsamlingshuset til logen "Saxum"	88
Erhverv i Bramdrup 1801	40	Borgerforeningen i 1970'erne	88
Tørvegravning i Bramdrup	41	Forsamlingshusets kassebog	89
Landsbyens almindelige liv efter udskiftningen	42-43	Bramdrupdam Kro	90-101
Landbruget i 1800-tallet	43	Bramdrupdam Kro og kroejere	90-93
Dræning og mergling	44-45	Krokarl – altmuligmand	93-95
Dræning og mergling	44	Kromand Christensen	95-97
Befolkningstal	44-45	Mary Hansen og niecen Dorthe	97-98
Glimt fra klimaets ændringer	45	Dorthe og Knud Niemann	98-99
Gårde og ejendomme	46-55	Elsebeth Knudsen og Leif Kaspersen	100
Gårde og ejendomme	46-51	Kroens gamle skilt	101
Udsnit fra matrikelkort fra 1867	48	Mindre lokaliteter	102-107
Kringsgård	51-54	Surkær	102
Brand på Kringsgård i 1943 som følge af lynnedslag	53	Nørregyde	103
Ung karl på Kringsgård i 1936/37	54	Fæledvej – nu Skovæblevej	104
Kringsgård som erhvervsvirksomhed	55	Krogen	105
Landsbysmeden og karetmageren	56-68	Hvidsminde mark og landsby	106
Smeden i Rådvad – og smedeengen ved Birkedal	56	Den 6. lokalitet vil vi gerne have hjælp til	107
Smedjen i Bramdrup	57-60	Litteratur	108-109
Karetmager Henrik Bertelsen	61	Generelt	108
Smedjen på Vejlevej 340	62-64	Glimt af fortiden	108
Karetmager Vilhelm Hammer Petersen	64-65	Landbrug – Landsbyens gårde	108
Smedjen i Hvidsminde	65-67	Landsbyens liv	108
Karetmager og vognfabrikant Knud Bertelsen Schou, Hvidsminde	Side 68	Smede og karetmagere	109
Skovene i Bramdrup	69-83	Kroen	109
Kongens skove og vildtbane 1500-1805	69-71	Forsamlingshuset	109
Fredskovforordningen	71-72	Skoven	109
Skovnavne	73	Bilag	110
Skovens størrelse	74	(Bilag, jfr. s. 21) Bramdrups bønder i lensregnskabet fra 1610/11	110
Vildt i skoven og ved boligerne	74	Plan for udgivelse af bøgerne "Før og nu i Bramdrupdam" 1-2-3	111
Mølledam og Skovmølle	74-76		
Borrehus mølle	76		
Stenmøllen eller Strandmøllen på Strandmøllevej 8	76		
Bramdrup Skovkro	77-80		
Forlystelseskroen	81-82		

CD – bind 2**Indledning til CD – Bramdrups gårde og ejendomme fra 1700-tallet til 2009**

Kap 1 – Den gamle landsby i 1700-tallet	
Anneksgård	2-5
Gård nr. 1 og 11a	6-8
Gammelgård	9-10
Nygård	11
Kirstinelyst	12-14
Gård nr. 5c	17
Gård nr. 5b	18-19
Kap 2 – Gårde mod vest	
Rugagergård	2-5
Drejensbjerggård	6-10
Havgrenegård	11-14
Rodbjerggård	15-21
Mariesminde	22-26
Winterbergsminde	27-29
Birkedal	30-31
Kap 3 – Gårde mod nord	
Lindegård	2-4
Nørreskovgård	5-6
Højgård	7-12
Petersminde	13-14
Solvang	15-17
Søbjerghus	18-19
Sørines hus	20-21
Kap 4 – Gårde mod øst	
Mølgård	3-4
Bramdruplundsgård	5-6
Hvidsminde	7-11
Petersbjerggård	12-15
Mejersminde	16-17
Bøgelund	18-23
Brendell	24-25
Skovhuset	26-28
Bramdruplund – et skovhus	29-32
Holsts ejendom	33-34
Familien Bruuns hus	35
Fynbohus	36
Sønderskovgård	37-38
Kap 5 – Gårde ved og nær Vejlevej	
Richard Nissens ejendom	3
Ankershus	4
Matr. 14a ved Vejlevej	5-6
Jens Peter Jensen	7
Søren A. Sørensen (Damhus)	8-9

Sønderholm	10-13
Vejlevej 335	14
Kroens lille gård	15-17
Jakob Snekers hus	18
Hans Thomsens lod	19
Tammes hus	20
Ejner Lauridsen, tækkemand	21-22
Peter og Petrea Lauenborg	23-24
Niels Jensen, ”Alfredsminde”	25-27
Lynings ejendom	28
De Places	29-30
Bakkely og Engvang	31-32
Påbyvej 22	33
Højbo	34-36
Ankersminde	37
Kap 6 – De sidste 6 gårde i Bramdrup	
Julianelyst	2-5
Rønningsminde	6-21
Kringsgård	22-31
Bramdrupgård	32-40
Enghavegård	41-47
Bakkegård	48-50

Bog – bind 3

Indholdsfortegnelse	3
Indledning	5
Kort om udviklingen i Bramdrup fra 1788	
Præsten og degnen	8
Skudsmålsbogen	8
Sognefogeden	9-10
Landbetjenten	10
Fattigvæsen, aldersrente og folkepension	10-11
Folketællinger	11
Opholdskontrakt	12
Bramdrup i krigenes skygge	
Bramdrup under de slesvigske krige 1848-50 og 1864	13-21
Udrejste	14-16
Tilflyttere	16
Bramdrup under 1. Verdenskrig, 1914-18	17
Bramdrup under 2. Verdenskrig, 1940-45	17-18
Kaj Nyvads erindringer fra 1940-45	18-20
Mikael Kristensens erindringer	20

Graver Jes Jensens erindringer	20	Hjemmesygeplejersker i Harte-Bramdrup Kommune.	61-63
Helga og Niels Lauritsens erindringer fra 1943-45.	20-21	Husmoderafløsere og hjemmehjælpere .. Børnepasningsmuligheder i Bramdrupdam	63-64 64-67
Landbruget i 1900-tallet	22-30	Skole og undervisning	68-89
Bramdrup Føderstofforening	22-23	Rytterskoler og degneskoler.	68-71
Bramdrup Gødningsforening.	23	Hovedskolens bygninger	70
Landboforeninger.	24-25	Gymnastik og redskaber	72
Årsregnskab fra 1903.	26	Skolelodden	73
Kvægsygdomme, inseminering og dyrlæger	26-27	Hvidsminde og Bramdrup Forskoler	73
Landbrugsafgrøder.	27	Hvidsmindeskolen	73
Forsøg med afgrøder	27-29	Bramdrup Forskole eller ”Lilleskolen” ..	74-75
4-H-arbejdet.	29-30	Skoleledere indtil 1966.	75-80
Fra landbrugsegn til forstaden Bramdrupdam	31-43	Skolebetjente	80
Husmandssteder, landarbejder- boliger m.v.	33	Skoleudflugter og -rejser	80-81
Bebyggelsen af de store gårdes jorder . .	34-36	Den nye, store skole i Bramdrup	81
Husbyggeri i Bramdrupdam ca. 1890 til ca. 2010	36-38	Bramdrup Skole efter 1962	82-83
Byggematerialer.	39-41	Skoleaktiviteter	84
Hvem byggede husene?	41	Nørreskovskolen.	84
Håndværkertraditioner.	42	Skoleinspektører og skolelivet	84-86
At bo i Bramdrupdam	43	Betragtninger over Bramdrup Skoles udvikling fra 1960-80	87-88
Fra Harte-Bramdrup Sogneforstander- skab til en del af Kolding Kommune . .	44-55	Andre skoleformer	88
Noter fra sognerådsprotokollerne fra 1842-1877	45-46	Kolding Friskole.	88-89
Om byggearbejdet på Bramdrup Skole . .	46-47	Bramdrup under forandring 1970-2010.	90-101
Licitation på ny skolebygning	46	Harte-Bramdrup Hallerne	92
Sognerådet 1892.	48	De første byfester.	92-94
Eksempel på skatterestance	49	BGIF	94
Oldenborrelarver, en udgift for kommunekassen.	49	Nye boligområder.	95
Kopipresse med tilhørende kopibog. . . .	49	Beretning fra Koldings, nu forhenværende, borgmester Per Bødker Andersen	96-100
Eksempel på skatteligning	50	Redaktørens slutbemærkning	100-101
Hvordan fik man nyheder?	50-51	Litteratur	102-103
Politiske partier	51-52	Generelt	102
Sognerådsarbejdet fra 1900 og fremover. Afgivelse af det østlige Bramdrup til Kolding	52 53	De slesvigske krige og verdenskrigene ..	102
Sognerådets sidste tyve år, 1950-1970 . .	54-55	Landbruget i 1900-tallet.	102
Parceludstyknings fra 1950erne.	55	Fra landbrugsegn til forstaden Bramdrup Fra Harte-Bramdrup Sogneforstander- skab til en del af Kolding Kommune	102 102
Sundhed og sociale forhold	56-67	Sundhed og sociale forhold	103
Sygekassen.	56	Skole og undervisning	103
De store sygdomme	56-58	Arkivalier.	103
Ældre, handicappede og sygepleje.	58-60		
Kokoppe-Indpodnings-Attest.	58		
Sygeplejeforeninger	61		

Lokalhistorisk Forening Bramdrupdam 2010

CD – bind 3

Hovedoverskrifter:

Erindringer
Foreninger
Handlende
Håndværkere
Service
Små erhverv
Særlige interesser
Virksomheder

Jørgen Kristensen, Helga Steffensen, Knud Bødker og enkelte andre har skrevet teksterne. Knud Bødker har stået for billedbehandlingen.

Erindringer:

Barbersalon
Barn i 1940erne
Barn og ung i 1950
Billeder fra 2. verdenskrig
Blindtarmsbetændelse
Bramdrupdamrevy
Byfesterne
Eriksen lærer
Forskolen
Gustav Lind

Holm lærer
Husmoderafløser
Ismejeriet
Klassebillede fra 1958
Marielund
Oxholm lærer
Protestsang skolen
Sønderholmsvej
Tankspærring

Foreninger:

Aktiviteter i gl. skole
Automobil Club
Badminton
BGIF
Biavlerforening
Borgerforening
Bramdrup Boldklub
Drengefodbold
Fester
Foreninger
Frysehuset
Grundlovsmøder
Gymnastik
Gymnastikforening genopstår
Husmoderforeningen

Håndbold
 Idrættens start
 Jagtforening
 Julespareforeningen
 Lions Club
 Ringridderforeningen
 Sangforeningen
 Skytteforeningen
 Spejder
 Sportspladser
 Ungdomsforeningen

Handlende, Håndværkere, Service:

Autohandel
 Bagere
 Benzin - service
 Blikkenslagere
 Blomsterhandlere
 Børstefabrik
 Børstenbinder
 Bådebyggeri
 Cykelsmede
 Damefrisører
 Elektrikere
 Erhvervsfordelingen 1970
 Felderbanen
 Fodpleje
 Gartnere
 Grill – Pizzeria
 Grønhandel
 Herrefrisører
 Husslagtere
 Hvidevareservice
 Håndskomager
 Karetmagere
 Kiosk
 Klog mand
 Kolding Storcenter
 Kunstmaler
 Købmænd
 Køreskoler
 Læger
 Malere
 Manufaktur
 Maskinfabrik
 Murere
 Møllere
 Niels Johan Nielsen
 Pejselageret
 Pengeinstitutter
 Pibefabrik
 Planteskole
 Radio – Fjernsyn

Savværk
 Sengemagasin
 Skomager/skohandler
 Skorstensfejer
 Skræddere
 Slagtere
 Smede
 Solcenter
 Supermarkeder
 Tandlæger
 Tandteknik
 Tatol
 Tømrere – snedkere
 Vognmænd

Små erhverv:

Bissekræmmer
 Fiskemand
 Fransk vaskeri
 Husslagter
 Ishus
 Kludehandler
 Kogekoner
 Landture
 Medhjælpere ved kirken
 Musikere
 Opmasker
 Rengøring i Forsamlingshuset
 Rengøring på skolerne
 Sypiger
 Træskomand
 Vaskekoner
 Vævere
 Æ strik-kone

Særlige interesser:

Duer
 Gåsehold
 Ildere
 Kaninavl
 Mekano - Jørgensen
 Rhododendron
 Tobaksavl

Virksomheder:

Burcharths Farve- & Lakfabrik
 Børstefabrik
 Bådebyggeriet
 Cementvarefabrikken
 De tre store B
 Erik Høyer
 Glarmesterforretning
 Harte-Bramdrup Kommune

Jysk Hjemmestegeri
Kjæhr og Trillingsgaard
Kolding Vatfabrik
Køleservice
L P, Egtvedvej 2
Legetøjsfabrikken Bilofix
Margarinefabrikken
Metalsmelteri
Pibefabrikken
Promens
Rustfri Stål
Savværket
Skamo
Skovbrug
Skovs Planteskole
Slice Fruit
Sonebjerg Maskinfabrik
Strømpefabrik
Swea
Teatergarderoben Absalon og Dansk Teaterforlag
Telefoncentral
Typidan Byggeindustri
Vandværk
Vestergaard Frandsens Tekstilfabrik
Wilhelm Lohmanns glarmesterforretning
Ægsalgsreds

Før

og nu

i Bramdrupdam